

**T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MENZİL NAKŞİLİĞİNDE TASAVVUFİ RİTUELLER

Yüksek Lisans

**Hazırlayan
Huzeyfe MIDİK**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi
Muhammed
BEDİRHAN**

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Tezi olarak sunduğum “Menzil Nakşîliğinde Tasavvufî Ritüeller” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28/11/2019

Huzeyfe MIDİK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Huzeyfe MIDİK'a ait Menzil Nakşiliğinde Tasavvufi Ritüeller adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Üyeler	İmza
Dr. Öğt. Üyesi Muhammed BEDİRHAN (Danışman)	
Dr. Öğt. Üyesi Özkan ÖZTÜRK	
Dr. Öğt. Üyesi Kenan SEVİNÇ	

Tez No : 10310854
Tez Savunma Tarihi : 28.11.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü
31.12.2019

ÖZET

MENZİL NAKŞİLİĞİNDE TASAVVUFİ RİTUELLER

Nakşibendîliğin tarihi, tarikatın kurucu Bahabeddin Nakşibendîden iki asır evvel yaşamış olan Abdulhâlik Gücdevani ile başlatılmıştır. Hâcegan olarak isimlendirilen bu dönemde Nakşibendîliğin prensipleri, usülleri ve uygulamaları şekillenmiştir. Orta asya da yanmaya başlayan bu meş'ale Bahaeddin Nakşibendî ile asıl kimliğine kavuşmuş ve aradan geçen yüzyıllar içerisinde dünyanın birçok yerine ulaşmıştır.

Nakşibendîliğin Anadolu topraklarında yayılışı Ubeydullah Ahrar'dan halifelik alan Simavlı Molla İlahi ile olmuştur. Nakşibendîlik Osmanlı Devleti ile çoğunlukla iyi ilişkiler içinde olmuş, kendilerine devlet kademelerinde çeşitli görevler verilmiştir. Hâlid el-Bağdâdî'den sonra büyük bir kitleyi etkilemeyi başaran Nakşibendîlik Güneydoğu Anadolu'daki halifeleriyle Menzil dergâhının doğuşuna öncülük etmiştir.

Cumhuriyet döneminden sonra Abdulhakim el-Hüseynî ile kurulan Menzil dergâhı, Muhammed Raşit Efendi ile yurtiçi ve yurtdışından yoğun ziyaretçi akınına uğramıştır. Abdalbaki el-Hüseynî ile kurumsallaşan dergâh, Nakşibendî ritüellerinin yanı sıra klasik tekke formatından farklı olarak sosyal ve kültürel faaliyetleri ile geniş bir etki sahası oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendi, Menzil, Dergah, Ritüel, Tasavvuf

ABSTRACT

SUFISTIC RITUALS IN NAQSHBANDI WAY OF MENZİL

History of Naqshibandi order dates back to Abdulhâlik Gücdevani having lived two centuries before Bahabeddin Nakşibendî who is founder of the tariqah. Principles, ceremonies and practices of Naqshibandi were defined in the period called as Hâcegan. The fire set up in Middle Asia, gained its real identity with Bahaeddin Nakşibendî, it has spread in centuries to the different parts of the world.

The spread of Naqshbandi in Anatolia was with Mullah İlahi of Simav, who was the caliph of Ubeydullah Ahrar. The Naqshbandism was mostly in good relations with the Ottoman Empire, and they were assigned various tasks at state level. After Hâlid Baghdadi, Naqshbandi order, which succeeded to influence a large mass, led the birth of Menzildargah with its caliphs in Southeast Anatolia.

Menzil dargah founded by Abdulhakim el-Hüseynî after Republican period, was flooded by domestic and foreign visitors in the time of Muhammed Raşit Effendi. Dargah which was institutionalized with Abdalbaki el- Hüseyini created a wide range of influence with its social and cultural activities unlike the classical taqqah format in addition to the Naqshbandi rituals.

Key Words: Naqshbandi, Sufistic, Dargah, Takkah, Tariqah

ÖNSÖZ

Tasavvuf, 1000 yılı aşkın mazisiyle İslam dünyasının teveccühüne mazhar olmuş, Kur'an ve sünnet mayasıyla yoğurduğu nice tâlipleri insan-ı kâmil kıvamına getirmiş nadide kurumlardır. Bu manada tekkeler öteden beri halk eğitim merkezleri misyonunu üstlenmiş, eğitim kültür, imar, sanat, sağlık ve spor gibi birçok alanda önemli görevleri yerine getirmiştir. Tekke şeyhleri ise karizmatik lider oluşu sebebiyle toplumun kanaat önderliği, güncel ifade ile dini, sosyolojik ve psikolojik alanda yaşam koçluğu yapmıştır.

Mevzu bahis kurumlardan biri de dünyanın dört bir yanında müntesipleri bulunan Nakşibendî tarikatıdır. Nakşibendîlik Osmanlı devleti zamanında Anadolu topraklarına girmiş ve halkı derinden etkilemeyi başarmıştır. Savaş zamanlarında halkın motivasyonunu yükseltmiş, müridleriyle birlikte savaflara iştirak etmiş ve yeni fethedilen toprakların İslamlaşmasını sağlamıştır.

Üzerinde çalıştığımız tez ise Nakşibendîliğin yaşayan bir kolu olan Menzil Nakşîliğini konu edinmiştir. Menzil Nakşîliğinde tasavvufî ritüeller başlığını taşıyan bu çalışma bir giriş, üç ana bölüm ve bir sonuç bölümünden oluşmuştur. Giriş bölümünde tezin konusu ve kapsamı, tezin amacı ve kaynakların değerlendirilmesi yer almıştır. Birinci bölümde Nakşibendîliğin tarihi seyri incelenirken, tarikatın şeriata ve sünnete bakışları ele alınmıştır. Ardından tarikatın temel prensipleri ve seyr ü sülûk sistemi incelenmiştir. İkinci bölümde Menzil dergâhının, Menzil köyü, silsilesi ve şeyhleri tanıtılmış, hayatlarına yer verilmiştir. Akabinde dergâhın itikadi ve tasavvufî alt yapısı incelenerek, Nakşibendî ritüellerinin uygulanış biçimleri araştırılmıştır. Menzil dergâhını daha doğru analiz edilebilmesi için müntesiplerinin uyması gereken adaplara yer verilmiş ve dergâhın doktrin ve pratiğine dair el kitapları tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise Menzil dergâhının kimliği, yapılanması, popülerliği, medyası kısaca sosyal ve kültürel yapısı irdelenmiştir.

Bu vesile ile tezin hazırlanma aşamasında yardımları, yönlendirmeleri ve desteği için danışman hocam Dr. Muhammed BEDİRHAN'a, kaynakların temininde bana kolaylık sağlayan Marmara İlahiyat Fakültesi öğrencisi Abdurrahim KARABULUT'a ve yoğun çalışma süresince zaman zaman kendisini ihmâl ettiğim fakat her seferinde anlayış gösteren kıymetli eşim Seda MIDİK'a teşekkürü borç bilirim.

Huzeyfe MIDİK

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NAKŞİBENDİLİK VE ANADOLU RUMELİ COĞRAFYASINDAKİ ETKİNLİĞİ

1.1. Nakşibendîliğin Tarihi	4
1.1.1. Hâcegan'dan Bahâeddin Nakşibend'e Kadarki Dönem.....	4
1.1.2. Bahâeddin Nakşibend'den İmâm-ı Rabbânî'ye Kadarki Dönem.....	7
1.1.3. İmam-ı Rabbani'den Mevlânâ Hâlid'e Kadarki Dönem	10
1.1.4. Nakşîliğin Etkisinin Coğrafi Dağılımı ve Osmanlı Türkiye'sinde Nakşîlik	13
1.1.5. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Nakşîlik	16
1.2. Nakşibendîlikte Doktrin ve Pratik	22
1.2.1. Nakşibendîlikte Dini ve İtikadı Yapı	22
1.2.1.1. <i>Ameli ve İtikadi Olarak Sünni Temel-Şeriat Vurgusu</i>	22
1.2.1.2. <i>Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şuhûd</i>	24
1.2.1.3. <i>Temel Prensipler</i>	26
1.2.2. Nakşibendîlikte Pratik: Seyr u Sülûk Sistemi (Letaif-Nefy ü İsbât- Murakabe)-Zikir ve Diğer Tarikat Pratikleri	29
1.2.2.1. <i>Zikir</i>	29
1.2.2.2. <i>Murakabe</i>	32
1.2.2.3. <i>Râbita</i>	33

1.2.2.4 <i>Hatm-i Hâcegan</i>	35
1.2.2.5. <i>Sohbet</i>	36
1.2.2.6. <i>Hizmet</i>	38

İKİNCİ BÖLÜM

MENZİL DERGÂHI VE TARİHİ

2.1.Mevlânâ Hâlid Sonrası Güneydoğu Anadolu’da Nakşibendîlik.....	40
2.2. Menzil Dergâhının Kuruluşu.....	44
2.2.1. Menzil Köyü	44
2.2.2. Dergâhın Silsilesi	45
2.2.3.Kurucu Ata: Abdulhakim El-Hüseyinî (Gavs-ı Bilvanisî).....	46
2.2.4. Dergâhın Banisi: Seyyid Muhammed Raşid Efendi.....	50
2.2.5. Kurumsallaşma: Abdalbaki el-Hüseyinî.....	54
2.3.Menzil Nakşîliğinde Doktrin ve Pratik.....	56
2.3.1. Dini, İtikadi ve Tasavvufî Alt Yapı.....	56
2.3.1.1. <i>Sünnet: Sünni Akideye ve Pratiğe Bağlılık ve Şeriat Vurgusu</i>	56
2.3.1.2. <i>Siyadet</i>	57
2.3.1.3. <i>Velayet: kutup/Gavs fikrine Bağlı Tasavvuf Anlayışı</i>	60
2.3.2.Menzil Nakşîliğinin Pratikleri	61
2.3.2.1. <i>Münferit Olarak Yapılan Pratikler</i>	61
2.3.2.1.1. <i>Günlük Yapılan Virdler (Zikir)</i>	61
2.3.2.1.2. <i>Râbita</i>	65
2.3.2.1.3. <i>Şeyhle Görüşme</i>	67
2.3.2.2. <i>Topluca Yapılan Pratikler</i>	69
2.3.2.2.1. <i>İntisap</i>	69
2.3.2.2.2. <i>Teveccüh</i>	73

2.3.2.2.3.Sohbet	75
2.3.2.2.4.Hizmet.....	77
2.3.2.2.5.Hatm-i hâcegan.....	79
2.3.2.3. Menzil müntesiplerinin uyması gereken âdâb-erkân vb. kurallar.....	82
2.3.2.4. Menzil'in Doktrin ve Pratiğine Dair Literatür	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENZİL DERGÂHININ SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

3.1.Menzil Nakşîliği Kimliğinin Teşekkülü: Müntesip Yapıları İhvan Grupları.....	92
3.2.Menzil Dergâhının Yapılanması	94
3.3. Menzile Gidiş Nedenleri ve Popülerlik	96
3.4. Şeyh-Mürid İlişkisi	100
3.5. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler	102
3.5.1.İlmi Faaliyetler: Tedris ve Telif Faaliyetleri.....	103
3.5.2. Yardımlaşma Dernekleri	103
3.5.3. Kültürel Etkinlikler	104
3.5.4.Sosyal Etkinlikler.....	104
3.5.5.Helal Gıda.....	105
3.5.6. Medya ve Menzil.....	106
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	110

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
B.	: Bin, İbn
Bkz	: Bakınız
Çev	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Dia.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İfav	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İsam	: İslam Araştırmalar Merkezi
Kym.	: Kendisi ile Yapılan Mülakat
Nr.	: Numara
Ö.	: Ölüm
S.	: Sayfa
Sad	: Sadeleştiren
Tdv.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme
Üni.	: Üniversite
Vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayın

GİRİŞ

1. Tezin Konusu ve Kapsamı

Nakşibendilik tarih boyunca İslam topraklarında köklü bir geçmişi olup adından çokça söz ettiren bir tarikattır. Nakşibendilik, asırlara, toplumlara hatta toplumların sosyo-kültürel, dini ve siyasi hayatlarına belirli ölçülerde yön vermiştir. Bu çalışma ile ilk dönem Nakşibendilikten itibaren günümüze kadarki Nakşîliğin evrelerini, tasavvufî yorumlarını, dini ve itikadi yapılarını ve pratikteki ritüellerin icrasını açıklamak suretiyle asıl konunun daha fazla anlaşılabilir olmasına gayret edilmiştir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî 'den sonra sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren ve Menzil dergâhının kuruluşuna kaynaklık eden silsilesi tanıtılarak konu sınırlaması yapılmıştır. Ardından Menzil dergâhının şeyhlerinin hayatları ve tasavvufî görüşleri ele alınarak bakış açıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Menzil dergâhının dini, itikadi ve tasavvufî alt yapısı değerlendirilerek toplu ve münferit olarak yapılan tasavvufî ritüellerin ne şekilde anlaşılıp yorumlandığı ve nasıl icra edildiği ise tezin asıl konusunu oluşturmuştur.

2. Tezin Amacı

Asırlara mâl olan Nakşibendilik, tarihi serüveninde kimi zaman devlet yöneticilerinin himayesi ve hoşgörüsü ile karşılaşmış kimi zaman devleti tehdit eden bir unsur olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyetinin ilanından sonra tekke ve zaviyelerin tümü devlet eliyle kapatılmış ve faaliyetleri yasaklanmıştır. Böylece kimi tarikatlar yok olmaya yüz tutmuşken kim tarikatlar ise varlığını devam ettirmiştir. Nakşibendilik ise varlığını günümüze kadar sürdüren tarikatlar arasında yer almıştır. Bu çalışma ile cumhuriyetin ilanından sonra kurulan Nakşibendiliğin bir kolu ve aynı zamanda 21. yüzyılın önemli temsilcilerinden biri olan Menzil dergâhının tarihini, şeyhlerini ve halifelerini esas alarak tasavvufî bağlamda şer'î hükümlere, sünni akideye bağlılıkları ve pratikteki hassasiyetleri, velilik ve ehl-i beyt anlayışları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Nakşibendî prensiplerinden zikir, râbîta, mürşid ziyareti, intisap, teveccüh, hatmi haccan, sohbet ve hizmet ile ilgili görüşleri, uygulamış biçimleri tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada Menzil dergâhına intisap eden müridlerin seyr-i sülûklerine katkı sağladığı düşünülen adap ve erkân gibi kurallara değinilerek tasavvufî yaşantıları ve mürid-mürşid ilişkileri daha anlaşılır kılınması hedeflenmiştir.

Menzil dergâhının tasavvuf, edebiyat, kültür, gençlik ve çocuk yazıları alanında yayınlanmış olan birçok eseri bulunmaktadır. Bu eserlerden tasavvuf alanındaki yazıları tespit edilip içerikleri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Böylece tasavvufî bakışı, anlayışı ve öğretileri birincil kaynaklardan elde edilmesi amaçlanmıştır.

Menzil dergâhı modern çağın getirdiği değişim ve dönümden uzak kalmamış klasik tekke formatından sıyrılıp devrin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Bu bağlamda sosyal ve kültürel yapısı da çalışmanın amaçları arasında yer almıştır. Bu paralelde radyo ve televizyon kanalları, yayınevleri, eğitim kurumları, vakıf ve dernek yapılanmaları, yurtiçi ve yurtdışı yardım kuruluşları, gençlik merkezleri, hac ve umre organizasyonları gibi faaliyet alanları da bilimsel bir metot ile ortaya konulup değerlendirilmesi tezin amaçları arasında yer almıştır.

3. Tezde İstifade Edilen Kaynaklar

Çalışmamızda müracaat ettiğimiz kaynaklar arasında Şihabuddin Sühreverdi'nin, *Avârifü'l Maârif (Gerçek Tasavvuf)*, Abdulkerim Kuşeyrî'nin, *Kuşeyrî Risalesi*, Abdurrahmani Cami'nin, *Nefehâtü'l Üns*, Muhammed Parsa'nın, *Risale-i Kudsiyye*, Ebu Nasr es-Serrâc Tûsî'nin, *el-Lüma, (İslam Tasavvufu)*, Safî'nin, *Reşahât*, Muhammed B. Abdullah Hânî'nin, *Behcetü's Seniyye* gibi temel tasavvuf klasikleri yer almaktadır.

Tezin asıl konusu olan Menzil Nakşîliğindeki tasavvufî ritüelleri izah edebilmek amacıyla günümüz tasavvuf araştırmacılarından Necdet Tosun'un, *Bahâeddin Nakşibendî Hayatı Görüşleri*, Hamid Algar'ın, *Nakşibendilik*, Dilaver Selvi'nin, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Kul'un *Yolculuğu Mirac ve Nefis Terbiyesi* Hasan Kamil Yılmaz'ın, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 300 Soruda *Tasavvufî Hayat* eserleri gözden geçirilmiştir. Terimleri ve tanımların daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ve Ethem Cebecioğlu'nun, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü'nden* istifade edilmiştir.

Menzil dergâhının görüşlerini aktarmak ve dergâhın perspektifini irdeleyebilmek için dergâha ait Semerkand yayınevi ve Semerkand dergilerinden yararlanılmıştır. Tezin amacına uygun ve birincil kaynaklardan istifade edebilmek için tarikat şeyhlerinden Abdulhakim el Hüseyini'nin *Sohbetler* kitabı, Menzil dergâhının halifelerinden Muhammed Saki Erol'un, *Hayat Dengemiz*, *Arifler Yolunun Edepleri* ve Mübarek Erol'un, *Yolumuzu Aydınlatan Kandil Semerkand*, *Ehli Tasavvuf*, *Ehli Hizmet* Selahaddin Kınacı'nın kaleme

almış olduğu, *Gavs-ı Bilvanisî'nin Hayatı* ve *Seyda Hazretlerinin Hayatı* isimli eserlerinden yararlanılmıştır.

Tarikatın önde gelen müridleri Dr. Ahmet Çağıl ve Mehmet İldırar'ın tarikatın muhiplerine yaptığı tasavvufî sohbetlerinden derlenen çeşitli kitaplar tezin ana kaynakçalarını oluşturmuştur. Birçok il ve ilçe merkezlerinde bulunan toplantı yerleri ve okuma evlerinde dergâhın vekilleri, müntesipleri, muhipleri ve müdavimleri ile yaptığımız selbest mülakatlar ve gözlemlerimiz sosyal ve kültürel boyutuyla tezin şemasını oluşturmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

NAKŞİBENDİLİK VE ANADOLU RUMELİ COĞRAFYASINDAKİ ETKİNLİĞİ

1.1. Nakşibendiliğin Tarihi

1.1.1. Hâcegan'dan Bahâeddin Nakşibend'e Kadarki Dönem

Nakşibendilik, Bahâeddin Nakşibendî (ö.1389) tarafından kurulmuş bir tarikattır. Ancak tarikatın ilk nüvesi yaklaşık iki asır evveline dayanır. Nakşibendiliğin kökeni diyebileceğimiz 12-14. yüzyıl arasını kapsayan bu döneme Hâcegan ismi verilmiştir. Bu süre zarfında tarikatın prensipleri usulleri ve uygulamaları şekillenmiştir. Daha sonra Çin, Hindistan, Türkiye Arap beldeleri ve kısmen Avrupa topraklarına kadar yayılacak olan bu tarikatın ilk neşet ettiği yer orta Asya olarak bilinmektedir.¹ Bu bölümde tarikatın kuruluş aşamasını, tarikat pirlarını ve geliştirdikleri tasavvufi ritüellerini irdelemeyi mülahaza ediyoruz.

Nakşibendî tarikatı müelliflerinin genel kabulüne göre tarikatın tarihsel dönemleri şu şekilde tasnif edilmiştir; Hz. Ebu Bekir'den Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö.234/848) kadar "Bekriyye" ya da "Sıddikiyye", Bistâmî'den Abdulhâlik Gucdevani'ye(ö.615/1218(?)) kadar Bistâmînin asıl ismi olan Tayfur ismine nisbetle "Tayfuriyye", Gucdevani'den Bahâeddin Nakşibend'e kadar "Hâcegan" tarikatı, Bahâeddin Nakşibend'den sonra "Nakşibendiyye" Ubeydullah Ahrar'dan(ö895/1490) sonra Ahrariyye, müdeddid lakaplı Ahmed Sirhindî'den (ö.1034/1624) sonra "Müceddidiyye" Hâlid el-Bağdâdî'den(ö.1242/1826) sonra "Hâlidîyye" olarak anılmıştır.²

Hâcegan, Hâce kelimesinin çoğuludur. Hâce ise, Efendi şeyh tahsil görmüş kimse, muallim gibi anlamlara gelir.³ Abdulhâlik Gucdevani ve halifeleri Hâce lakabıyla ün kazandıkları için tarikata da Hâcegan ismi verilmiştir. Tarikatın kurucusu ise geliştirdiği prensipler ve usuller sebebiyle Abdulhâlik Gucdevani olarak kabul edilmiştir. Abdulhâlik Gucdevani, Yusuf Hemedani'nin(ö.535/1140) dört halifesinden biridir. Yusuf Hemedani'nin diğer halifeleri ise Abdullah Baraki, Hâce Hasan Endaki ve Ahmed Yesevî

¹ Itzchak Weismann, *Nakşibendilik*, Litera Yayınları, İstanbul 2015, ss.59-60.

² Muhammed b. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, s.71.

³ Dia, *Hoca*, DİA, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s.186-187.

olarak bilinmektedir. Abdullah Baraki ve Hâce Hasan Endaki halife bırakmasalar da silsile Ahmed Yesevî ve Abdulhâlik Gucevani kanalıyla devam etmiştir.⁴

Ahmed Yesevî'nin irşadı çoğunlukla Orta Asya yarı göçebe Türk obaları arasında yayılmış ve *Zikr-i erre* adı verilen cehri/sesli zikir uygulaması tercih edilmiştir. Ahmed Yesevî'ye Muhibleri tarafından *Hâce* yerine *Ata* lakabı kullanılmıştır. Bu yönüyle Ahmed Yesevî Hâcegan silsilesinden ayrıldığı söylenebilir. Ahmed Yesevî irşad yıllarında İslam ahlakını Türkçe tasavvufî şiirlerle anlatmaya çalışmış, daha sonra bu şiirler derlenip *Divân-ı Hikmet* adıyla kitap haline getirilmiştir. Rivayet edildiğine göre Ahmed Yesevî, müridlerini Abdulhâlik Gucevani'ye emanet ederek memleketi olan Yesi'ye gitmiş ve irşadına orada devam etmiştir.⁵ Abdulhâlik Gucevani ise hafî/gizli zikri tercih etmiş ve Buhara çevresinde mukim kimseler tarafından taraftar bulmuştur. Ayrıca Gucevani, “*Kelimât-ı Kudsiyye*” olarak bilinen sekiz prensibi sistematize etmiştir.⁶

Hâcegan tarikatının hicri 6. asra kadar asrısaadete ulaşan silsilesi yoktur. İlk kez Hâcegan ulularından Abdulhâlik Gucevani'ye nisbet edilen *Makamat'ı Yusuf Hemadani*'de geçtiği bilinmektedir. Eserde “Bu zikir telkini, önce Hz. Ebu Bekir'in (ö.634) gönlüne olmuştur. Ondan Selman-ı Farisi'ye (ö.656?) ulaşmış, ondan Caferi Sadık'a (ö.765) ondan Bâyezîd-î Bistâmî'ye (ö.848?) ondan Ebu-l Hasan Harakane'ye (ö.1033) ondan Şeyh Ebu Ali Farmadi'ye (ö.1084) ondan da bana ulaşmıştır”⁷ diye nakledilmiştir. Belli bir döneme kadar şifahi olarak uygulana gelen silsile kültürü, köklü tarikatların kurulmasıyla birlikte yazılı hale getirilmiştir. Tarikat şeyhleri halifelerine icazetname vermiş ve bu gelenek haline getirilmiştir. İcazetnameler ile birlikte sahte şeyhlerin önüne geçilmek istendiği görülmektedir.⁸

Abdulhâlik Gucevani tarafından sistemleştirilen Hâcegan ve devamında Nakşibendî tarikatının vazgeçilmez düstûru olan *Kelimât-ı Kudsiyye* ise şu şekildedir;

1. Baz Geşt (dönüş yapmak)
2. Nigah Daş (kalbi korumak)
3. Yâd Daş (hatırda tutmak)

⁴ Necdet Tosun, Bahâeddin Nakşibendî *Hayatı Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, s.32.

⁵ Kemal Eraslan, *Ahmet Yesevi*, DİA, II .,TDV Yayınları, İstanbul 1989 s.159-161.

⁶ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.50.

⁷ Abdulhalik Gucevani, *Risale-i Sahibiyye(Makamat-ı Yusuf Hemadani)*(nşr. Sa'id Nefisi), Ferheng-i İrân-zemin, 1/1 (1332hş./1953), s.81 aktaran Necdet Tosun, a.g.e., s.34.

⁸ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.33.

4. Huş Der Dem (alınan ve verilen nefeste gaflette olmamak)
5. Nazar Ber Kadem (gözleri ayaklara mıhlamak)
6. Sefer Der Vatan (vatanda sefer etmek)
7. Halvet Der Encümen (halk içinde hakk ile beraber olmak)
8. Yâd Kerd (zikretmek)⁹

Bahsi geçen sekiz adet *Kelimât-ı Kudsiyye*'ye ilave olarak Bahâeddin Nakşibendî tarafından 3 prensip daha eklenmiştir.

9. Vukuf-i Adedî (zikir sayısını kontrol etmek)
10. Vukûf-i Zamanî (zamanı değerlendirmek)
11. Vukûf-i Kalbî (kalbi kontrol etmek)¹⁰

Bu prensiplere daha sonra değinileceği için bu kadar bilgi vermek yeterli olacaktır.

Abdülhâlik Gucevani tarafından Buhara ve çevresinde teşekkül eden Hâcegan tarikatı halifeleri Evliya Kebir ve Arif Rivgeri ile iki kola ayrılmış fakat tarikat Arif Rivgeri'nin silsilesi ile devam etmiştir. Arif Rivgeri'nin kayıtlara geçen tek eseri *Arifname*'dir. Kendisinden sonra bıraktığı halifesi Mahmud Encirfagnevi, Hâcegan silsilesinde cehri/sesli zikri tercih eden ilk meşeyhtir. Ehlisünnet kaidelerine bağlı tutumları, devlet ricaline sadakat göstermeleri, Şamanizm, Şia ve bid'at fikirlere karşı kalkan olma rolleri sebebiyle ulemadan ve dönemin idarecileri tarafından teveccühe mazhar olmuşlardır. Hâcegan şeyhleri, helalinden kazanmayı, kimseye yük olmamayı öğütlemiş ve muhiplerine bu konuda örnek olmuşlardır. Hâce Ali Ramiteni'nin dokumacılık, Mahmud Encirfagnevi'nin inşaatlarda ustalık yapması bu emsallerden birkaçıdır.¹¹ Riyadan kaçınmaları, özel kıyafet benimsemeleri tarikatın melâmet cihetini öne çıkarmıştır.¹²

Hâcegan dönemi meşeyhından bahseden kitaplar genellikle kendilerinden birkaç yüzyıl sonra yazılmıştır. Bu ise metnin sıhhati, bilgi azlığı ve ölüm tarihlerindeki karışıklık gibi bir takım eksikliklere sebebiyet vermiştir. Yeterince belgenin olmayışı ise Hâcegan ekolünün neşet ettiği yer olan Buhara ve çevresinin defalarca yağmalanıp, yakılıp

⁹ Hânî, a.g.e., ss. 222-230.

¹⁰ A.g.e., ss. 220-221.

¹¹ Ali Yurtgezen, *Hâcegan Sultanları*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, ss.92-100.

¹² Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.347.

yıkılmasıyla izah edilebilir. Tarihi vesikaların bu sebeple yok olduğu kuvvetle muhtemeldir.¹³

1.1.2. Bahâeddin Nakşibend'den İmâm-ı Rabbânî'ye Kadarki Dönem

Bahâeddin Nakşibend m. 1318 yılının mart ayında bugünkü Özbekistan sınırları içerisinde bulunan Buhara iline yakın bir yer olan Hinduvan (Kasr-ı Arifan)'da dünyaya gelmiştir. Dedesinin şeyhi olan şeyh Muhammed Baba Semmasi(ö.1354), Bahâeddin Nakşibend'i manevi evladı olarak kabul etmiştir.

Tasavvuf klasikleri arasında yer alan *Reşahât* adlı eser de, Bahâeddin Nakşibendî'nin doğumundan önce şeyh Muhammed Baba Semmasi'nin Hinduvan (Kasr-ı Arifan) köyünden geçerken *Bu topraklardan er kokusu geliyor, yakında köşkü Hinduvan Kasr-ı Arifan olur* demiş, bir zaman sonra Baba Semmasi: *O koku fazlalaştı. Hiç kuşku yok ki O er dünyaya gelmiş olmalı* diyerek Nakşibendî'nin doğumunu manen haber vermiş olduğu rivayet edilmektedir.¹⁴

Aynı eserde bahsedilen rivayete göre Bahâeddin Nakşibendî'nin doğumuyla birlikte dedesi onu teberrüken şeyh Muhammed Baba Semmasi'ye getirmiştir. Baba Semmasi orada bulunan müridlerine *Bu öyle bir erdir ki biz onun kokusunu almıştık. Çok geçmeye ki bu çocuk zamanın kutbu ve ehli aşkın dertlerinin dermanı ola* diyerek büyük bir şahsiyet olabileceğini söylemiştir.¹⁵ Şeyh Muhammed Baba Semmasi, Bahâeddin Nakşibendî'yi manevi terbiyesi ve yetiştirilmesi için halifesi Emir Külal'e (ö.1370) emanet etmiş, manevi oğluna şefkatli olmasını, terbiyesini ihmal etmemesini aksi halde kendisine hakkını helal etmeyeceğini tenbihlediği belirtilmiştir.¹⁶

Hâcegan silsilesinde Mahmud Encirfagnevi ile başlayıp Emir Külal'e (ö.1370) kadar cehri zikir ve hafî zikir birlikte sürdürülmüş, Bahâeddin Nakşibendî ile birlikte bu usul sadece hafî zikir olarak yapılmıştır.¹⁷ Bu usul kendisine üveysi şeyhi olan Abdulhâlik Gucevani tarafından tevdi edilmiştir.¹⁸ Bahâeddin Nakşibendî, Emir Külal'in terbiyesinde iken açık zikir yapıldığında meclisi terk etmiş bu durum diğer müridleri arasında

¹³Necdet Tosun, 2012, a.g.e, ss.66-68.

¹⁴Safi, *Reşahât*, Semekand Yayınları, İstanbul 2012, 6. Baskı, (sad. Mustafa Özsaray) s.101.

¹⁵ A.g.e., s.101.

¹⁶A.g.e., ss.101-102.

¹⁷ A.g.e., ss.120-121.

¹⁸ A.g.e., s.121.

hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Şeyhinin emirlerini dikkatle yerine getiren ve teveccühüne mazhar olan Nakşibendî'nin bu tutumu Emir Kûlal tarafından anlayışla karşılanmıştır.¹⁹

Hafî zikirle birlikte Abdulhâlik Gucevani'nin Hâcegan tarikatının genel hatlarını belirleyen sekiz düstûruna ek üç düstûr daha eklemiştir.²⁰ Bu ilkeler, zikir esnasında sayıya riayet edilmesi, zamanın doğru kullanılması ve kalbi masivadan çekip Allah ile buluşturmasıdır. Ayrıca Abdulhâlik Gucevani'nin tarikat prensiplerini ehl-i sünnet çizgisinde canlandıran ve geliştiren Bahâeddin Nakşibendî, Nakşibendîliğin kurucusu olarak kabul edilmektedir.²¹

Nakşibendî tarikatı usul olarak nefsin desiselerine karşı riyazet ve mücahedeyi esas aldığı görülmüştür. Bu bağlamda Bahâeddin Nakşibendî ilmin getirmiş olabileceği kibri kırmak için halifesi Alâeddin Attâr'a çarşı pazarda elma sattırmıştır. Yaşadıkları bölgede itibar sahibi olan Attâr'ın kardeşleri ise bu durumu yadırgamış ve tenkitte bulununca Bahâeddin Nakşibendî, bizzat kardeşlerinin bulunduğu yerlerde satmasını emretmesi²² bu duruma örnek olarak verilebilir. Nakşibendîlik usullerinden biri de mürşide teslimiyettir. Alâeddin Attâr, müridin ilahi feyzi alabilmesi için gönlünü masivadan arındırması ve mürşidine tam teslimiyet göstermesi gerektiğini ifade etmiştir.²³

Bahâeddin Nakşibendî 1389 yılına gelindiğinde 71 yaşında başucunda halifesi Alâeddin Attâr'ın Yâsîn-i şerif okurken yine doğduğu yer olan Kasr-ı Arifan'da vefat etmiştir.²⁴ Bahâeddin Nakşibendî'ye birçok eser isnat edilse de kendi yazmış olduğu eseri bulunmamaktadır. Fakat Nakşibendî'nin halifesi olan Muhammed Parsa'nın yazdığı eserler ile hem tarikatın hüviyeti günümüze kadar taşınabilmiş hem de Bahâeddin Nakşibendî hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir.²⁵

Bahâeddin Nakşibendî'nin kaç tane halifesi olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat tarikat dört ana koldan devam etmiştir. Bunlar Alâeddin Attâr, Muhammed Parsa, Yakup Çerhi ve Alâeddin Gucevani olduğu bilinmektedir. Bahâeddin Nakşibendî'nin vefatıyla birlikte diğer halifeler Alâeddin Attâr'a tâbi olmuşlardır. Alâeddin Attâr'ın vefatından sonra ise tarikat Alâeddin Gucevani (ö.1448) ve Muhammed Parsa tarafından

¹⁹A.g.e., ss.120-121.

²⁰Vukûf-i Adedi (zikir sayısını kontrol etmek), Vukûf-i Zamani (zamanı değerlendirmek), Vukûf-i Kalbi (kalbi kontrol etmek).

²¹Itzhak Weismann, a.g.e., ss.80-84.

²²Safî, a.g.e, s.164.

²³A.g.e, s.171.

²⁴Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.109.

²⁵A.g.e, s.125.

çok fazla yaygın hale gelememiş ise de Alâeddin Attâr'ın halifeleri ve Yakup Çerhi ile devam etmiştir.²⁶

15.yüzyıla gelindiğinde ise Bahâeddin Nakşibendî'nin halifelerinden Yakup Çerhi hem dini ilimlerde fetva vermeye icazet almış hem de tasavvufî bağlamda irşadla vazifelendirilmiştir.²⁷ Bahâeddin Nakşibendî Çerhi'den Alâeddin Attâr'ın sohbetlerine de devam etmesini istemiştir.²⁸ Başta *Risale-i Ünsiyye* ve *Risale-i Abdaliyye* olmak üzere tasavvufî ve diğer dini ilimler hakkında yazdığı birçok eser ile kendi dönemine ve daha sonraki dönemlere ışık tutmuş, kaynaklık etmiştir.²⁹ En bilinen halifesi ise Ubeydullah Ahrar olmuştur.³⁰

Tasavvuf klasikleri arasında yer alan *Reşahât* adlı eserde Nakşibendî büyüklerinden Ubeydullah Ahrar'ın hayatı görüşleri ve tarikatı hakkında genişçe bilgiye yer verilmiştir. Ahrar sohbetlerin bazı kısımlarında ibn Arabî'den alıntılar yapmış, Allah'ın zatı hakkında ibn Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşünü desteklemiştir.³¹ Ahrar geniş araziler satın alıp ziraat ve ticaretle uğraşmış böylece Nakşibendîlikteki *Kelimât-ı Kudsiyye*'de yer alan *Halvet der Encümen* ilkesini en aşikâr uygulayan kişi olmuştur. Ubeydullah Ahrar şer-i hükümlere azami derecede hassasiyet duymuştur. 15.yüzyılın ortalarında Semerkand'da Timurluların reisi Emir Mirza Ebu Said ve oğlu Sultan Ahmed'e danışmanlık yaparak şeriatın uygulanmasına da katkı sağladığı rivayet edilmiştir. Büyük servet edinen ve gün geçtikçe sayıları artan müridleri sebebiyle diğer şeyhlerin husumetine maruz kaldığı nakledilmiştir.³²

Ubeydullah Ahrar'dan sonra nesli Timurluların devamı niteliğinde olan Babürlülerle yakınlığı sürmüştür. Babürlülerin ülkesi olan Hindistan'a göçler yaşanmış ve böylece Hindistan'da da Nakşibendîliğin Ahrariyye kolu yayılmaya başlamıştır.³³

Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden olan Muhammed Kadi erbaine oturmuş, Nakşibendî kültürüne aykırı olan bu halvet hali Ahrar'a şikâyet edilse de Ahrar bu durumu hoş karşılamıştır.³⁴ Fakat daha sonraki zamanda hem oğlu hem de halifesi konumundaki

²⁶ A.g.e, s.119.

²⁷ A.g.e, s.149.

²⁸ A.g.e, s.149.

²⁹ A.g.e, s.151.

³⁰ A.g.e, s.154.

³¹ A.g.e, s.455.

³² Itzhak Weismann, a.g.e., ss.91-96.

³³ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.175.

³⁴ Ebul Beka, Cami'ul Makamat, vr.45b-46a aktaran Necdet Tosun, a.g.e, s.177.

Ahmed Kâsânî ile cehri zikir ve sema yapılmaya başlanmıştır. Kâsânî, Başî açık dolaşmak, sohbet meclislerinde kasidelerle vecde gelmek, teheccüd namazını cemaatle kılmak, ikindi namazından sonra açıktan istiğfar yapmak gibi uygulamalarla klasik Nakşibendî anlayışının dışına çıkmıştır.³⁵ Her gün işrak namazından sonra *Mesnevi* okumayı adet edinen Kâsânî, birçok Nakşibendî mürşidi gibi ibn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışını savunduğu nakledilmiştir.³⁶

Ahmed Kâsânî geniş faaliyet imkânı bulmuş Fergana, Semerkand, Buhara gibi merkezlerde etkin rol almıştır. Böylece tarikat '*Kâsânîyye tarikati*' olarak tanınır hale gelmiştir. Ardından Asya, Doğu Türkistan, Kuzey Hindistan, Belh, Şam ve İstanbul'da etkinliğinin arttırması Kübreviyye ve Yesevîyye tarikatlarının zayıflamasına hatta Nakşibendîliğin diğer kollarının da gölgede kalmasına sebep olduğu kabul edilmektedir.³⁷

Nakşibendîliği Müceddiyye'ye bağlayan son silsile Hâce Baki Billâh(ö.1603) ile olmuştur. Baki Billâh medrese tahsilinden sonra Nakşibendiyye-Kâsânîyye şeyhlerinden Hâce Ubeyd Kabili'ye ardından Semerkand'da Yesevî şeyhlerinden Kasım Şeyh Kerminegi'nin halifesi olan şeyh İftihar'a daha sonra Yesevîyye ve Aşkiyye'den Emir Abdullah Belhi'ye intisap etmiştir. Fakat tüm bu çabaları içindeki aradığı şeyhi bulmak için yeterli olmadığına kanaati oluşmuştur.³⁸ Baki Billah'ın daha sonra intisap ettiği başka şeyhlerin de olduğu bilinmektedir. Rüyasında Ubeydullah Ahrar'ı gören Baki Billâh kendisinin Hâceği İmkeneği'ye intisap etmesi yönünde tavsiye aldığı rivayet edilmektedir. Hâceği İmkeneği'ye intisap edip aynı zamanda icazet alan Baki Billâh şeyhinin emri ile Hindistan'a tebliğ görevi için gitmiş, Delhi'de mürid ve halifeler yetiştiren Baki Billâh 40 sene süren hayatının son yıllarında irşad vazifesini halifesi Ahmed Sirhindî'ye bırakmıştır.³⁹

1.1.3. İmam-ı Rabbani'den Mevlânâ Hâlid'e Kadarki Dönem

Nakşibendî tarikatının Müceddiyye kolunun kurucusu Ahmed Sirhindî'dir.(ö.1624) Asıl adı Ebul Berakat Ahmed b. Abdilehad b. Zeynilabidin el-Faruki es-Sirhindî'dir. Nakşibendîler arasında İmâm-ı Rabbânî (ilahi bilgilere sahip âlim) ve

³⁵Kişmi, Nesematü-l Kuds, s.257-8 aktaran Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.179.

³⁶Ebul Beka, Cami'ul Makamat, vr.45b-46a aktaran Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.179.

³⁷Necdet Tosun, 2012, a.g.e, ss.180-181.

³⁸Rüşdi, Melfuzat, s.20 aktaran Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.201.

³⁹ Bedrettin Sirhindi, hazaratül Kuds,1,vr. 208b-209a aktaran Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.202.

müceddid-i elf-i sâni (hicri 2.bin yılın yenileyicisi) unvanı ile tanınmaktadır. Aynı zamanda babası Kâdirî ve Çiştîyye şeyhidir.⁴⁰

Ahmed Sirhindî'nin hayatı, eserleri ve ortaya attığı fikirleri daha kendisi vefat etmeden derince tartışılmaya başlanmış ve bu tartışma günümüze kadar süregelmiştir. Bunların en başında ise iki temel konu yer almaktadır. Bunlardan ilki 7. Asırda yaşamış olan İbn Arabî'nin yetkin formülasyonu olan ve neredeyse tüm tasavvuf otoriteleri tarafından benimsenen vahdet-i vücûd (varlığın birliği) doktrine karşı çıkışı ve yerine vahdeti şuhûd doktrinini geliştirmesi ikincisi ise Hindu çevresiyle ilgili siyasi görüşleridir.⁴¹

Ahmed Sirhindî, Muhyiddin ibn Arabî'nin teoremi olan vahdet-i vücûdu eleştirmesine rağmen hiç bir zaman İbn Teymiye gibi muhalefet etmemiştir. Onun, “Biz Muhammed-i Arabî'nin sözlerine muhtacız”⁴² sözü bu tezi destekler niteliktedir. Ahmed Sirhindî'yi Nakşibendî silsilesinde ayrıcalıklı kılan tasavvuf felsefesi ve uygulamalarını ifade eden 536 mektuptan oluşan *Mektûbât* isimli eseridir. Birçok dile çevrilen bu eser Nakşibendî Müceddidiyye kolunun Hindistan'dan Orta Asya'ya, Osmanlı imparatorluğuna ve Çin'e yayılmasına olanak sağlamıştır. Böylece 18. yüzyıldan itibaren neredeyse bütün Nakşîler Müceddidiyye olmuşlardır.⁴³

Müceddidiyye'nin bu denli muteber olması onun şeriatın başka bir şeye ihtiyaç bırakmaması konusundaki vurgusudur. Bu vurgu tarikatın ulaştığı her yerde zahir ulemasına cazip gelmesine ve hatta tekke ve medrese kaynaşmasına sebep olmuştur.⁴⁴

Ahmed Sirhindî 'Bin yılın müceddidi' mefhumu ve anlayışını gündeme getirmiştir. Bu ise daha önce söz konusu olmayan bir şey iken hadislerde⁴⁵ zikredilen bu bahsi mektuplarında konu edinmiş ve îma yoluyla da olsa bunun kendisi olduğu ifade etmiştir.⁴⁶

Ahmed Sirhindî Nakşibendî-Müceddidiyye tarikatının sünneti seniyyeye bağlılığını ifade etmek için şöyle demiştir: *Nakşibendî büyüklerinin yolu, kibrit-i Ahmer (nadir bulunan kırmızı kükürt taşı) cevheri olup Muhammed Mustafa'nın(sav) sünnetine bağlılık*

⁴⁰Hamid Algar, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları,(haz. Cüneyd Köksal), İstanbul 2007, s.478.

⁴¹ Hamid Algar a.g.e., s.483.

⁴²Hamid Algar a.g.e., s.483.

⁴³ Arthur Buehler, Tecdid anlatıları: *Müceddid-i elf-i Sani olarak Ahmed Sahrindi*, (çev. Mehmet Atalay), Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2014, sayı 5 s.72.

⁴⁴Hamid Algar a.g.e., s.487.

⁴⁵ Ebu Davut, nr 4291; Taberani el-Mu'cemul Evsat, 6/323,nr 6527; Hâkim, Müstedrek nr.8592.

⁴⁶ Arthur Buehler, a.g.e s.73.

*üzerine kuruludur. O halde mümin içini onlara bağlamakla güzelleştirmeli ve dışını da Rasulullah'ın (sav) pak sünnetine tabi kılmakla süslemelidir.*⁴⁷

Müceddidiyye kolu İmâm-ı Rabbânî'den sonra oğlu ve halifesi Muhammed Masum ve torunları ile gelişerek devam etse de en büyük gelişimi Mazhar Cân-ı Cânân (ö.1781) döneminde olmuştur. Asıl adı Şemsüddin Habibulah Mirza Cân-ı Cânân b.Mirza Can b.Abdussübhan Dihlevi'dir.⁴⁸

Mazhar Can-ı Canan, Nakşibendî-Müceddidi şeyhi olan Bedauni'ye mürid olmuştur. Bedauni vefatından önce Mazhar Can'a mürşid aramasını söyleyince Mazhar Can Şah Muhammed Zübeyr, Şah Hafız Sadullah ve Muhammed Abid Sünami adlı üç Nakşî-Müceddidi şeyhine daha intisap etmiş, Muhammed Abid Sünami ona Kâdirî, Sühreverdi ve Çiştî tarikatlarına ayrıca intisap etmesi için destek vermiştir. Böylece Mazhar Can-ı Canan, Müceddidiyye'nin dört kolunu da şahsında birleştirdiği rivayet edilmiştir.⁴⁹

Müceddidiyye tarikatının önemli isimlerinden olan Cân-ı Cânân şeriat kurallarına tam olarak uyan kimse olarak bilinmektedir. Hindistan'daki Müslümanların bölgedeki diğer dine mensup olanlarla ilişkilerin kötüye gitmesinden endişe duyan Can-ı Canan, İmâm-ı Rabbânî'nin yöneticileri şeriata uyması konusunda uyarmak ve rehberlik etmek adına siyasilerle yakın ilişkiler kurmasına karşın bağlılarını idarecilerle yakın temas kurmaktan imtina etmiştir. Ayrıca Hint yönetimine karşı hoşgörülü tavırlar sergileyen Cân-ı Cânân toplumsal kargaşalara müdahil olmadan içe dönük bir metot ile tarikatın bilinirliğini ve muhiplerinin artmasına olanak sağlamıştır.⁵⁰

Müceddidiyye'nin birleştirici öznesi olan Mazhar Cân-ı Cânân tıpkı İmâm-ı Rabbânî'de olduğu gibi vahdeti şuhûdu benimsemiş fakat vahdet-i vücûdu da yanlış kabul etmemiştir. Çünkü Mazhar'a göre bu iki yaklaşım hakikat yolunda erişilen bir mertebenin neticesidir.⁵¹ Şia karşıtlığıyla bilinen Mazhar Cân-ı Cânân 1781 senesinde Şiiliğin taziye kafilesiyle alakalı olumsuz sözler sarf ettiği gerekçesi ile radikal bir Şii grubu tarafından suikastla şehit edilmiştir.⁵²

⁴⁷İmamı Rabbani, *Mektubat*, a.g.e., mektup 37 s.64.

⁴⁸Hamid Algar a.g.e., s.501.

⁴⁹A.g.e., s.502.

⁵⁰IztchakWeismann, a.g.e., ss.147-148.

⁵¹Hamid Algar a.g.e., s..503.

⁵²IztchakWeismann, a.g.e., s.145.

Cân-ı Cânân'ın vefatından sonra Müceddidiyye tarikatı ana kol olarak Gulam Ali(ö.1824) bilinen diğer ismi Abdullah Dehlevi ile devam etmiştir. Abdullah Dehlevi şeyhi Mazhar Cân-ı Cânân'ın türbesinin bulunduğu yere yakın tekkesini inşa etmiştir. Bu durum Abdullah Dehlevi'nin tanınırlığını arttıran bir etken haline gelmiştir. 18.yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da siyasi karışıklık ayyuka çıkmasıyla İngilizlerin müdahalesi gecikmemiştir. Abdullah Dehlevi başka İngiliz askerleri olmak üzere tüm siyasilerden olabildiğince uzak durmaya çalışmış, müritlerine ve sevenlerine fakir ve mütevazı yaşamayı tavsiye etmiştir.⁵³

Abdullah Dehlevi, Nakşibedi-Müceddidiyye yolunu diğer tarikatlar mukayese etmiş ve şöyle demiştir: *Çiştîler maneviyata önem verip kalbi ısındırmaya yatkındır. Kâdirîler sevilen şeylere (mahbubiyet) yönelik irtibat geliştirmeye önem verirler. Nakşibendîler ise kalp uyanıklığına, ilahi cezbe, huzur, sekinet haline ve letaiflere önem verirler*⁵⁴ diyerek tasavvufî yolları anlayış bakımından tasnif etmiştir.

Abdullah Dehlevi, halifelerini islam coğrafyasının dört bir yanına göndererek hizmet alanını daha geniş kitlelere yaymıştır. Buhara'dan Şah Gül Muhammed, Türkistan'dan molla Hüdabürdi ve molla Abdulkerim, Taşkent'den Mevlevi Nur Muhammed, Yemen'den halife Abdulgafur ve Mekke'den halife Muhammed Can bu isimlerden sadece birkaçıdır.⁵⁵ Abdullah Dehlevi'nin bu çabası belki de en çok Anadolu topraklarında karşılık bulmuştur. Osmanlı topraklarında yüzyıllar boyu anılacak ve etkinliğini sürdürecektir olan Hâlid el-Bağdâdî en önemli halifesi olmuştur.⁵⁶

1.1.4. Nakşîliğin Etkisinin Coğrafi Dağılımı ve Osmanlı Türkiye'sinde Nakşîlik

Nakşibendî tarikatının Osmanlı topraklarında yayılmaya başlaması 1400'lü yıllara tekabül etmektedir. Bunda Maverâünnehir ve çevresinden gelen Nakşî şeyhlerin etkisi büyüktür. Anadolu topraklarında bilinen ilk Nakşibendî tekkesi 1404 yılında Amasya'da Bahâeddin Nakşibendî'nin halifesi Hâce Rukneddin Mahmud Buhari tarafından

⁵³Saiyid Athar Abbas Rizvi, Shâh 'Abd al-'Azîz: Puritanism, Sectarian Polemics and Jihad (Lucknow: Prem Printing Press, 1982), p. 239 nakleden Arthur Buehler, a.g.e., s.123.

⁵⁴ Arthur Buehler, a.g.e., s.126.

⁵⁵Gulam Ali Dehlevi, *Makâmât-ı Mazharî*, p. 164. Şah Ğulâm Ali'nin yukarıda zikredilen halifeleri hakkında bilgi için şuraya bkz. Abdülĝani Müceddidi, "Halât-i Hazret Şâh Ğulâm Ali Dehlevî," pp. 599-623 aktran Arthur Buehler, a.g.e., s. 133.

⁵⁶ Hamid Algar a.g.e., s.509.

kurulmuştur. Bu tekke II. Bayezıt dönemine kadar faaliyetlerini sürdürmüş daha sonra tekkenin idaresi Halvetîlere geçmiştir.⁵⁷

Amasya’da kurulan bir diğer Nakşibendî tekkesi ise 1453 yılında Selamet hatun tarafından yaptırılan Ya Vedûd tekkesidir. Tekke Sadettin Kaşgari’nin halifelerinden Sun’ullah Buhari ile irşada başlamış vefatından sonra ise oğlu Abdulvedûd posta geçmiştir. Tekke 18.yüzyılın ilk yarısına kadar Nakşibendîler tarafından kullanılmıştır.⁵⁸

Kendisi hakkında pek az bilgi bulunan ve Nakşibendî şeyhlerinden kabul edilen biri de Aya Dede’dir. 300 müridiyle İstanbul’un fethine katıldığı ve kendisi de bu savaşta şehit olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁹

Osmanlı topraklarında kurulan ilk Nakşibendî tekkelerinden biri de İstanbul’da kurulan Hindiler tekkesidir. Hâce İshak Buhari Hindi’nin arzusu ile Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuş ve giderleri padişahın vakfından ödenmiştir. Tekkede genellikle Hind kökenli Müslümanlar bir araya gelmiştir. Tekke, tarikatların kapatıldığı 1925’e kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.⁶⁰

Nakşibendîlik Fatih Sultan Mehmet’in teşvikiyle İstanbul’da yer edindiği gibi Bursa’da da Ahmed İlahi tarafından vücut bulmuştur. Mısır, Şam, Bağdat, Hicaz, Hind ve Yemen gibi beldelerde ilim tahsillerinde bulunan Ahmed İlahi aslen Buharalıdır. İrşada başlamadan önce Halvetiyye, Kübreviyye, Melametiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarındaki şeyhlere hizmet etmiştir. Necmettin Kübra’nın *Keşfü’l Estrar* adlı eserini genişleterek Türkçeye tercüme etmiştir. Bu aileden gelenlere de ilâhizadeler denilmiştir.⁶¹

İstanbul’da tekkesi bulunan bir diğer şeyh ise Baba Haydar’dır.(ö.1490) Baba Haydar Ubeydullah Ahrar’ın halifelerindendir. Uzun müddet Mekke’de kalan Baba Haydar daha sonra İstanbul’a gelmiş Kânûni tarafından kendisine tekke yaptırılmıştır. Misafirhane vazifesi gören bu tekkede mürid yetiştirildiğine dair bir bilgi yoktur.⁶²

Nakşibendî şeyhlerinden olan Baba Ni’metullah hakkında kısa bilgiye ise İstanbul’da neşredilen *Fevatihu’l İlahiye ve Mefatuhu’l Gaybiyye* isimli tefsirin baş kısmında ulaşılabilmektedir. Baba Ni’metullah Nahcıvan’lıdır. *Şeyh Ulvan* lakabıyla

⁵⁷ Abdurrezzak Tek, *Tasavvuf ve Nakşibendilik*, Semerkand Dergisi 20.yıl Özel sayısı s.170.

⁵⁸ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.269.

⁵⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, İstanbul,1314/1896, 1,99, 357, aktaran Abdurrezzak Tek, a.g.e.,s.170.

⁶⁰ M. Baha Tanman, *Hindiler Tekkesi*, DİA XVIII., TDV Yayınları, İstanbul 1998, ss.67-69.

⁶¹ Abdurrezzak Tek, a.g.e., s. 171

⁶² Hamid Algar, *Baba Haydar*, DİA, IV, TDV Yayınları, İstanbul 1994, s.363.

tanınmıştır. Baba Ni'metullah ismi geçen tefsiri yazmış, 1500'lü yıllarında Akşehir'e yerleşmiş ve vefatına kadar burada irşad vazifesini icra etmiştir.⁶³

Bunların yanı sıra Anadolu coğrafyasında Nakşibendîliği yaygınlaştıran üç temel koldan bahsetmek mümkündür. Bunlar "Ahrariyye", "Kâsânîyye", "Urmeviyye" olarak sıralanmaktadır.⁶⁴ Bunlardan en çok bilineni ise Ahrariyye olmuştur.⁶⁵ Özellikle Ubeydullah Ahrar'ın halifelerinden Molla İlahi ve Emir Ahmed Buhari ile Anadolu'da önemli etkiler bırakmıştır.⁶⁶

Molla İlahi, Abdullah Simavî olarak da tanınır. İlk eğitimine Simav'da başlayan Molla İlahi daha sonra İstanbul'da Zeyrek medreselerinde ilim tahsil etmiştir. Tasavvufa olan ilgisinden dolayı kitaplarını satıp parasını fakirlere dağıttıktan sonra Semerkand'a gitmiş burada dönemin en bilinen mutavvıflarından Ubeydullah Ahrar'ın müridi olmuştur. Kendisine irşad vazifesi verilmeye kadar da seyr ü sülûküne burada devam etmiştir. Ardından Ubeydullah Ahrar tarafından Anadolu'ya irşad etmesi için vazifelendirilmesi ile birlikte Ahrar'ın müridi olan emir Ahmed Buhari ile birlikte Anadolu'ya göç etmişlerdir. Simav'da tekkesini kuran Molla İlahi kısa zamanda şöhrete kavuşmuştur. Üzü İstanbul'a kadar ulaşmış, Fatih Sultan Mehmet'in özel davetini almıştır. Bu daveti kibarca reddeden Molla İlahi daha sonra Fatih Sultan Mehmet'in ısrarı üzerine halifesi Ahmed Buhari'yi İstanbul'a göndermiştir. Fatih'in vefatından sonra Manisalı kazasker Muhyiddin'in üstelemesi ile davetine icabet etmiş ve nihayet İstanbul'da tekkesini kurmuştur.⁶⁷

Birçok halife yetiştiren Molla İlahi vefatından sonra yerine geçen emir Ahmed Buhari ile Isparta, Akşehir, Kastamonu, Bolu ve Bursa gibi Anadolu coğrafyasının pek çok yerine Nakşibendîlik ulaşmıştır. Tarikatın ana kol olarak silsilesi şu şekilde devam etmiştir; Ubeydullah Ahrar, Molla İlahi, Ahmed Buhari, Hâkim Çelebi, Nakşibedzade Mustafa, İlahizade Yakup, Ahmed Tirevi, Ömer Baki, Şeyh Nasrullah Müceddidiyye'nin Anadolu topraklarında yaygınlaşmasından sonra silsile değişikliğe uğramıştır.⁶⁸

Nakşibendîliğin Kâsânîyye kolunu Anadolu coğrafyasına ilk getiren kişi Ahmed Sadık Taşkendi'dir. (ö.1586) Kâsânîyye'nin kurucusu olan Ahmed Kâsânî'den hilafet alan

⁶³Nimetullah b. Mahmud Nahcuvani, Favatihu'l ilahiye ve Mefatihü'l Gaybiyye, İstanbul, 1325; aktaran Reşat öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayınları, İstanbul 2012,s.143.

⁶⁴Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.269.

⁶⁵ A.g.e, s.270.

⁶⁶ A.g.e. ss.270-278.

⁶⁷ Mustafa Kara, Hamid Algar, *Abdullah-ı İlahi*, DİA, I, TDV Yayınları, İstanbul 1988,ss.110-112.

⁶⁸ Mustafa Kara, Hamid Algar, a.g.e.,ss.110-112.

Ahmed Sadık, Taşkent'te irşada başlamış daha sonra İstanbul'da Fatih Camii yakınındaki Emir Buhari tekkesine şeyh olmuştur. Birçok halife yetiştiren Ahmed Sadık'ın vefatıyla birlikte yerine oğlu Ziyaeddin Ahmed (ö.1602) geçmiştir. İstanbul'da yaygınlaşan tarikat 19. yüzyıla kadar aynı aile ve koldan devam etmiştir.⁶⁹

Anadoluda etkinlik gösteren Nakşibendî tarikatlarından bir diğeri ise Urmeviyye koludur. Tarikat İran topraklarında doğan Mahmut Urmiye ile başlamıştır. Babası Nakşibendî şeyhi Koç Baba diye bilinen Seyyid Ahmed'dir (ö.1607). Safevi işgalinden dolayı Diyarbakır'a göç eden Mahmud Urmevi, burada büyük teveccüh görmüştür. Mahmut Urmevi'nin vefatından sonra tarikat halifeleriyle Diyarbakır, Van, Erzurum ve Bursa gibi şehirlerde yayılma imkânı bulmuştur.⁷⁰

1.1.5. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Nakşîlik

Nakşibendîlik İslam coğrafyasında Kâdirîlikten sonra en büyük tarikat özelliğini taşımaktadır.⁷¹ İslam anlayışları, dini hassasiyetleri, devlet ricali ile ilişkileri, toplum üzerindeki etkileri her coğrafya ve yüzyıl için önem arz etmiş ve araştırmalara konu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan siyasi, sosyal ve ekonomik çalkantılar tüm kurumları sarstığı gibi tekkelerde de liyakat sorunları yaşanmıştır. Osmanlı entelletüeli tekkelerde bu olumsuz havayı değerlendirmiş ve farklı çözüm önerileri sunmuştur. Abdullah Cevdet'in başı çektiği Batıcılar devletin gerileme sebebinin tekkelerin olduğunu düşünüp tarikatların kapatılıp yasaklanmasını savunurken, Ziya Gökalp'ın önderliğini yaptığı Türkçüler tekkelerin toplumsal faydaları göz önünde bulundurulması gerektiğine inanarak gerilemenin tek gerekçesi olmadığını bu sebeple ıslah edilmesini daha doğru olacağına kanaat getirmişlerdir. İslamcı kesim ise gerilemenin ve bozulma sebeplerinin yanlış yerde arandığı, dolayısı ile çözümü tekkeler üzerinden değil farklı şekillerde aranmasını gerektiğini ifade etmişlerdir.⁷²

Kurtuluş savaşı ile Anadolu toprakları düşman işgalinden müdafaa edilmeye çalışılmıştır. Nakşibendî şeyhleri ve müridlerinin tekkelerinde seferberlik ilan edip cephede yer almış ve kazanılan başarıda önemli katkıları olmuştur. Ayrıca Ata Efendi Özbekler tekkesini müttefik devletlerin askerlerine karşı sığınak olarak kullanmış, şeyh Said Efendi,

⁶⁹Necdet Tosun, 2012, a.g.e., ss.224-225.

⁷⁰ A.g.e., ss.226-227.

⁷¹Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV, İstanbul, 1997, s.373.

⁷² Mustafa Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, ss.53-56.

Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasında öncülük etmiştir. Birinci dünya savaşına müridleriyle dâhil olan şeyh Diyaüddin Nurşinî, Rus ve Ermenilerle savaşmış ve bir kolunu kaybederek gazi olmuştur. Ayrıca M.Kemal şeyh Diyaüddin Nurşinî'den müridleriyle birlikte kurtuluş savaşı için destek talebinde bulunmuştur.⁷³

Savaşın ardından cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de konjoktürel yapı değişmeye başlamış şer'i hükümler kaldırılıp avrupa menşeli çeşitli kanunlar getirilmiştir. Cumhuriyetin kurucuları tarafından eğitim, kültür, sosyal ve dini yaşam başta olmak üzere hayatın her alanında köklü devrimler gerçekleştirilmiştir. 1925'te ise şeyh Said isyanı gerekçe gösterilerek tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.⁷⁴ Böylece bin yıllık geçmişi olan müslüman Türkler için önemli ve dini bir kurum olan tarikatlar resmi olarak ortadan kaldırılmıştır.⁷⁵

Tekkelerin resmi olarak yasaklanmasının ardından tarikatlar farklı refleksler göstermiştir. Bazıları yasağa uyup tekkelerini kapatmış, bazıları gizliden gizliye imkânlar dâhilinde tasavvufî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bazıları ise tasavvufî eylemler için tekkeleri zaruri görmemiş, ev, dükkân, iş yeri ayırt etmeksizin nerede imkân bulabilirlerse orayı dergâh kabul etmişlerdir.⁷⁶

Bu yasak karşısında ritüellerini tekke dışına taşıyıp mekân zarureti hissetmeyenler tasavvufî eylemlerini sürdürebilmişlerdir. Hâlidî-Nakşî şeyhleri bu konuda devamlılık arz eden tarikatlar arasında yerini almıştır. Nakşibendîlikte uygulanan râbita ve hafî zikrin içe dönük oluşu, hatm-i hâcegan ve sohbetin belirli bir mekân zarureti olmayışı Nakşibendî mensuplarının tasavvufî faaliyetlerini icra edebilmesine olanak sağlamıştır.⁷⁷

1930'da meydana gelen Menemen olayı ile var olan baskıcı tutum ve özellikle Nakşîler üzerindeki dayatmalar daha da ayyuka çıkmıştır. Dini hayatla ilgili birtakım konuların gündeme gelmesine ve 'irtica' ile ilgili birçok meselenin yeniden ele alınmasına gerekçe olarak sunulmuştur. Böylece 15-20 sene sürecek olan sükût döneminin başlamasına sebep olmuştur.⁷⁸

⁷³Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sufi Geleneğinin Taşıyıcıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s.124

⁷⁴Hamid Algar a.g.e., s.260.

⁷⁵Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, 10.baskı, s.118.

⁷⁶Mustafa Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar*, Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür, (ed. Semih Ceyhan) , İstanbul 2015, İSAM Yayınları, ss.100-102.

⁷⁷M. Hakan Yavuz *Modernleşen Müslümanlar Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş ve AK Parti*, İstanbul 2005, Kitap Yayınevi s.190.

⁷⁸Mustafa Kara,2015, a.g.e., s.100.

Menemen olayının failleriyle bağlantısı olmadığı halde Nakşî şeyhi Mehmed Es'ad ve İstanbul'daki Nakşibendîler tutuklanmıştır. Yargılanmak için Menemen'e getirilenler arasında şeyh Mehmed Esad'ın en büyük oğlu idam edilmiştir. Şeyh Mehmed Es'ad ise hastanede zehirlenmiş, tarikatı Düzceli Halil Efendi, Sarıyerli Nuri Efendi, Beykozlu Hulusi Efendi, Bolulu Muhyiddin Efendi Mahmut Sami Ramazanoğlu gibi halifeleri ile devam etmiştir.⁷⁹

1924'ten sonraki politik süreçte dini eğitime olan ilgi azalmış ve 1930'da ise tamamen ortadan kalkmıştır. İlk, orta ve yüksek tahsilde İslami eğitim alamayan kimi gençler ise bir takım arayışlar içerisine girmiştir. Bu vesile ile mutasavvıf kimselerle tanışma imkânı bulabilen kimi gençler, dervişlikten ziyade temel dini bilgileri öğrenmeye çabalamıştır. Necmettin Erbakan ve arkadaşları söz konusu neslin en bilinen kişileri arasında yer almıştır.⁸⁰

1950'lerden sonra dini doktrinlere karşı ılımlı yaklaşımlar Nakşibendîler üzerindeki baskıyı azaltmış dini sembollerin ve kavramların kullanımı yaygınlaşmıştır. Sanayileşmeyle birlikte köyden şehire göçlerin artması tarikatların daha hızlı ve kolay organize oluşunu kuvvetlendirmiştir.⁸¹ Böylece Nakşibendîliğin bilinirliği kolaylaşmış ve ilgi odağı olmaya başlamıştır. Fakat 1980'li yıllara gelindiğinde ise siyasi çalkantılar baş göstermiştir. Tüm siyasi kültürel ekonomik ve dini kurum ve kuruluşlar bunlardan etkilendiği gibi tarikatlarda bu durumdan olumsuz etkilenmiş değişim ve dönüşüm içerisine girmişlerdir. Tarikatlar eski ve içe dönük yapısından sıyrılmış ekonomik müesseseler, sosyal yardımlaşma, vakıf, dernek, kültürel faaliyetler gibi girişimlerde bulunarak hem ayakta kalmak hem de güncel yapıya uyum sağlamak yolunu benimsemişlerdir.⁸² Nakşibendîler de diğer tarikat oluşumları gibi çağın gerekliliğini dikkate almış ve güncelleşme çabalarını sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de faaliyet gösteren Nakşibendî kolları siyasi parti, vakıflar, dernekler, yayın evleri, dergi, gazete, televizyon, özel okullar, hastane, öğrenci yurtları gibi pek çok kuruma öncülük ederek irşad sahasını genişletmişlerdir.⁸³

⁷⁹ Hamid Algar a.g.e., s.262.

⁸⁰ Mustafa Kara,2015, a.g.e. s.103.

⁸¹ Mehmet Ali Kirman, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Dini Cemaatler*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, yıl 1, sayı 2, güz 2004, ss.69-70.

⁸² Mehmet Ali Kirman, a.g.e., ss.70-72.

⁸³ Mehmet Ali Kirman a.g.e., s.71.

Cumhuriyet döneminde varlığını devam ettiren Nakşî-Hâlidî kollarının tümünden bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir. Fakat toplum nazarında teveccüh görüp muteber olan belli başlı Nakşibendî şeyhleri ve tasavvufî eylemleri bahsedilmeye çalışılacaktır.

Hastanede zehirlenerek şehit edilen şeyh Mehmed Esad'ın dergâhı en önemli halifesi Mahmut Sami Ramazanoğlu ile devam etmiştir. Sami Efendi irşad faaliyetlerini imamlık yaptığı camide ve Erenköy'deki evinde küçük gruplar halinde devam ettirmiştir. Fakat baskı siyasetine rağmen Sami Efendinin şöhreti İstanbul ve Türkiye sınırlarını aşmış Bosna ve Suriye'ye kadar uzanmıştır. Hayatının son dönemlerini Medine'de geçiren Sami Efendi 1984'te burada vefat etmiştir. Tarikat silsilesi ise Musa Topbaş ile devam etmiştir. Altınoluk dergisi tarikatın yayın organı olarak bilinmektedir. Kimi zaman dergi ismine nispeten altınoluk cemaati ya da Erenköy cemaati olarak da söylenegelmiştir. Tarikatın temel karakteristiği bireyin ahlaki ve manevi gelişimi üzerine olmuştur.⁸⁴

Bir diğer Nakşî kolu ise Sibiryâ esaretinden kaçıp Türkiye'ye yerleşen Ebu Mehmed Medenî (ö.1913) Yalova dağlarının eteklerinde tekkesini kurmuş vefatından sonra tarikat halifesi Şerafettin Zeynelabidin ile devam etmiştir. Şerafettin Zeynelabidin'in kurtuluş savaşı sırasında köyleri ve tekkeleri yunanlılar tarafından talan edilmiş bunun yanı sıra tarikatların yasaklı yıllarında ise Eskişehir'de Said Nursî ile birlikte hapis yatmak zorunda kalmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen Dağıstanî kolu iki koldan Şam'da ikamet eden Abdullah Dağıstanî ve Bursa da ikamet eden Mehmet Necati Efendi ile varlığını devam ettirmiştir. Abdullah Dağıstanî'nin halifesi Suriye, Lübnan ve Kıbrıs'ta etkinlik gösteren şeyh Nazım Kıbrısî ile devam etmiştir.⁸⁵

İstanbul'da 1859'da Ahmed Diyauddin Gümüşhanevî tarafından kurulan Gümüşhanevi tekkesi faaliyetlerini tekkelerin kapatıldığı 1925'e kadar devam ettirmiştir. Kitaplarını arapça olarak yazan Gümüşhanevi tasavvuf, hadis, ahlak, fıkıh ve akaid sahasında eserler vermiştir. En dikkat çeken eserleri ise tasavvuf ile ilgili *Camiul Usul* ve hadis ile ilgili *Ramuzu-l Ehadis* olmuştur.⁸⁶

Şeyh Diyauddin Gümüşhanevi kolu birkaç halifesiyle devam etse de en meşhur olanı İskender Paşa Camii imam hatibi olan Mehmed Zahid Kotku (ö.13.11.1980) ile

⁸⁴ Hamid Algar a.g.e., s.263.

⁸⁵ Hamid Algar a.g.e., s.263.

⁸⁶ Baha Tanman, *Gümüşhanevi Tekkesi*, DİA, XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s.277.

olmuştur. KOTKU, selefi Abdülaziz efendinin açmış olduğu üniversite öğrencilerine irşad faaliyetlerini daha da ileri taşıyarak entelektüel kişiler arasında hatırı sayılır mürid edinmiştir. Hatta Mehmet Zahid efendinin vefatından sonra da üniversite hocaları, talebeleri, profesörler, bürokrasi mensupları tarikatın çoğunlunu teşkil etmiştir. Bu öğrenciler arasında Necmettin Erbakan, Hasan Aksay, Korkut Özal ve Fehim Atak isimleri ön plana çıkmaktadır. Mehmet Zahid Efendi, sohbetlerinde bağlılarına özellikle yiyecek ve giyecekte ithal mallardan uzak durmalarını tavsiye etmiştir.⁸⁷

Mehmet Zahid KOTKU 1980’li yıllarda yayımlanan İslam dergisi, 1990’lı yılların başında özel radyo, 1990’lı yıllarının sonlarına doğru da internet aracılığıyla tüm Türkiye ve dünyaya sesini duyurmak istemiştir.⁸⁸ Mehmet Zahid efendi’nin cenaze namazını başka Nakşibendî şeyhi olan Mahmut Usta Osmanoğlu büyük bir kalabalığın önünde kıldırılmıştır.⁸⁹

Tarikat silsilesi, Kotku’dan sonra Ankara ilahiyat fakültesi profesörü aynı zamanda Kotku’nun damadı olan Esad Coşan ile devam etmiştir. Esad Coşan cemaat-parti çekişmesinden ötürü faaliyetlerini yurtdışına taşımış Almanya, Avustralya, Kanada, ABD gibi ülkelerde bilhassa öğrenciler vesilesi ile tutunmaya çalışmıştır. Ancak en köklü irşad Avustralya’da olmuştur. 2001 yılında trafik kazasında vefat eden Esad Coşan’ın yerine oğlu Nurettin Coşan geçmiştir.⁹⁰

Cumhuriyet dönemi Nakşibendî kollarından bir diğeri ise kılık kıyafet bağlamında daha tutucu olduğu bilinen Mahmut Efendi cemaatidir. Tarikat İstanbul’un Fatih ilçesine bağlı Çarşamba semtinde yerleşik olduğu için ‘Çarşamba cemaati’ de denilmiştir. Mahmut Usta Osmanoğlu Trabzon/Of ilçesinde doğmuş ve ilk eğitimini ailesinden alarak hafız olmuştur. Gençlik yıllarında da aşere-i takrib ve tefsir dersleri almıştır. Vatani görevi için İstanbul’a gelen Mahmut Usta Osmanoğlu izin günlerinde İsmet Efendi tekkesinde şeyh Ali Haydar’ın tasavvuf derslerinden istifade etmiştir. Askerliği bittikten sonra memleketine dönmüş olmasına rağmen şeyhi Ali Haydar Efendi tarafından yeniden İstanbul’a çağırılmıştır. İsmail Ağa Camiinde yıllarca hem imamlık yapmış hem de yüzlerce kişiye dersler vermiştir. Mahmut Efendi’nin *Ruhu’l Furkan*, *Risale-i Kudsiyye Şerh ve Tercümesi*, *Sohbetler ve Mektubât-ı Rabbani* isimli eserleri mevcuttur. Mahmut Efendi erkeklerin

⁸⁷ Hamid Algar a.g.e., s.165.

⁸⁸ Adem Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi (Isparta örneği)*, Dönem Yayıncılık, İstanbul 2013,s.168.

⁸⁹ Hamid Algar a.g.e., s.266.

⁹⁰ Adem Efe, a.g.e., s.173.

şalvar, cübbe, sarık, kısa saç, uzun sakal bırakmalarını, bayanların ise çarşaf giymelerini ısrarla istediği belirtilmektedir.⁹¹ Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezen Mahmut Efendi müridleri gittikleri yerlerde vaaz ve nasihat etmişlerdir. Bu geziler bağlıları tarafından “emri bil maruf gezileri” olarak telaffuz edilmektedir. Medrese merkezli bir eğitim anlayışına sahip olan tarikat, buralarda Kur'an talebeleri yetiştirmektedir. Tarikatın temel felsefi sünnete bağlılık, dünya malına rağbet etmeme, şekilsel ve geleneksel metotları sürdürme olarak özetlenebilir.

Doğu Anadolu'dan tüm Türkiye'ye yayılan bir diğer Nakşibendî kolu ise Menzil dergâhıdır. Menzil dergâhı şeyh Muhammed Raşid Efendi ile şöhret bulmuştur. Babası şeyh Abdülhakim Efendi Suriye'de ikamet eden şeyh Ahmed Haznevi'den icazet almış ve Türkiye'nin çeşitli beldelerinde irşad faaliyetini sürdürdükten sonra Adıyaman ilinin Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyüne yerleşmiştir. Çok geçmeden vefat eden Abdülhakim el-Hüseynî yerine halifesi Muhammed Raşid Efendi'yi bırakmıştır. Tarikatın gün geçtikçe sevenleri artmış Türkiye'nin dört bir yanından Menzil'e kalabalık gruplar ziyarete gelmiştir. 1983'te ise toplumsal düzene karşı suçlar işlemiş olduğu gerekçesiyle Çanakkale'ye sürgüne gönderilmiştir. Sürgün hayatının ardından serbest bırakılan Raşid Efendi yeniden Adıyaman'daki irşad merkezine geri dönmüştür. Vefatından birkaç sene önce kendisini ziyaret etme bahanesi ile yanına yaklaşan bir kişi tarafından zehirli şırınga enjekte edilmiştir. Raşid Efendi tedavi edilmeye çalışılsa da çok geçmeden 1993 yılında vefat etmiştir. Birçok mürid yetiştiren Raşid Efendi'nin yerine halifesi Abdülbaki el-Hüseynî geçmiştir.⁹²

Yukarıda ismi zikredilen tarikatların yanı sıra cumhuriyet döneminde tarikat hüviyetini taşımakla birlikte daha sonra cemaatleşen oluşumları da vardır. Bunlar Süleyman Efendi ve Abdülhakim Arvasi Efendi'nin müntesipleri olarak zikredilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Kur'an öğretiminin sekteye uğratıldığı dönemde Süleyman Hilmi Tunahan kendisini Kur'an öğretmeye adanmış Anadolu'nun birçok yerinde talebe yetiştirmeye gayret etmiştir. Kimi zaman çiftlik kurup işçi gibi gösterdiği talebeleri olmuş kimi zamanda yolcu bileti alıp seyahat esnasında Kur'an ilimlerini aktarmaya çalışmıştır. Mahkemenin verdiği karar ile vaizliği ilinden alınmış ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Aradan geçen zaman içerisinde tüm suçlamalardan beraat ederek 1959

⁹¹ Adem Efe a.g.e., s.177-178.

⁹² Detaylı bilgi için bkz. Selahaddin Kınacı, *Gavs-ı Bilvanisi'nin Hayatı*; Selahaddin Kınacı, *Seyda Hazretlerinin Hayatı*.

yılında vefat etmiştir. Nakşî terbiyesi ile yetişen Süleyman Efendi'nin yerine damadı Kemal Kaçar geçmiştir. Kur'an kursu eğitimleri artarak devam etse de grup tarikat kimliğinden çıkıp cemaat hüviyeti kazanmıştır.⁹³

Benzer bir durum ise Işıkçılar cemaati için geçerlidir. Cemaat, şeyh Abdulhakim Arvasi'nin müridi Hüseyin Hilmi Işık ismine nispeten Işıkçılar diye anılmıştır. Abdulhakim Arvasi Nakşî şeyhlerinden olan Murtaza efendiden icazet almış, Birçok mürid edinmiştir. Tekkelerin kapanmasıyla birlikte 1925 ve 1933 yıllarında tutuklanmış 1943'de ise İzmir'e sürülmüş akabinde aynı yıl vefat etmiştir. Hüseyin Hilmi Işık ile birlikte cemaat kalıbına giren gruba göre, “*Son şeyh ile silsileyi tamamlanmış ve sabitlenmiştir. Yeni Müceddid gelmediğine göre Nakşibendî geleneğe ait bereket tükenmiştir. Öyleyse yapılacak tek şey sünni yoldan sapsmış herkesle mücadele etmek ve Abdulhakim Arvasi'nin hatıralarını yüceltmek adına ulemanın eserleri üzerine çalışmak gereklidir*”⁹⁴ görüşü hâkim olmuştur.

1.2. Nakşibendîlikte Doktrin ve Pratik

1.2.1. Nakşibendîlikte Dini ve İtikadı Yapı

1.2.1.1. Ameli ve İtikadi Olarak Sünni Temel-Şeriat Vurgusu

Hâcegan dönemine genel olarak bakıldığında Sünni akideye sıkı bir biçimde bağlı olduğu saptanan Nakşibendîğin “Ulü'l emre itaat” inancıyla sünni hükümdarların teveccühünü kazanmış olduğu kabul edilmektedir. Dönemin şia, şamanizm ve bid'at tehlikelerine karşı medreselerde ve tekkelerde dinamik şer'i-sünni çizgisini koruyan Hâcegan şeyhleri âlim- mürid kaynaşmasına da olanak sağlamıştır. Nitekim Bahâeddin Nakşibendî devresinde birçok âlim ve talebenin tekkelere rağbeti kimi ulemayı, medreselerin boşalacağı konusunda endişelendirmiştir.⁹⁵

Nakşibendî tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibendî sohbetlerinde müridlerine şer'i hükümlere boyun eğmeyi, takvaya riayet etmeyi, işlerinde ruhsatlarla değil azimetle amel etmeyi tavsiye etmiştir. Bu hassasiyetin inananları için nur ve rahmet olacağını

⁹³ Adem Efe, a.g.e., ss.251-264.

⁹⁴ Hamid Algar a.g.e., s.270..

⁹⁵ Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.67.

belirten Nakşibendî, Allah'ın veli kullarının ulvi makamlara bu sıfatların terbiyesi ile ulaşacağını söylemiştir.⁹⁶

Ubeydullah Ahrar ise Hâcegan yolundaki sâlikin her zaman azîmetle amel edip ruhsatlardan çekindiğini ve salihlerle beraber olduğunu belirtmiştir. Ahrar'a göre ruhsat zayıfların işidir. Hâcegan yolu ise azimettir.⁹⁷

Nakşibendî tarikatının Kur'an ve sünnet-i seniyye bütünlüğü içerisinde amel etmeleri onları ehlisünnet itikadını karakteristik özelliği haline getirdiği kabul edilmektedir. Bid'atlar ve hurafelerden uzak tasavvuf hayatı sürdürmeleri hem tekke ehli hem de medrese ehli tarafından teveccüh görmesine sebep olmuştur. *Nefehâtü'l Üns* müellifi Abdurrahman-ı Cami kitabında tasavvuf uluları ve evliya menkıbelerini anlatırken bu konuya değinmiş, Nakşibendîlerin şeriat hükümlerine azami derecede önem verdiğini ve Hz. Peygamberin sünnetine hassasiyet duyduklarını dile getirmiştir.⁹⁸

İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî *Mektûbât* isimli eserinde ameli ve itikadi olarak ehlisünnet duyarlılığını dile getirmiş bu yoldan sapmamalarını, ebedi saadet için hayatlarını ilim, amel, ihlâs temelleri üzerine ihdas etmeleri gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir. “*Sonsuz kurtuluşa kavuşabilmek için üç şey muhakkak lazımdır. Bunlar; ilim amel ve ihlâstır. İlim de iki kısma ayrılır. Birincisi yapılacak şeyleri öğrenmektir ki bu ilme fıkıh ilmi denir. İkincisi kalben inanılacak şeyleri bilmek, itikad etmektir ki bu ilme de kelim denir. Kelam ilminde ehl-i sünnet vel Cemaat âlimlerinin Kur'an-ı Kerim'den ve hadis-i şeriflerden anladığı bilgiler vardır. Cehennemden kurtulan yalnızca bu âlimlerdir. Bunlara uymayanlar cehenneme gitmekten kurtulamazlar.*”⁹⁹

Nakşibendî ulularından Abdullah Dehlevi hayatı boyunca sünneti seniyyeye çok önem vermiş, bütün yaptıklarını sünnet terazisinden geçirmiştir. Vefatında göğsünde meşhur hadis kitabı *Sünen-i Tirmizi* ile dâr-ı bekaya irtihal ettiği rivayet edilmiştir.¹⁰⁰

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî hayatının bir bölümünü sünni inanca sahip olan Şehrezor'da yaşamış olmasına rağmen İran'da şii itikadına karşı daima teyakkuzda

⁹⁶ Muhammed Parsa, *Risale-i Kudsiyye (Şah-ı Nakşibend'den sözler)*, (çev. Dr. Hasan Almaz) Semerkand Yayınları, İstanbul 2012 s.23.

⁹⁷ Safî, a.g.e, s.513.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman-ı Cami, *Nefehâtü'l Üns* (evliya Menkıbeleri) (trc. Lamii çebebi), (haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), Marifet Yayınevi, İstanbul 2008.

⁹⁹ İmâmı Rabbani, *Mekubat*,(Çev. Hüseyin Hilmi Işık) Hakikat Kitapevi, İstanbul 2008,5.baskı, 59.mektup s. 94.

¹⁰⁰ Necmeddin b. Muhammed Nakşibendî, *Altın Silsile(Hülasatül Mevahib)*, (haz. İbrahim Tozlu), Semerkand Yayınları,İstanbul 2015, s.302.

olmuştur. Şia âlimi İsmail Kaşî ile yaptığı münazarada ehlisünnet vurgusu büyük yankı uyandırmıştır. Ayrıca hac vazifesinde vahhabi grupları müşahede etme imkânı bulan Hâlid el-Bağdâdî daha sonra bu bölgeye gönderdiği yetkin halifeleri ile vahhabiliğin etki sahasını ehlisünnet itikadı ile kırmaya çalıştığı bilinmektedir.¹⁰¹

Şeyh Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî *Hadikatü'n Nediyye* isimli eserinde Nakşibendî tarikatını şu şekilde özetlemiştir; “Bu yüce tarikatın şanı gerçekten büyüktür. Fakat bu yolun işleri dikkat ister. Zira bu tarikatın yapısı, Hazreti Peygamberin sünnetine uymak, dinde olmayan bid’atları çıkarıp atmak üzerine kurulmuştur”¹⁰² diyerek tarikat esasının sünneti seniyyeye ittiba ile inşa edildiğini ifade etmiştir.

Sibgatullah Arvasi’ye göre, ameli ve itikadi davranışlar sünneti seniyyeden sapmaması gerekmektedir. Bid’atlar karanlıktır, kötüdür ve onlardan hiçbir güzellik aranmaz. Arvasi’ye göre, Nakşibendî tarikatının diğer tarikatlardan üstün oluşu, bid’atlardan uzak olması sebebiyledir. Yok olup giden tarikatların bu hallere düşmesinin en temel sebebi içlerine yerleştirilen bid’atlardır.¹⁰³

Sonuç olarak 11. asırda Hâcegan döneminden başlayıp, 14. asırda Nakşibendiyye, 16. asırda Müceddidiyye ve 19. asırda Hâlidiyye dâhil olmak üzere her bir dönemde farklı yüzyıl ve farklı coğrafyalarda irşat faaliyetlerini yürüten Nakşibendî tarikatı, şeyhlerinin meşrepleri, mizaçları ve perspektifleri farklı olsa da ameli-itikâdi olarak sünni akâidini benimsemeleri tümünün ortak paydası olmuştur.

1.2.1.2. Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şuhûd

Vahdet-i vücûd düşüncesi geçmişten günümüze Tasavvuf tarihinin en ilgi çeken konularından biri olmuştur. Vahdet-i vücûd varlığın birliği anlamına gelen Allah’tan başka varlık bulunmadığını, diğer varlıkların hayali olduğunu ifade eden tasavvufî bir terimdir.¹⁰⁴ Vahdet-i vücûd, “Allah mutlak varlıktır.”,“Allah’tan başka varlık yoktur.” sözleriyle ilkeleştirilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Abdulcebbar Kavak, *Müceddidi Şeyhi Mevlana Hâlid el-Bağdâdî 'nin Ortadoğudaki Misyonu*, Ağrı İslami İlimler Dergisi, cild 1, sayı 1, Ağrı 2017, s.8.

¹⁰² Hanî, a.g.e, s.58.

¹⁰³ Sibgatullah Arvasi, *Minah* (der. Hâlidî Şirvani Öleki),(çev. Siraceddin Önlüler, Hüseyin Okur) 46-67. Minha,Semerkand Yayınevi, İstanbul 2015, s.61.

¹⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2004, s.512.

¹⁰⁵ İsa Çelik, *İmam-ı Rabbani'ye Göre Vahdet-i vücûd ve Vahdet-i Şuhûd*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi (İbnü'l Arabî özel sayısı-2), sayı 23, 2009, s.154.

Nakşibendîliğin Hâcegan dönemi olarak bilinen Abdulhâlik Gucevani'den Bahâeddin Nakşibend'e kadar ki süreçte vahdet-i vücûd doktrinini desteklediklerine dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Kimilerinin ise Kübrevî şeyhi Alauddevle Simmani'nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bahâeddin Nakşibendî'nin eserlerinden kendisinin vahdet-i vücûdu benimseyip benimsemediğini anlayabilmek güç olsa da önde gelen iki halifesi Muhammed Parsa ve Alâeddîn Attâr'ın vahdet-i vücûd destekçisi olduğu anlaşılmaktadır. Akabinde Nakşibendîliğin önemli simalarından Ubeydullah Ahrar, Abdullah İlahi, Ahmed Kâsânî ve Abdurrahman-ı Cami başta olmak üzere İmâm-ı Rabbânî Ahmet Sirhindî'ye kadar birçok Nakşibendî şeyhinin İbn-i Arabî'nin benimsemiş olduğu vahdet-i vücûd düşüncesini destekledikleri anlaşılmaktadır.¹⁰⁶

Vahdet-i vücûda dair ilk şümüllü tarif yapan İbn Arabî olmuştur. İbn Arabî *Fütûhâtü'l Mekkiyye*, *Fusûsü'l Hikem* gibi eserlerinde konuya ayet ve hadislerden deliller getirmeye çalışmıştır. Arabî'nin "Varlık birdir o da hakkın varlığıdır" sözü ise vahdet-i vücûd prensibinin dayanağını oluşturmuştur. Fakat vahdet-i vücûd terimi ise İbn Arabî'nin takipçileri ve eserlerini şerh edenler tarafından geliştirildiği söylenebilir.¹⁰⁷

İbn Arabî'nin savunduğu vahdet-i vücûd doktrininin bir hayli savunucuları olmakla birlikte, kimi ulema ve sufiler tarafından da eleştirildiği bilinmektedir. Selefî âlim İbn Teymiye (ö.1328) İbn Arabî'yi tekfir edecek kadar tenkit etmiştir. Abdülkerim el-Cilî(ö.1422) ve Kübrevî şeyhi Alauddevlevî Simmani de İbn Arabî'yi eleştiren sufiler arasında yer almaktadır. Nakşibendî-Müceddidi şeyhi İmâm-ı Rabbânî Ahmet Sirhindî ise her seferinde İbn Arabî'ye saygı duyduğunu dile getirmekle beraber vahdet-i vücûd konusunda eleştirdiği noktalara değinmiş, geliştirdiği vahdet-i şühûd prensibi ile de yeni bir perspektif çizmiştir.¹⁰⁸

Ahmet Sirhindî gençlik yıllarında ve şeyhi Baki Billah'a insitap ettiği ilk yıllarda birçok Nakşibendî şeyhi gibi vahdet-i vücûd prensibini benimsediği bilinmektedir. Daha sonra fikirleri değişmiş bu değişimde Alauddevle Simmani, Bahâeddin Nakşibendî ve Baki

¹⁰⁶ Necdet Tosun, 2012, a.g.e, ss.351-358.

¹⁰⁷ Ekrem Demirli, *Vahdet-i Vücûd*, DİA, XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss.431-435.

¹⁰⁸ Abdullah Kartal, *İmamı Rabbani'nin Vahdeti Vücud Eleştirisi ve Tarihsel Arka Planı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cild XIV, sayı 2, Bursa 2005, s.59.

Billâh gibi isimlerin yanında, yaşadığı coğrafyadaki siyasi, dini ve sosyal yapının etkili olduğu kabul edilmektedir.¹⁰⁹

Ahmet Sirhindî vahdet-i vücûd doktrinini eleştirmekle birlikte onun aşırı muhabbetten doğduğunu bu düşüncenin güzel olduğunu fakat orada takılıp kalmamak gerektiği ifade etmiştir. “vahdet-i vücûd dar bir yoldur, ana cadde ise başkadır ” sözü ise bu düşünceyi destekler mahiyettedir¹¹⁰. İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd prensibini revize edip vahdet-i şuhûd ile yeniden ele alan Ahmed Sirhindî'nin başlıca eleştirileri şu şekilde sıralanmaktadır;

1. Vahdet-i vücûd prensibine göre zat ve vücûd aynıdır. Varlık zata zaid değildir. Vahdet-i şuhûda göre ise zat ve vücûd birbirinden ayrı şeylerdir.¹¹¹
2. Vahdet-i vücûd prensibine göre sıfatlar zatın aynıdır. O'ndan başka varlık yoktur. Vahdet-i şuhûda göre ise; sıfatlar zattan ayrıdır ve sıfatlar zatın gölgesidir.¹¹²
3. Vahdet-i vücûda göre âlem yalnızca hayalden ibarettir ve gerçekte yoktur. Varlık birdir o varlık ise Allah'ın kendisidir.¹¹³
4. Vahdet-i vücûda göre sufi tecrübenin son gayesi tevhiddir o da vahdet-i vücûdun ta kendisidir. Vahdet-i şuhûda göre sufi tecrübenin nihai amacı, tevhid değil kulluk(ubudiyet) makamıdır.¹¹⁴

1.2.1.3. Temel Prensipler

Nakşibendî Tarikatında Abdulhalik Gucevani tarafından geliştirilen ve Bahâeddin Nakşibendî tarafından üç prensip eklenmesi ile tamamlanan *Kelimât-ı Kudsiyye* şöyledir;

Huş der dem: Her alınan nefeste manen uyanık bulunmak.

Nazar ber kadem: Gözün ayakucuna bakması.

Sefer der vatan: Her adımda hakka yürümek.

Halvet der encümen: Halk içindeyken bile Hâlik ile beraber olmak.

Yad-kerd: Kalbin zâkir hale gelmesi.

¹⁰⁹ Necdet Tosun, *İmam-ı Rabbani'ye Göre Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şuhûd*, Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırmalar Dergisi (İbnü'l Arabî özel sayısı-2), sayı 23, 2009, s.182; Abdullah Kartal, a.g.e., s.72.

¹¹⁰ Necdet Tosun, 2009, a.g.e., s.183.

¹¹¹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.513.

¹¹² A.g.e., s 513.

¹¹³ a.g.e., s.513.

¹¹⁴ Abdullah Kartal, a.g.e., s.63.

Baz-geşt: Matlub ve maksudun ancak Allah rızası olması.

Nigah-daşt: Şeytani ve nefsanî havlatırdan korunmak

Yâd-daşt: Kendini daima Allah'ın huzurunda bilmek

Vukûfi zamani: Her an kendini yoklamak ve zamanı iyi değerlendirmek.

Vukûfi adedi: Zikir sayısına riayet etmek.

Vukûfu kalbi: Kalbin daima zikri ilahi ile meşgul olması ve zikir de kalbe yönelmek.¹¹⁵

Huş Der Dem

Mevlânâ Sa'deddin Kaşgari bu esas: "Bir nefesten diğerine geçerken gafletten uzak olarak O'nu hatırdı tutmak"¹¹⁶ olarak tarif etmiştir.

Bahâeddin Nakşibendî ise; "Bu yolda işin esası nefesi korumak üzerinedir. Her nefes alıp vermede içinde bulunduğun ânı değerlendirmen seni gafil olmaktan korur"¹¹⁷ diyerek her ânı manen canlı ve diri tutmak gerektiğini ifade etmiştir.

Nazar Ber Kadem

Mürid, şehir, köy, çarşı, pazar hiçbir mekânı ayırt etmeksizin elde etmeye çalıştığı manevi huzuru kaybetmemek için gözünü ayakuçlarına mıhlamasıdır. Böylece göz bakılmaması gereken yerlere ilişmemiş olur.¹¹⁸

Sefer Der Vatan

Sefer der vatan, Müridin kötü ahlaktan iyi ahlaka, kötü sıfatlardan güzel sıfatlara göç etmesini ifade eder.¹¹⁹ Ubeydullah Ahrar'da sefer der vatanı şöyle izah etmiştir: "Yolun başındakiler için sefer perişanlıktır. Mürid mürşinin sohbetine katılmalı, onların yanında Hâcegan melekelerini kazanmaya gayret etmelidir. Bundan sonra nereye giderse gitsin artık ona bir engel yoktur"¹²⁰

Halvet Der Encümen

¹¹⁵ Osman Nuri Topbaş, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul 2009, s.234.

¹¹⁶ Safi, a.g.e., s.63.

¹¹⁷ A.g.e., s.63.

¹¹⁸ A.g.e., s.65.

¹¹⁹ A.g.e., s.66.

¹²⁰ A.g.e., s.66.

Halvet, yalnız kalıp تنها bir köşeye çekilmek anlamına gelmektedir. Encümen ise, insan topluluğu anlamındadır.¹²¹ Nakşibendîlikte ise bu esas “Müridin halk arasında iken bile kalbini hak ile beraber kılmasıdır. İnsanlar arasında olması rağmen insanların müridin kalbi zikrinden haberdar olmamasıdır”¹²² şeklinde açıklanmıştır.

Yâd-Kerd

Yâd kerd, Müridin devamlı zikir halinde olmasıdır. Bu zikir dille yahut kalple olsun, ister Allah zikri ister La İlahe İllallah zikri olsun zikir yapılan Allah’la huzur tesis edinceye kadar devam etmesi¹²³ anlamına gelir.

Baz-Geşt

Nakşibendî istilahında neyf ü isbât denilen, tek bir nefeste, tefekkürü olarak 21 adet la ilahe illallah zikrini çekilmesinden sonra, zâkirin nefesini salarken “ilahi enete maksudi ve ridake matlubi” (Allah’ım maksudum ancak sensin ve ancak rızanı talep ediyorum) sözünü söylemesi ve manasını tahayyül etmesine denilmektedir.¹²⁴

Nigah-Daşt

Kalbi korumak ve muhafaza etmek anlamına gelen nigah-daşt zikir sırasında kelime-i tevhidin manasını düşünerek kalbi malayani şeylerden korumayı ifade etmektedir. Zikirden netice alınabilmesi ancak kalp huzurunu ile mümkün olduğu ifade edilmektedir.¹²⁵ Bu sebeple Sa’deddin Kaşgari “Zâkir, bir saat iki saat veyahut daha fazla, gücü nisbetinde Allah’tan gayri her şeyden uzaklaşmaya çalışmalıdır”¹²⁶ tavsiyesinde bulunmuştur.

Yâd-Daş

Müridin daima Allah ile kalp huzurunu sağlamasını ifade eder. Bu durumda yad-daşt murakabe ile aynı manaya geldiği söylenebilir.¹²⁷ Ubeydullah Ahrar ise son dört kelimatı kudsiyeyi sırasıyla şu şekilde izah etmiştir; yâd-kerd, zikirde güçlüğe katlanmaktır. Bazgeşt, kelime-i tevhidi her telaffuzda sonra ‘İlahi Ente Maksudi ve Rızake

¹²¹ Hânî, a.g.e., s.225.

¹²² Hânî, a.g.e., s.225.

¹²³ A.g.e., s.228.

¹²⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.74; Hânî, a.g.e.,s.228.

¹²⁵ Hani, a.g.e., s.230.

¹²⁶ Safi, a.g.e., s.72.

¹²⁷ Hânî, a.g.e., s.230.

Matlubi' sözünü ilave ederek hakka dönmektir. Nigahdaşt ise dil ile zikretmeksizin bu dönüşü korumaktır. Yaddaşt ise Nigahdaşı pekiştirmektir.¹²⁸

Vukûfi Zamani

Bahâeddin Nakşibend, vukûfi zamanı'yi müridin, salih amellerini gerektiği gibi yapabilmesi ve muradına erişebilmesi için zamana hâkim, kendi haline vakıf olması olarak değerlendirilmiştir.¹²⁹ Böylece nefis muhasebesi ve vaktin gerekleri yerine getirilmiş olur.

Ubeydullah Ahrar ise bu esasını her geçen saatin kontrol edilmesi gerektiğini gafil olarak mı yahut kalp huzuru ile mi geçirildiğini hesap etme çabası olarak görmüştür.¹³⁰

Vukûfi Adedi

Vukûfi adedi, zikirde sayıya dikkat etmektir.¹³¹ Bahâeddin Nakşibendî'ye göre kalp zikri yapan mürid kalbine farklı düşüncelerin gelmesine engel olması için sayıya riayet etmelidir. Fakat sadece sayıya riayet etmeyi yeterli görülmemektedir. Kalp zikri amaç iken sayı araç hükmündedir.¹³²

Vukûfi Kalbi

'Kalbi ayık tutmak ve kalpte yer edineni bilmek' olarak tanımlanmıştır.¹³³ Kalbin vukûfiyeti onu sürekli zikirle meşgul ederek Allah'ı düşündürmektir. Böylece kalbin gaflete fırsatı kalmayacağı düşünülmektedir.¹³⁴ Ubeydullah Ahrar'a göre vukûfi kalbi kalbin Allah'ü Teâlâ ile her an birlikte olmasıdır. Bu durum kalbin tamamen mâsivadan uzaklaşmasıyla gerçekleşir.¹³⁵

1.2.2. Nakşibendîlikte Pratik: Seyr u Sülûk Sistemi (Letaif-Nefy ü İsbât-Murakabe)-Zikir ve Diğer Tarikat Pratikleri

1.2.2.1. Zikir

İlk dönem Hâcegan şeyhlerinden bu yana birkaç farklılık haricinde Nakşibendî halifelerinin tamamı zikri hafî (gizli zikir) prensibini benimsemişlerdir. Hafî zikir

¹²⁸ Safi, a.g.e., s.73.

¹²⁹ A.g.e., s.73.

¹³⁰ A.g.e., s.74.

¹³¹ Sümeymen Uludağ, *Vukûf*, DİA, XLIII, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s.131.

¹³² Safi, a.g.e., s.74.

¹³³ Hani, a.g.e., s.223.

¹³⁴ A.g.e., s.223.

¹³⁵ Safi, a.g.e., s.76.

uygulaması Hâcegan'ın kurucusu Abdülhalik Gucdevanî (ö.1179) ile başlamıştır.¹³⁶ Genel kabule göre Nakşibendîlikte iki farklı zikirden bahsedilmektedir. Bunların ilki “ism-i zât”(Allah) zikri ikincisi ise “nefy ü isbât” (Lâ ilahe illallah) zikridir.¹³⁷ Nakşibendîliğin kuruluş evresi olarak bilinen Hâcegân döneminden İmam Rabbânî'ye (ö.1624) kadar geçen süre zarfında, önce nefy ü isbât, sonra lafza-i celal/ism-i zât (Allah) zikri tavsiye edilmiştir.¹³⁸

Bu dönemde yaygın olan Nefy ü isbât (Lâ ilahe illallah) zikridir. Hatta Muhammed Bakî Billah'ın halifesi Taceddin b. Hanefî (ö.1640), Nakşîlikte sadece “Lâ ilahe illallah Muhammedü'r Resulullah” zikrinden bahseder.¹³⁹ Şah Veliyyullah Dihlevî, Nakşîlerin ilk dönemlerinden gelen zikrin nefy ü isbât zikri olduğunu, ism-i zat (Allah) ile zikrin ise Muhammed Baki Billâh (ö.1603) zamanında veya ona yakın dönemde ortaya çıkıp uygulanmaya başladığını belirtir.¹⁴⁰

Şah-ı Nakşibendî'ye göre zikirden maksat, zâkirin kelime-i tevhidin hakikatine erişmesidir. Yoksa çok söylemek şart değildir. Kelime-i tevhidin hakikati ise şudur: Zâkir, kelime-i tevhidi zikrettikçe masiva (Allah'tan gayri varlıklar) kalpten tamamen yok olmalıdır.¹⁴¹ Baki Billah'a göre hakiki zikir, kişinin bütün uzuvlarıyla birlikte zikretmesidir.¹⁴² Ubeydullah Ahrar'a göre zikirden maksat, kalpte gizli olan Allah sevgisini ortaya çıkarmak, kalbi muhabbet ve tazimle sürekli Allah ile birlikte olmasını sağlamaktır.¹⁴³ Yine Ahrar'a göre, Zikir çapa gibidir; onunla gönüldeki havadır dikenlerinin kökü kazınır.¹⁴⁴ İmam Rabbani Ahmed Sirhindî'ye göre zikrin gayesi, kalpten gafletin giderilmesidir. Ayrıca zikir, sadece belirli virdleri okumak değildir. Dini kurallara ve âdâbına riayetle yapılan alışveriş de zikir sayılır. Keza bir âmâyı yoldaki çukura düşmekten kurtarmak da aynen zikir gibidir, hatta daha faziletlidir. Ancak Allah'ın isim ve sıfatlarını

¹³⁶ Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.301.

¹³⁷ Necdet Tosun, *Nakşibendilik*, DİA, XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss.242-243.

¹³⁸ Muhammed Parsa, a.g.e., s.65.

¹³⁹ Nablusi, *Miftâhü'l-Maiyye*, s. 65. Aktaran Dilaver Selvi, *Kuruluşundan Günümüze Hâlid el-Bağdâdî Dönemi İçinde Nakşîlikte icra edilen Gizli Zikir ve hatm-i hâcegan*,

http://www.naksibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri

¹⁴⁰ Dihlevî, Şah Veliyyullah, el-Kavlü'l-Cemil fi Beyânî Sevâi's-Sebil, Kahire, 2010, s. 69-70. Kuruluşundan Günümüze Hâlid el-Bağdâdî Dönemi İçinde Nakşîlikte icra edilen Gizli Zikir vevatm-i Hâcegan,

http://www.naksibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri.

¹⁴¹ Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.307.

¹⁴² A.g.e., s. 307.

¹⁴³ A.g.e., s.307.

¹⁴⁴ Safi, a.g.e., s.519.

anarak yapılan zikir çabuk tesir edici olup Allah'a karşı sevgi oluşturur ve O'na çabuk ulaştırır.¹⁴⁵

Nakşibendîlikte genel kabule göre ism-i zât zikri şu şekilde icra edilmektedir. Zikir önce kalp (sol memenin altında) latifesinde 'Allah' lafzı ile yapılır, sonra aynı zikir sırasıyla, ruh (sağ memenin altında), sır (sol memenin üstünde), hafî (sağ memenin üstünde) ve ahfa (göğsün ortasında) latifleri üzerinde devam eder, sonra ceset latifesiyle (diğer bütün latifler zikre katıldıktan sonra, iki kaş arasında kabul edilen nefsin de buna iştirak etmesi) zikir yapılır. Zikir bütün bedene yayıldığında buna 'Sultanî zikir' denir. Bundan sonra nefy ü isbât (Lâ ilahe illallah) zikri telkin edilir.¹⁴⁶ Hâlid el-Bağdâdî'ye göre, ism-i celal (Allah) zikriyle yapılan kalp virdinin en azı günde 5.000'dir. Letaif zikri çekenlerin günlük verdi ise en az 25.000'dir.¹⁴⁷

Nakşibendîlikte ismi zat zikrini başarı ile tamamlayan müridana bir diğer zikir çeşidi olan nefy ü isbât zikri telkin edilir. Bu zikirde 'Allah' zikri yerine 'Lâ ilahe illallah' zikri söylenir ve nefes kontrolü yapılarak gerçekleştirilir.

Bu zikirde en önemli görülen şey onun şuurlu ve tefekkür ederek yapılmasıdır. 'La ilahe'(Allah'tan başka ilah yoktur) derken tüm yaratılmışların fâni olduğunu tahayyül ederek hepsini yok kabul edip, zihindeki tüm efkârı temizlemek gerektiği vurgulanmıştır. 'İllallah' (yalnızca Allah vardır) derken de onun ezeli ve ebedi olduğunu, sığmılabacak ve yönelecek başka varlık olmadığını düşünmek gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Bu zikirde nefes göbeğin altına hapsedilmesi gerektiği konusunda Nakşî uluları fikir birliğine varmışlardır.¹⁴⁹

Muhammed b. Abdullah Hânî (ö.1862), *el-Behçetü's-Seniyye* isimli eserinde, sâlikin murakabe mertebesine ulaştıktan sonra, dille nefiy ve isbat zikrini her gün belli miktar yapması gerektiğini söylemiş ve bunun sebebini şöyle açıklamıştır: "Kalp maddî unsurlara bağlı olan şeylerle paslanır. Dille yapılan nefy ü isbât zikri sayesinde kalbin pası

¹⁴⁵Necdet Tosun, *İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindi, Hayatı Eserleri Tasavvufî Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2016, s.53.

¹⁴⁶ Mevlana Hâlid Bağdadi, *Risale-i Hâlidîyye*, (çev. A. Suat Demirtaş), Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, s. 86-97; Reşat Öngören, *Zikir*, DİA, TDV Yayınları 44.cild, İstanbul 2013, ss.412-413.

¹⁴⁷ Hâlid el-Bağdâdî ,2010, a.g.e., s.95.

¹⁴⁸Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.306.

¹⁴⁹A.g.e., s.303.

silinir ve kalp murakabe mertebesinden müşahede mertebesine yükselir.”¹⁵⁰ Hânî, bu zikrin bir günde en az 5000 kere yapılmasının uygun olacağını belirtmiştir.¹⁵¹

1.2.2.2. Murakabe

Nakşibendîlikte bir diğer seyr ü sülûk prensibi ise murakabedir. Sözlükte gözetlemek, korumak, kontrol etmek gibi anlamlara gelen murakabe ıstılâhi anlamda, Allah’ın her zaman ve her yerde hazır ve nâzır olduğunu, kendisini görüp işittiğinin bilincinde olması olarak tarif edilmiştir.¹⁵²

Tasavvuf klasiklerinden Abdulkerim Kuşeyrî’nin *Kuşeyrî Risalesi*’nde murakabe şöyle tarif edilmiştir: “Murakabe kulun yüce rabbinin her an kendisinin halini bildiği ve gördüğünü idrak etmesidir. Bu bilgi ve şuurun devam etmesi, rabbini murakabe etmektir. İşte bu ilim ve irfan, bütün hayırların aslıdır.”¹⁵³ Ebu Nasr Es-Serrâc Tûsî ise *El-Luma* adlı eserinde murakabeye şöyle izah getirmiştir: “Kulun murakabesi, kalbinde ve gönlünde bulunan şeylere yüce Allah’ın muttali olduğunu kavrayıp yakînen bilmesidir. Bu suretle kul kalbini, efendisinin zikrinden alıkoyan havatıra karşı murakabe eder.”¹⁵⁴

Bahâeddin Nakşibendî murakabeyi “Devamlı olarak yaratıcıya nazar halinde bulunan salikin yaratılanı unutmaması”¹⁵⁵ olarak tarif etmiştir. Ubeydullah Ahrar’a göre ise; “murakabe gönle akan düşünceleri kontrol etmek Allah’ın nazarıyla nazar etmek ve dilediği batını münevver kılmak murakabe ile mümkün olmaktadır”¹⁵⁶ diye ifade edilmiştir.

Muhammed b. Abdullah Hânî Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî’nin eseri olan *el-Hadikatü-n Nediyye*’den rivayetle murakabenin fazileti hakkında şöyle demiştir: *Murakabe, nefy ü isbât zikrinden bile üstün, daha faziletli ve cezbeyle daha yakındır. Murakabe ve teveccühe devam etmekle velilik mertebesi gerçekleşir. Bu mertebeye ulaşan kişide ise mülk ve melekût âleminde tasarruf yetkisi zahir olur. Gönüllerden geçen*

¹⁵⁰ Hânî, a.g.e., s.227.

¹⁵¹ A.g.e., s.217.

¹⁵² Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.343.

¹⁵³ Abdulkerim Kuşeyri, *Kuşeri Risalesi*, Semerkand Yayınları, (çev. Dilaver Selvi) İstanbul 2009, 5. Baskı, s.386.

¹⁵⁴ Ebu Nasr Serrac Tusi, *El-Luma, (İslam Tasavvufu)*, Erkam Yayınları (çev. Hasan Kamil Yılmaz), İstanbul 2012, s.54.

¹⁵⁵ Süleyman Uludağ, *Murakabe*, DİA, XXXI, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s.204.

¹⁵⁶ Safi, a.g.e., s.181.

*düşüncelere vakıf olmak ve dilediği gönüli hidayet nurları ile aydınlatmak hep murakabeye devam etmekle olur.*¹⁵⁷

Müceddiyye dönemi öncesinde genelde kalbe teveccüh etmek ve onu muhafaza etmek anlamında kullanılan murakabe, müceddiyye ile daha sistematik hale getirilerek bazı ayetlerin ve tasavvufî kavramların derinlemesine tefekkürü şekline bürünmüş ve yeni bir anlam kazanmıştır.¹⁵⁸

1.2.2.3. Râbita

Râbita, bağlayan, rapteden anlamlarına gelmektedir. Tasavvufî olarak, Müridin zihni planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle "beraberlik" halinde olmasını ifade eder. Mutasavvıflar râbita hakkında *Allaha yakınlaşmaya vesile arayın..*¹⁵⁹ *De ki; Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah'ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın*¹⁶⁰ *Sadıklarla beraber olun*¹⁶¹ ayetlerini ve *Kişi sevdiğiyle beraberdir.*¹⁶² *Müminin ferasetinden sakının çünkü o Allah'ın nuru ile bakar*¹⁶³ hadîsi şeriflerini de râbita konusuna delil gösterilmiştir.

Nakşibendilikte râbitaya önem verilmekle birlikte râbita asıl değildir. Murakabe derslerine ulaşan müriden râbitayı bırakması istenilmektedir.¹⁶⁴ Nitekim Nakşibendiliğin kurucusu Bahâeddin Nakşibendî'nin mürdlerinden biri Nakşibendî'nin huzurunda râbita yaptığı sırada manevi hal hâsıl olmuş fakat râbitasını sürdürmeye devam etmiştir. Bunun üzerine Bahâeddin Nakşibendî: "Bizi bırak, sana gelen hale yönel! Çünkü Allah'ın dışındaki her şeyden kurtulmaya, sufilerin ıstılahında vusül ve şuhûd zamanı derler"¹⁶⁵ diyerek râbitanın ilahi vuslata ulaşmada aracı olduğunu ifade etmiştir.

Bahâeddin Nakşibendî, Allah Teâlâ'nın veli kullarına bahşettiği manevi kuvvetten bahsederek söyle demiştir: "Bize gönül verip terbiyemize giren kimseler ister uzakta olsun ister yakında olsun, Allah'ın izniyle kendilerine gece gündüz feyiz veririz. Şefkat ve terbiye çeşmemizden onlara feyzi akıtıp dururuz. Eğer mürid hallerini muhafaza eder ve kalbini

¹⁵⁷Hânî, a.g.e, ss.215-216.

¹⁵⁸Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.315.

¹⁵⁹Maide 5/35.

¹⁶⁰ Al-i İmran 3/31.

¹⁶¹Tevbe 9/119.

¹⁶²Buhari, Edep, 96; Müslim, Birr,165; Tirmizi, Zühd, 50.

¹⁶³Tirmizi Tefsir, 16; Taberani, el-Mu'cemül kebir, nr.7496.

¹⁶⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.391.

¹⁶⁵Hânî, a.g.e., s.182.

feyze mani olacak kötü iş ve havatırdan temiz tutarsa, bu feyzi alır istifade eder.”¹⁶⁶ Bahâeddin Nakşibendî müritlerinden Emir Hüseyin'e râbitayı kast ederek şöyle demiştir: “Eğer maksadın benimle birlikte olmak ise bil ki biz (dua, sevgi ve ruhaniyetimizle) senden uzak değiliz.”¹⁶⁷

Nakşibendîlikte ilk dönemden itibaren şeyhin suretini düşünerek râbita yapılmasından bahsedildiği halde ilk defa tafsilatlı bir biçimde açıklayan Ubeydullah Ahrar olmuştur. Ahrar'a göre, râbitada şeyhin iki kaşının arasını düşünmek gerekmektedir. Çünkü burası feyz alma mahalli olarak telakki edilmektedir.¹⁶⁸

İmâm-ı Rabbânî Ahmet Sirhindî *Mektûbât* adlı eserinde râbitayı Allah Teâlâ'ya yakınlaştıracak yollardan biri olarak görür ve kalbin ilahi feyze yönelmesi gerektiğini savunur. Mürid için bir zorlama olmaksızın mürşidi râbita etmesi, müridle mürşid arasında tam bir yakınlık olduğunun alameti olarak görür. Ayrıca bu râbitanın fayda vermeye ve feyiz almaya sebep olduğunu ifade etmiştir. İmâm-ı Rabbânî Ahmet Sirhindî, cenab-ı hakka ulaştıran yolların en yakınının râbita olduğu söylemiştir.¹⁶⁹

Hâlid el-Bağdâdî râbitayı müridin, kemal sahibi fena fillâh makamındaki şeyhinin suretini göz önünde tutarak ruhaniyetinden medet istemesi olarak tanımlar. Hâlid el-Bağdâdî'ye göre böyle bir mürşidi kâminden müridin edeplenmesi ve mürşidinin yanında bulunuyormuş gibi feyz alması elzemdir. Mürşidinin suretini düşünmesi edep ve terbiyeyi muhafaza ettirir. Müridin şeyhinin yanında hazır olduğu düşüncesi feyz alabilmesini sağlar. Bu râbita sebebiyle mürid, kötü ve çirkin işlerden uzaklaşır.¹⁷⁰

Abdurrahman-i Tağî ise râbitayı “Mürşidin suretinden yayılan nurun, müridin tüm vücûduna yayılıncaya kadar mürşidinin suretine bakmak” olarak tarif etmiştir. O'na göre Tüm organlar kalbe yoğunlaşmalıdır. Böylece aynileşme olur ve nispeti artar.¹⁷¹

Sonuç olarak râbita sufilere kalbi dünyevi düşüncelerden arındırmak ve muhafaza etmek, mürşidinin ruhaniyetinden feyz almak ve bu vesile ile Allah'ı hatırlamak, gıyabında mürşidi ile manevi birlikteliği tesis etmek icra edilmektedir. Nakşibendîlikte ilk dönemden itibaren yapılagelen râbitanın uygulanış biçimini tafsilatlı şekilde ilk defa açıklayan

¹⁶⁶ Ahmed Siddiki, *Şah-ı Nakşibend*, (çev. Yasin Demirkıran) Semerkand Yayınları, İstanbul 2011, ss.69-70.

¹⁶⁷ Ahmed Siddiki, a.g.e, ss.156-157.

¹⁶⁸ Necdet Tosun, *Râbita*, DİA, TDV Yayınları XXXIV, İstanbul 2007, ss.378-379.

¹⁶⁹ İmâm-ı Rabbani, a.g.e., 187. Mektup s.225.

¹⁷⁰ Esad Sahib, *Mektubat-ı Mevlana Hâlid*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2000, 4.Mektup.

¹⁷¹ Abdurrahman-i Tahi, Muhammed Diyauddin, *İşaretler*, Sey-Tac Yayınları, (haz. Mehmet Ildırar), İstanbul 2003, s.53.

Ubeydullah Ahrar olmuştur. 19.yüzyıla kadar ciddi eleştiri almayan râbıtaya daha sonraki dönemlerde bidat veya daha da ileri götürüp şirk diyenler olmuştur. Buna mukabil başta Hâlid el-Bağdâdî olmak üzere birçok Nakşibendî mensupları râbıta hakkında risaleler yazmıştır.¹⁷²

1.2.2.4 Hatm-i Hâcegan

Hatim; Kur’ân-ı Kerîmi baştan sona ve ya belirli sure ve duaları okuyup bitirmeye denir. Hâcegan ise Farsça: ‘Hoca veli yüce zât’ anlamındaki Hâce kelimesinin çoğuludur. İstilahî anlamda ise Nakşî büyüklerinin, hocaların, uluların tertip ettiği topluca yapılan zikir merasimine verilen isimdir. Hatm-i hâceganı bugünkü haliyle düzenleyip tertip eden Abdülhâlik Gucevani’dir.¹⁷³ Mevlevî ayinine “Semâ”, Kâdirîlerinkine “Devran”, Rifâî ve Sa’dilerinkine “Zikr-i kıyam”, Halvetî ayinine “Darb-ı esma”, Nakşibendî ayinine “Hatm-i Hâcegân”, Yesevî ayinine “Zikr-i erre”, Celvetî ayinine “Nısf-ı kıyam”, Şâzelî ayinine “Hadra” denir.¹⁷⁴

Yapılan bu merasime hatm-i hâcegan ismi verilmesinin birkaç sebebinden bahsedilmektedir. Bunlar; Olması talep edilen şeyin bahsi geçen zikir ve dualarla bitip (hatm) hallolacağı düşüncesiyle bu isim verilmiş olabilir. Başka bir görüşe göre, Fatiha suresi bütün Kur’an-ı Kerimi ihata eder, hatm-i hâcegan da başında ve sonunda Fatiha okunarak icra edildiği için Kur’an-ı Kerimi hatmetmiş gibi telakki edilmiş ve bu sebeple hatm-i hâcegan denilmiş olabilir. Diğer bir görüşe göre ise, sohbet meclislerinden ayrılmak isteyen şeyhler meclisi bu zikirle sona erdirdikleri için hatm-i hâcegan ismi verilmiş olabilir.¹⁷⁵ Anlaşıldığı kadarıyla hatm-i hâcegan zikri önceleri ihtiyaca binaen yapılırken 18. asırdan itibaren sistematik bir şekilde haftanın belirli günlerinde yapıla gelmiştir. Genellikle ikindi, akşam ve yatsı namazdan sonra icra edilmiştir.¹⁷⁶

Hatm-i hâcegan zikrinin uygulama şekli ilk defa Abdullah Salahi Uşşaki (ö.1782) tarafından *İzhar-ı Esrar-ı Nihan ez Envar-ıhatm-i hâcegan* isimli, eserinde bahsedilmiştir. Bu esere göre hatm-i hâcegan üç farklı şekilde uygulanmıştır. İlki, besmele ardından yedi adet Fatiha yüz adet salâvat, yetmiş dokuz defa besmele ve inşirah suresi, bin bir besmele ile birlikte ihlâs suresi, sonra tekrar yüz adet salâvat ve yedi defa besmele ile Fatiha suresi okunur ve dua edilir ardından üç defa daha salâvat getirir ve bitirilir. İkinci tertibe göre;

¹⁷² Necdet Tosun, *Râbıta*, DİA, TDV Yayınları XXXIV, İstanbul 2007, ss.378-379.

¹⁷³ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, s.257.

¹⁷⁴ Hasan Kamil Yılmaz, 2011, a.g.e., s.187.

¹⁷⁵ Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.320.

¹⁷⁶ A.g.e, s.320.

bin bir ihlâs suresi okunur ardından yedi adet Fatiha ve yüz salâvat okunarak bitirilir. Üçüncü tertibe göre ise; birinci tertibin aynısı yapılır sadece yetmiş dokuz adet inşirah suresi bin ihlâs suresinden önce değil sonra okunur. Her üç tertipte de başlamadan önce yedi defa istiğfar ve salâvat devamında ise tarikat silsilesindeki müridlere Fatiha hediye edilir.¹⁷⁷

Nakşibendîliğin önemli simalarına nispet edilen hatm-i hâcegan terkibi ise şu şekildedir, Abdülhâlik Gucdüvânî'ye nispet edilen ve meşhur olan hatm-i hâcegân terkibi şudur: 7 Fatiha suresi, 100 salâvat, 79 İnşirah suresi, 1001 İhlâs suresi, 7 Fatiha suresi, 100 salâvat ve dua okur.¹⁷⁸ Bahâeddin Nakşibend'e nispet edilen bir başka hatme terkibi şöyledir: 15 istiğfar, Râbita, 100 salâvat, 500 Yâ hafîyye'l-eltâf edriknî bi-lutfike'l-hafî, 100 salâvat, sonra meclistikilerden biri aşr-ı şerif okur.¹⁷⁹ Bâkî Billah'a nispet edilen hatm-i hâcegân terkibi ise şöyledir: 15 istiğfar, râbita, 7 Fatiha, 100 salâvat, 500 Ya Bâkî ente'l-Bâkî, 7 Fatiha, 100 salâvat, sonra meclistikilerden biri aşr-ı şerif okur.¹⁸⁰

Hatm-i hâcegân zikrine Nakşî-Hâlidî kolu ayrıca önem vermiştir. Hatm-i hâcegan toplu halde yapılabildiği gibi yalnız başına da yapılabilmektedir. Hatme yapılacağı zaman zikir meclisinin kapıları kapatılır. Nakşibendî tarikatına mensup olmayanlar içeriye alınmazlar. Yapılacak zikirler ve dualar katılanlara pay edilir. Vukuf-i adedi prensibinde olduğu gibi adetlere dikkat edilir. Vukuf-i kalbi ilkesine riayet edilerek gözler kapalı tutulur. Sure, ayet ve dualardan hâsıl olan sevaplar Hz. Peygambere ve velilere bağışlanarak yapılmaktadır.¹⁸¹

1.2.2.5. Sohbet

Sözlükte “Kısa bir süre de olsa birlikte olmak” anlamına gelen sohbet, arkadaşlık edip yakınlık kurmak, bedenen veya gönül ile uzun süre birlikte olma hali, dünyevi ya da uhrevi konuların konuşulduğu toplantılara denilmektedir.¹⁸²

Tasavvufta sohbet terimi ile öncelikle “Birlikte olma hali”(maiyyet) anlaşılmaktadır. Bu sohbet (birliktelik), Allah ile sohbet, Rasulullah ile sohbet, halk ile sohbet, nefis ile sohbet ve şeytan ile sohbet gibi sohbet çeşitlerinden bahsedilmektedir. Allah ile sohbet onunla ünsiyet kurmak, halk ile sohbet onlara karşı samimi davranmak,

¹⁷⁷ Reşat Öngören, *Hatm-i Hâcegan*, DİA, TDV Yayınları XVI, İstanbul 1997, ss.476-777.

¹⁷⁸ Necdet Tosun, 2012, a.g.e, s.321.

¹⁷⁹ A.g.e., s.321.

¹⁸⁰ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.321.

¹⁸¹ Reşat Öngören, *Hatm-i Hâcegan*, DİA, TDV Yayınları XVI, İstanbul 1997, ss.476-777.

¹⁸² Süleyman Uludağ, *Sohbet*, DİA, TDV Yayınları XXXVII, İstanbul 2009, ss.350-351.

nefis ile sohbet ona muhalif olmak, şeytanla sohbet ise onunla sürekli mücadele etmek olarak kabul edilmektedir.¹⁸³

Sohbet özel anlam olarak dini ve tasavvufî konuların konuşulması ve zikredilmesi anlamına gelen bir ifadededir. Nakşibendî tarikatı uzlete çekilip kendi halinde kalmayı (halvet) uygun görmedikleri için insanlarla bir arada olup (celvet) onlarla hemhal olmayı tavsiye etmişleridir. Nitekim Abdulhâlik Gucdevani: *Halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç*¹⁸⁴ dediği rivayet edilmiştir. Ayrıca Nakşibendî tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibendî: *Bizim yolumuz sohbet üzere kuruludur. Hayırlar Allah için salih insanlarla beraber olmadadır. Onlarla sohbe devam ederek hakiki imana kavuşmak nasip olur*¹⁸⁵ diyerek Nakşî yolunun usulünü belirtmiştir. Muhammed Parsa'nın *Namazın kazası olur ama sohbetin kazası olmaz* dediği nakledilmiştir.¹⁸⁶ Alâeddîn Attâr ise: *Sohbet sünnet-i müekkededir. Mürid her gün ya da her iki günde bir mürşidinin sohbetine katılmalıdır. Şayet uzak yerde mukim ise her ay ya da her iki ayda bir zahiri ve manevi hallerini mektup yazarak bildirmelidir*¹⁸⁷ demiştir. Bu bağlamda sohbet, Nakşibendîler için bir ünsiyet ve irşad metodu olarak kabul edilmiştir.

Behçetüs Seniyye adlı eserde ilahi cezbe ile seyr ü sülûkünü tamamlamış gerçek ve kâmil bir şeyhin sohbetine devam etmenin Allah'a ulaştıracak en büyük etkenlerden biri olduğu bahsedilmektedir.¹⁸⁸

Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden Sibgatullah Arvasi de: "Çilehanede kırk gün çile çeken bir mürid, bazı makamlara erişebilir. Fakat Nakşibendî yolundaki bir sâlikin sohbet yoluyla kazandığı maneviyat bambaşka bir şeydir. Sohbet onu olgunlaştırır ve kemâle erdirir"¹⁸⁹ diyerek sohbetin mürid üzerindeki etkisini ifade etmiştir.

Nakşibendîlikte sohbet mürşid ile müridin hemhal olması ve manen aynileşmesi anlamında kullanılagelmiştir. Bunun yanı sıra vaaz ve nasihat anlamında mürşid sohbetinin önemi hakkında yakın dönem Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Osman Nuri Topbaş hocaefendi mürşidi kâmilî işaret ederek "*Nefsini tezkiye kalbini tasfiye etmiş bir kimsenin söylemiş olduğu sözlerde yaşadığı manevi atmosferin duyguları yüküldür. Bu duygularla*

¹⁸³ Süleyman Uludağ, *Sohbet*, DİA, TDV Yayınları, XXXVII, İstanbul 2009, ss.350-351.

¹⁸⁴ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.321.

¹⁸⁵ Osman Nuri Topbaş, a.g.e., s.262.

¹⁸⁶ Hamid Algar a.g.e., s.452.

¹⁸⁷ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.322.

¹⁸⁸ Hânî, a.g.e., s.176.

¹⁸⁹ Sibgatullah Arvasi, a.g.e., s.63.

söylenen sözler ise kulaktan kalbe bir yol edinerek tesirli hale gelir"¹⁹⁰ demiştir. Kimi sözlerin büyüleyici etkisi olduğu ifade eden Topbaş, "*Muhakkak ki bir takım sözler sihirdir*"¹⁹¹ hadisi şerifini bu minvalde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹² Mürşidi kâmiller ise bu konuda ehliyetli kişilerdir. Böyle bir sohbe iştirak eden mürid de, şeyhten müride sirayet eden bir feyzin hâsıl olması, müridin ilk başta taklit ile başladığı bu güzel sıfatların hakikate dönüşmesi müridin kalbinde dünya sevgisinin kaybolmaya başlaması beklendiği rivayet edilmektedir.¹⁹³

1.2.2.6. Hizmet

Tasavvuf geleneğinde hizmet, nefis terbiyesi için gerekli görülen seyr ü sülûk metotlarından biridir. Nakşibendî büyükleri ise feyz ve bereketi kitaplardan değil hizmet ederek elde edileceğini nakletmişlerdir.¹⁹⁴

Nakşibendîlikte hizmet alanı çok geniş tutulmuştur. Sufilerin halka yaptığı hizmet, hayvanlara yapılan hizmet, müridin şeyhine yaptığı hizmet ve şeyhin müride yaptığı hizmet olarak kabaca tasnif edilmektedir.¹⁹⁵

Nakşibendîliğin kurucusu Bahâeddin Nakşibendî: *Bizim usulümüz, halkın içinde cenabı hak ile beraber olmaktır(celvet). Yolumuz sohbet ve halka hizmet yoludur. Halktan kaçmakta şöhret, şöhrette afet vardır. Hayr, halkın içinde bulunup, herkese Allah rızası için hizmet etmektedir*¹⁹⁶ diyerek hizmet etmenin önemine vurgu yapmıştır.

Ubeydullah Ahrar'ın Heri'deyken sabahları hamama gidip Müslümanları ayırt etmeksizin herkese hizmet ettiği, hizmetine karşılık olarak kimse bir ücret vermesin diye, işini bitirir bitirmez hemen hamamdan uzaklaştığı rivayet edilmiştir.¹⁹⁷

Hace Ubeydullah Ahrar hizmet-ibadet dengesini kurma bağlamında şöyle demiştir: *Hacegan yolunda içinde bulunan vaktin icabı neyse ona göre davranılır. Şahsi zikir ve murakabe, ancak Müslümanlara hizmet edebilecek bir durum olmadığı zaman yapılır. Gönül almaya vesile olacak bir hizmet, zikir ve murakabeden önce gelir. Bazıları nafile*

¹⁹⁰ Osman Nuri Topbaş, a.g.e.,s.258.

¹⁹¹ Buhari Nikâh, 47.

¹⁹² Osman Nuri Topbaş, a.g.e., s.258.

¹⁹² Buhari Nikâh 47.

¹⁹³ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.323.

¹⁹⁴ Safi, a.g.e, s.424.

¹⁹⁵ Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.323.

¹⁹⁶ Ahmed Siddiki, a.g.e., s.107.

¹⁹⁷ Safi, a.g.e., s.425.

*ibadetlerle uğraşmanın zikirten üstün olduğunu zannederler. Hâlbuki gönül feyzini temin eden şey Allah için başkalarına hizmet etmektir.*¹⁹⁸

Şeyh Abdurrahman-ı Tahi hizmetin nafiye ibadetten üstünlüğü hakkında şöyle söylemiştir: *Nispet (manevi feyz ve ilahi yardım) hizmete göredir. Hizmetteki rahmet hiçbir şeyde yoktur. Nakşibendî tarikatında rahmete sebep olabilecek her türlü amel ve hizmet vardır. İbadet için evine kapanıp, halkın hizmetinden kaçan kimse, pek çok hayırdan mahrum kalır. Sadece zikirle yetinmek olmaz. Mal ve can ile Allah yolunda cihat ve gayret etmek gerekir*¹⁹⁹

Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden Sibgatullah Arvasi de hizmetle kazanılan nisbet ve feyzin diğer seyr ü sülûk metotlarına karşı göre daha fazla ve kalıcı olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Dilaver Selvi, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012, s.666.

¹⁹⁹ Dilaver Selvi, 2012 a.g.e., s.667.

²⁰⁰ Sibgatullah Arvasi, a.g.e., s.51.

İKİNCİ BÖLÜM

MENZİL DERGÂHI ve TARİHİ

2.1.Mevlânâ Hâlid Sonrası Güneydoğu Anadolu’da Nakşibendîlik

Nakşibendî tarikatının Anadolu topraklarına gelip sistemli bir şekilde irşad faaliyetini sürdürmesi ilk defa 15.yüzyılda Simavlı Molla İlahi ile olmuştur. Molla İlahi Nakşibendî tarikatının önemli simalarından Ubeydullah Ahrar’dan hilafet almış ve Anadolu’ya irşad için görevlendirilmiştir.²⁰¹ Anadolu’da oldukça olumlu tepkilerle karşılaşan Nakşî-Ahrari tarikatı, 17.-18. yüzyıllarda Nakşî-Müceddidi tarikatının hızla yayılması ile gölgede kalmış, Anadolu toprakları Ahmed Sirhindî’nin halifeleriyle daha geniş bir kitleyi etkisi altına almıştır. 19.yüzyıla gelindiğinde ise Müceddiyye şeyhi Abdullah Dehlevi’den icazet alan Hâlid el-Bağdâdî Irak ve çevresine görevlendirilmiştir.²⁰²

Hâlid el-Bağdâdî Süleymaniye medresesinde uzun yıllar şeriat ilmi tahsil etmiş ve hocası Abdulkerim Berzenci’nin vefatı üzerine yerine müderris olarak tayin edilmiştir. Zahiri ilmini tasavvufî ilimle harmanlayan Hâlid el-Bağdâdî Hindistan’da yaşayan şeyh Abdullah Dehlevi’den Nakşibendî, Kâdirî, Sühreverdi, Kübrevi, Çiştî tarikatlarının yanı sıra hadis ve tefsir dalında icazet aldıktan sonra Irak topraklarındaki Süleymaniye’ye yerleşmiştir. Ehlisünnete bağlı çizgisi ile tasavvufu anlatan Hâlid el-Bağdâdî birçok âlim ve müderrisin ilgisini çekmiş ve çevresinde geniş halkalar oluşturmuştur. Hâlid el-Bağdâdî’nin yüzden fazla halife yetiştirdiği bilinmektedir. Bu halifeler Suriye, Irak, Anadolu, Kırım başta olmak üzere birçok bölgeye dağılmış ve oralarda kalıcı olmayı başarmıştır. Bu büyük etki ve tarikatta bir takım yenilikçi değişimler Hâlid el-Bağdâdî’nin vefatından sonra tarikatın Nakşî-Hâlidî olarak anılmasına sebep olmuştur.²⁰³

Bağlılarının âlim ve yönetici sınıfından olması Hâlidilerin Osmanlı devleti ile çoğu zaman iyi ilişkiler kurmasına olanak sağlamıştır. Buna mukabil Osmanlı devlet adamları da şia ve vahhabi gibi diğer itikadi farklılıklara karşı ehlişünnet kaidelerini muhafaza eden Nakşî-Hâlidîleri desteklenmiştir.

Nakşî-Hâlidî tarikatını diğerlerinden ayırt edici en önemli özelliği ise râbîta konusu üzerinde yoğunlaşması olmuştur. Hâlid el-Bağdâdî râbîtayı tarikat dersi haline getirmiş,

²⁰¹ Mustafa Kara, Hamid Algar, *Abdullah-i İlahi*, DİA, I, TDV Yayınları, İstanbul 1988, ss.110-112.

²⁰² Hamid Algar, *Müceddiyye*, DİA, TDV Yayınları, XXXII, İstanbul 2006, ss.342-343.

²⁰³ Hânî, a.g.e., ss.315-359.

halifelerinin ve müridlerinin kendisine râbita yapmasını telkin etmiştir. Böylece uzak ve yakın tüm bağlılarıyla manevi iletişimini kuvvetli ve sürekli hale getirmiştir.²⁰⁴

Hâlidiliğin çok geniş bir coğrafyada etki bırakması hiç şüphesiz Hâlid el-Bağdâdî ve halifelerinin ilmi ve sosyal yönünün güçlü oluşu ile ilişkilidir. Bu halifelerin tümünü zikretmek oldukça güçtür. Bu bölümde konu sınırlamamıza uygun olarak sadece Doğu Anadolu’da etkin rol oynayan Nakşî-Hâlidî şeyhlerine değinilecektir.

Bunları ilki Abdullah Şemdinli’dir (ö.1813) rivayet edildiğine göre: Abdullah Şemdinli Hâlid el-Bağdâdî ile medrese arkadaşıdır. Hâlid el-Bağdâdî mürid bulma arzusuyla Hindistan’a gitmek istediğinde Abdullah Şemdinli’de beraber gitmeyi teklif etmiş, bunun üzerine Hâlid el-Bağdâdî “Ben gideyim oradan alıp getirdiğim feyzlere ortağız” diyerek yalnız gitmek istediğini ifade etmiştir. Hâlid el-Bağdâdî geri döndüğünde Abdullah Şemdinli’ye icazet vermiş, böylece Şemdinli hem arkadaşı hem de halifesi olmuştur. Daha sonra memleketi olan Şemdinli’nin Nehri kasabasında irşada başlayan Abdullah Şemdinli vefatına kadar orada şer’i ve tasavvufî ilimleri yaymaya çalışmıştır.²⁰⁵

Abdullah Şemdinli yeğeni Taha el-Hakkâri’nin Hâlid el-Bağdâdî’nin sohbet ve ilminden faydalanmasına öncük etmiştir. Ayrıca Şemdinli yeğeninin tasavvufî terbiyesini bizzat kendisi ilgilenmiş ve Hâlid el-Bağdâdî’den halifelik almasına vesile olmuştur.²⁰⁶ Hâlid el-Bağdâdî Abdullah Şemdinli hakkında “O ne güzel bir şeyhtir. Onun hiç kusuru yoktur. Tek kusuru münkirinin olmamasıdır”²⁰⁷ diyerek iltifatta bulunmuştur.

Taha el-Hakkâri amcası vesilesi ile Hâlidî Bağdâdî’den icazet aldıktan sonra şeyhi tarafından amcasının irşad yeri olan Nehri kasabasına çok yakın bir yer olan Berdesur’a görevlendirilmiştir. Amcasının vefatından sonra ise Nehri kasabasına amcasının yerine geçmiştir. Kırk yıldan fazla burada irşada devam etmiş, şöhreti Irak, Suriye, Mısır, İran, Anadolu ve Balkanlara kadar ulaşmıştır.²⁰⁸ Taha el-Hakkâri kendisinden sonra Hâlidî Nakşî tarikatının önemli halifelerinden Taha el-Hariri, Sıbgatullah Arvasi, Seyyid Fehim Arvasi, Hacı Hakkâri, Süleyman Beradesti’yi yetiştirmiştir. Bu şeyhlerden öne çıkan isim Sıbgatullah Arvasi olmuştur.

²⁰⁴ Hamid Algar a.g.e., s.508.

²⁰⁵ Muhammed Nakşibendî, a.g.e. ss.343-345.

²⁰⁶ <http://www.islamveihisan.com/> (Erişim Tarihi 09.04.2019).

²⁰⁷ Sıbgatullah Arvasi, a.g.e., s.91.

²⁰⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk Dergisi, yıl 1993, Eylül sayı 91, s.32.

Sibgatullah Arvasi (ö.1876), aslen Bağdatlı olup, Bitlis'in Hizan ilçesinde yaşadığı için "Gavs-ı Hizâni" lakabıyla tanınmıştır. Van'ın Bahçesaray ilçesine bağlı Arvasi köyünün seyyidlerinden olduğu için de 'Arvasi' nisbesi de kullanılmıştır. Talebelik yıllarında Van'da bulunan şeyh Muhyiddin'nin derslerine katılıp daha sonra hocası vesilesi ile şeyh Hâlidî Cezeri, şeyh Salih Sıpiki, şeyh Musa Bitlisi ve şeyh Abdulkadir Bitlisi gibi şeyhlerden tasavvuf ve tarikat dersi almıştır. Taha el-Hakkâri'nin "Evine dönme zamanın gelmedi mi?" davetiyle 1840 yılından Taha el-Hakkâri'nin vefatı olan 1853 yılına kadar 13 yıl boyunca kendisinden tasavvuf terbiyesi ve irşad vazifesi almıştır. Sibgatullah Arvasi, oğlu Bahâeddin Hizani, Sibgatullah Arvasi'nin hayatının anlatıldığı *Minah* kitabının yazarı Hâlid Öleki, Abdurrahman Meczub, Abdurrahmani Tahi gibi önemli halifeler yetiştirmiştir.²⁰⁹ Tarikatın şöhreti Abdurrahmani Tahi ile devam etmiştir.

Abdurrahman-i Tahi Bitlise bağlı Şirvan ilçesinde doğmuştur. Babasından ve molla Abdussamed, molla Resul Sipiki, molla Abdurrahman Melekendi ve Sibgatullah Arvasi'nin kardeşi olan molla Ziyaeddin Arvasi'den ders almıştır. Ispahart köyünde medrese hocalığı yapan Abdurrahman-i Tahi, Rifaiyye tarikatından şeyh Hamza Telvi'ye intisap etmiş daha sonra Kâdirî tarikatı şeyhi Abdulbari Çarçahi'ye mürid olmuş ve icazet almıştır. Bunun yanında da Nakşî şeyhi Sibgatullah Arvasi'nin manevi terbiyesine girmiştir. Şeyhi Sibgatullah Arvasi'nin emri ile Ispahart köyünde 2 yıl kadar kadılık yaptıktan sonra şeyhinin dergâhına gelerek 9 yıl orada hizmet etmiştir. Mürşidinin vefatıyla birlikte postnişin olmuş, bölge halkına ve müridlerine rehberlik etmiştir. Osmanlı-Rus savaşı sırasında özverili tutumundan dolayı Mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir. Yirmiye yakın halife yetiştiren Abdurrahmani Tahi'nin 1886 yılında vefatı ile birlikte yerine halifelerinden şeyh Fethullah Verkanisî irşad görevini devralmıştır. Geriye talebeleri tarafından derlenen *Mektûbât ve İşaretler* adlı iki eser bırakmıştır.²¹⁰

Şeyh Fethullah Verkanisî (ö.1899) Doğu Anadolu'nun birçok köy ve kentlerinde zahiri ilimleri okumuştur. Rivayete göre, Nurşin dergâhında iken gördüğü bir rüyasını şeyh molla Muhammed Küfrevî'ye anlatmış o da şeyhi Abdurrahmani Tahi'ye gitmesini söylemiştir. Böylece, Fethullah Verkanisî Abdurrahmani Tahi'yi tanımış, intisap etmiş seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra irşad için icazet almıştır. Şeyhinin isteği doğrultusunda Nakşibendî tarikatının adaplarını anlatan bir kitap hazırlamıştır. Oğlu Alâeddin Verkanisî tarafından derlenen bu kitap *Âdâbı Fethullah* olarak tanınmıştır. Şeyh Fethullah Verkanisî

²⁰⁹ Sibgatullah Arvasi, a.g.e., ss.19-21.

²¹⁰ Adnan Memduhoğlu, *Abdurrahman-ı Tahi*, DİA, Ek-2, TDV Yayınları, İstanbul 2016,ss.577-578.

kendisinden sonra irşadla görevli olacak olan üç halife yetiştirmiştir. Bunlar Molla İsa efendi, Hâce Ömer efendi ve şeyhinin kendisine emanet etmiş olduğu oğlu Muhammed Diyauddin Nurşinî'dir.²¹¹

Muhammed Diyauddin Nurşinî (ö.1923) Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Ispahart kasabası Usba köyünde 1856 yılında doğmuştur. Babası Nakşibendî tarikatının Hâlidî şeyhlerinden Abdurrahmani Tahi'dir. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Bitlis, Muş, Siirt gibi doğu Anadolu vilayetlerinde eğitim görmüş ve mollalık diploması almıştır. Başta babası ve bulunduğu çevrenin tasavvufî yatkınlığından dolayı Nakşî-Hâlidîlikle hep iç içe olmuştur. Şeyh Abdurrahman-i Tahi oğlunu halifesi olan şeyh Fethullah Verkanisî'ye emanet etmiştir. Şeyh Fethullah Verkanisî, Muhammed Diyauddin Nurşinî'ye vefatından on sene kadar önce icazet vermiş ve vefatıyla birlikte Muhammed Diyauddin Nurşinî'nin çevresinde daha geliş kalabalıklar oluşmaya başlamıştır.²¹²

Kurtuluş savaşı Muhammed Diyauddin Nurşinî'nin Doğu Anadolu'da tarikat şeyhliği yaptığı yıllara tekabül etmiştir. Şeyh Efendi, Ermeni ve Rus askerlerinin zulmüne karşı 1915 yılında müridleriyle birlikte mücadele vermiştir. Muhammed Diyauddin Nurşinî bu mücadelede sağ kolundan yara almış ve kolu kesilmek zorunda kalmıştır. Müridlerinden pek çok kişi de şehit olmuştur. Bütün bu gayretlerinden ötürü Mustafa Kemal Paşa kendisine şükranlarını ifade eden bir mektup yazmıştır. 1923 yılında vefat eden Muhammed Diyauddin Nurşinî geriye daha sonra talebelerinin derlediği mektuplardan oluşan *Mektûbât* isimli eser, pek çok mürid ve on beş tane irşadla görevli halife bırakmıştır.²¹³ Bunlardan öne çıkan en önemli isim Menzil dergâhının kurucu şeyhi Abdulhakim el-Hüseynî'ye mürşidlik yapan Ahmed Haznevi olmuştur.

Ahmed Haznevi'nin tam olarak doğum tarihi bilinmemekle birlikte Suriye topraklarında yer alan Hazne'de dünyaya gelmiştir. İlk eğitimi babası molla Murad'dan almış Midyat, Nusaybin, Diyarbakır, Silvan medreselerinde dokuz yılı aşkın ilim tahsil etmiştir. Şeyhlik icazetini ise 1912 yılında şeyh Muhammed Diyauddin Nurşinî'den almıştır. Her yıl belirli aralıklarla Hazne'den mürşidinin bulunduğu Nurşin'e ziyaretler gerçekleştirmiştir. Birinci dünya harbine şeyhi ile birlikte gönüllü olarak katılmıştır. Savaştan sonra bugün Suriye sınırları içinde kalan Kamışlı ilçesine bağlı Telmaruf'ta savaşın sosyolojik ve psikolojik çöküntüleri bertaraf etmek adına yüz öğrenciye hizmet

²¹¹ Muhammed Nakşibendî, a.g.e., ss.405-415.

²¹² A.g.e., ss.405-415.

²¹³ A.g.e., ss. 416-436.

verebilecek kapasitede yetimhane kurdu muştur. Ayrıca ilköğretim, orta öğretim ve yüksek öğretim seviyelerinde medrese açmış ve burada birçok talebe yetiştirmiştir. Medreseye bağlı olarak dar'ul aceze ve fırın kurulmasına öncülük eden Ahmet Haznevi kendisine gelen yoğun talepleri karşılayabilmek için civar köylere de medrese açmıştır. 1927 yılına gelindiğinde ise Hazne ve Telmaruf dışındaki medreseler sömürü devleti Fransızların baskısı ile kapatılmıştır. 1950 yılına gelindiğinde ise Ahmet Haznevi geriye oğlu şeyh Masum Haznevi, şeyh Alâeddin Haznevi ve Abdulhakim el-Hüseynî'ye halife bırakarak dâr-ı bekaya irtihal etmiştir.²¹⁴

2.2. Menzil Dergâhının Kuruluşu

2.2.1. Menzil Köyü

Menzil, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Adıyaman ilinin Kâhta ilçesine bağlı Menzil/Durak köyünün ismidir. Menzil/Durak köyü Kâhta'ya 50, Adıyaman'a 84 km uzaklıkta yer almaktadır. Ahmet Haznevi'nin halifesi Abdulhakim el-Hüseynî, vefatına yakın buradan toprak satın alıp yerleşmiş ve tekkesini burada kurmuştur. Kendisinden sonra Muhammed Raşid Efendi ile sevenleri artmış uğrak bir yer haline gelmiştir. Abdalbaki el-Hüseynî ile Menzil köyü yurtiçi ve yurtdışından yoğun talep görmüş her gün bini aşkın misafir ve müridleri ile büyük bir ziyaretgâh haline dönüşmüştür.

Menzil köyüne ilk girişte otobüsler için ayrılmış otopark bulunmaktadır. Biraz daha iç kısmı gidildiğinde ise özel araçlar için tahsis edilmiş bir otopark daha yer almaktadır. Menzil tarikatına bağlı sofiler, geldikleri şehirlerde organize olup kabileler düzenledikleri gibi şahsi araçları ile gelebilmektedir. Misafir karşılama görevlileri, gelen ziyaretçileri yönlendirmektedir. Buradan sonra araçlarla girmenin yasak olduğu sadece yayaların girebildiği bölüm gelmektedir. Merkezi konumda olan cami ve çevresinde ise gıda, giyim, hediyelik eşya, kitapevi gibi alışveriş yapılabilecek dükkânlar yer almakta, alış veriş yapılan meydanın biraz dışında ise *Merkat* denilen Menzil şeyhleri Abdulhakim el-Hüseynî ve Muhammed Raşid Efendi'nin metfun bulunduğu türbe bulunmaktadır. Çevresinde ise mollaların ve seyyidlerin kabirleri yer almaktadır. *Merkat'ın* doğu cephesine bakan tarafta genişçe bir alana inşa edilmiş Abdulhakim el-Hüseynî külliyesi bulunmaktadır. Yüzlerce

²¹⁴<http://www.abdulkadirturan.com/bir-mutasavvif-olarak-seyh-ahmed-el-haznev-ve-naks-bend-yye-i-Hâlid-yye-tarikatinin-haznev-derg-hi.html>.

talebeyi ağırlayan bu külliye dini ilimlerin verildiği ayrıca sosyal aktivitelerin de yapılabildiği bir merkez konumundadır.

Köyün en belirgin kısmı hiç şüphesiz ki caminin bulunduğu alandır. Cami yazlık ve kışlık olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Mevsim şartlarına göre yazlık ya da kışlık camide namazlar eda edilmekte, hafta sonları, dini ve milli bayramlar gibi ziyaretçilerin yoğun olarak geldiği zamanlarda ise her iki camide kullanılmaktadır. Caminin alt katında şadırvan ve gelen misafirlerin dinlenebilmeleri için tahsis edilmiş yatakhane bulunmaktadır. En alt katında ise sabah ve akşam ücretsiz olarak bulgur çorbası yanında kepekli ekmeğe ikram edilen yemekhane yer almaktadır. Yemekhanede öbekler halinde genişçe bir çorba leğeni ve etrafında altı kişinin oturabileceği sabit oturaklar yapılmıştır.

Bayan ve erkek ziyaretçilerinin bulunduğu bölümler ayrılmış harem-selamlık olarak planlanmıştır. Bayanların misafirhaneleri etrafıca çevrilmiş karşı cinsin giriş ve çıkışları yasaklanmıştır. Ayrıca köyün diğer kısımlarında bir ilkökul, bankamatik, petrol ofisi, çevre il ve ilçelere giden küçük bir otobüs terminali bulunmaktadır. Bunun dışında son yıllarda faaliyete geçirildiği bilinen kaplıca (Buhara termal) bulunmaktadır. Köyün çevresinde az da olsa seracılığın olduğunu gözlemlenmiştir.

Bu bilgilerin yanında Menzil köyüne gelen misafirlerin daha rahat konaklayabilmeleri ve ihtiyaçlarına cevap verilebilmesi için alanı genişletme çalışmaları planlanmaktadır.

2.2.2. Dergâhın Silsilesi

Tasavvuf terminolojisinde silsile şeyhler zincirine verilen addır. Bu zincirin son halkası Hz. Peygambere dayanmaktadır. Bu silsileye silsilename ismi de verilmiştir. Silsilede Hz. Peygamberin soyundan gelen seyyidler varsa bu silsileye ‘Silsiletü’z Zeheb’ denilmektedir.²¹⁵ Bu bağlamda başta Menzil dergâhının şeyhleri olan Abdülhakim el-Hüseyni, Muhammed Raşid Efendi ve Abdülbaki el-Hüseyni’nin ve diğer bazı şeyhlerin seyyidlerden olması sebebiyle dergâhın silsilesine ‘Silsiletü’z Zeheb’ denilmektedir. Dergâhın silsilesi ise şöyledir:

Hz. Muhammed Mustafa (sav), Hz. Ebubekr Sıddık (ra), Selman-ı Farisi Hz. (ra), Ebu Muhammed Kasım, şeyh İmam Cafer-i Sadık, şeyh Bâyezîd-i Bistâmî, şeyh Ebu Hasen Harakani, şeyh Ebu Ali Farmedi, şeyh Hâce Yusuf Hemedani, şeyh Abdülhalık

²¹⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.439.

Gucdevani, şeyh Hâce Arif-i Rivegeri, şeyh Hâce Mahmud İnciri Fağnevi, şeyh Hâce Ali Ramiteni, şeyh Muhammed Baba Semması, şeyh Seyyid Emir Külal, Şeyh Şah-ı Nakşibend, şeyh Alâeddin Attâr, şeyh Yakub-i Çerhi, şeyh Ubeydullah Ahrar, şeyh Mevlânâ Muhammed Zahid, şeyh Mevlânâ Derviş Muhammed, şeyh Hâce Muhammed Emkeneki, şeyh Muhammed Baki Billâh, şeyh İmam-ı Rabbani, şeyh Muhammed Ma'sum, şeyh Mevlânâ Muhammed, Seyfeddin Faruki, şeyh Seyyid Nur Muhammed Bedauni, şeyh Mirza Mazhar Can-ı Canan, şeyh Abdullah-ı Dihlevi, şeyh Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, seyyid Abdullah Hakkâri, şeyh seyyid Taha Hakkâri, şeyh seyyid Sıbgatullah Arvasî, şeyh Abdurrahman Tahî, şeyh Fethullah Verkanisî, şeyh Muhammed Diyaeddin Nurşinî, şeyh Ahmed Haznevi, şeyh seyyid Abdulkhakim el-Hüseynî, şeyh seyyid Muhammed Raşid, şeyh seyyid Abdalbaki el-Hüseynî.²¹⁶

2.2.3.Kurucu Ata: Abdulkhakim El-Hüseynî (Gavs-ı Bilvanisî)

Abdulkhakim el-Hüseynî 1903 tarihinde, zilhicce ayının onunda perşembe günü öğle ile ikindi arasında Bitlis'e bağlı Baykan ilçesinin Kermete köyünde dünyaya gelmiştir. Babaları ve dedeleri Bilvanisli olduğu için Gavs-ı Bilvanisî diye anılmıştır. Zamanla buradan başka köylere hicret etmişlerdir.²¹⁷ Abdulkhakim el-Hüseynî(1903-1976)'nin babası seyyid Muhammed, Hazret namıyla bilinen şeyh Muhammed Diyaeddin'den halifelik almıştır. Fakat seyyid Muhammed şeyhinden önce vefat ettiği için halifeliği ilan edilmemiştir. Seyyid Muhammed'in vefatı ile çocuk yaşta olan Abdulkhakim el-Hüseynî'nin bakımına dedesi seyyid Maruf üstlenmiştir. Abdulkhakim el-Hüseynî'nin Esmâ ve Hafize isminde iki kız kardeşi vardır.

Ailenin tek erkek evladı olan Abdulkhakim el-Hüseynî ilk eğitimini Siyanüs köyündeki medresede almıştır. 3 yıl süren bu eğitimden sonra mürşidi şeyh Muhammed Diyaeddin ile birlikte Nurşin'e gitmiş ve burada da 7 sene eğitim görmüştür. Ardından Verkanis köyünde 2, Arbo köyünde ise 3 yıl tahsiline devam etmiştir. Oradan da Suriye topraklarında yer alan Hazne'de ilmini tamamlamıştır. Abdulkhakim el-Hüseynî ilim tahsilini dönemin önemli simaları olan;

Molla Muhammed Emin (molla-i Mazın)

Şeyh Muhammed Arbovî Molla Zahir

²¹⁶ Altın Silsile geniş bilgi için bkz <http://www.naksibenditarikati.com/> (Erişim Tarihi 20.03.2018).

²¹⁷ Selahaddin Kınacı, *Gavs-ı Bilvanisî'nin Hayatı*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2013, s.8.

Muhammed Selimi Hizânî

Ahmed Haznevî'den almıştır. Bu ilim tahsili aralıksız yirmi altı sene sürmüştür.²¹⁸

İlk evliliğini kendisinden on beş yaş büyük, akrabalarından dul bir hanımefendi olan seyyide Fatıma hanım ile yapmıştır. Bu evlilikten seyyid Muhammed, seyyid Muhammed Raşid, seyyid Zeynel Abidin isminde üç oğlu ile Halime, Hatice isminde iki de kızı dünyaya gelmiştir. İlk zevcesinin teşvikiyle yine akrabasından olan seyyide Sıddıka hanımefendi ile evlenmiştir. Bu evlilikten seyyid Abdalbaki, Seyyid Ahmet, Seyyid Abdulhalim, Seyyid Muhyiddin, Seyyid Enver adlı oğulları ile²¹⁹ Aynulhayat, Refiate, Raikate ve Naciye isimli dört kızı olmuştur.²²⁰

Seyyid Abdulkhakim el-Hüseynî çok büyük bir kütüphaneye sahiptir. Kütüphanesindeki kitapları genellikle Arapça ve bunların çoğu el yazmasıdır. Kütüphanesinde ayrıca Farsça kitaplarda bulunmaktadır. Yirmi altı yıllık eğitim süresince sürekli kitaplarla iç içe bulunmuş, adeta onlarla dost olmuştur. Seyyid Abdulkhakim el-Hüseynî kitaplara ve ilme göstermiş olduğu bu önem, onun büyük mesafeler kat etmesine ve devrinin en büyük âlimlerinden olmasına vesile olmuştur.²²¹

Abdulkhakim el-Hüseynî hayatını ilme adanmış, akaid ve ilmihal bilgisine çok önem vermiştir. İnsanları da bu ilimleri tahsil etmelerinin gerekliliği bağlamında şu ifadeleri kullanmıştır:

*Akidesi zayıf olanın imanı da zayıftır. Zayıf olan iman her zaman tehlikededir. Dinin ayakta kalması ilimledir. Şah-ı Hazne diyor: "Dünyayı isteyen ilim okusun, ahreti isteyen de ilim okusun." Bunu için ilim çok önemlidir. Bakınız Allah Teâlâ "Allah'tan gereği gibi ancak âlimler korkar." İnsan dünya hayatının her anını sünneti seniyyeye göre ayarlamalıdır.*²²²

Abdulkhakim el-Hüseynî'nin ilk tarikat şeyhi Muhammed Diyaüddin olmuştur. Muhammed Diyaüddin aynı zamanda Ahmet Haznevi'nin de şeyhidir. Abdulkhakim el-Hüseynî mürşidi Muhammed Diyaüddin vefat ettikten sonra yarım kalan seyr ü sülûkünü tamamlamak için şeyh Ahmet Haznevî'ye mürid olmak istemiş, Ahmet Haznevi ise yolumuz birdir diyerek geri çevirmiştir. Abdulkhakim el-Hüseynî ısrarla kabul edilmeyi

²¹⁸ Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e., s.10.

²¹⁹ A.g.e., s.11.

²²⁰ Selahaddin Kınacı, *Seyda Hazretlerinin Hayatı*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2015, s.13.

²²¹ Metin Taşkesen, *Abdulkhakim el-Hüseynî'nin Hayatı ve Tasavvuf anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara üniv. Ankara 2007, s.18 (Fevzettin Erol, kym, 2003).

²²² Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e., s.15.

talep etmiş, bunun üzerine Ahmet Haznevî kendisinden istihareye yatmasını istemiştir. Gördüğü rüyayı Ahmet Haznevi'ye anlatan Abdülhakim el-Hüseyinî müşşidinden izin çıkınca tarikata mürid olmuştur. Kendisine icazet verilinceye kadar müşşidinin dergâhında tasavvuf terbiyesi almış ve dergâha hizmette bulunmuştur.²²³ 1954 yılında ise hac vazifesini yerine yetirmiştir.²²⁴

Abdülhakim el-Hüseyinî müşşidinin kendisine irşad yetkisini vermesi ile tebliğ vazifesine başlamıştır. İlk olarak Taruni köyüne giden Abdülhakim el-Hüseyinî ardından Bilvanis köyü, Kasrik, köyü, Siirt'in Kozluk ilçesine bağlı Gadiri köyü ve son olarak vefatına yakın Adıyaman'ın Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyünde vazifesini ifa etmiştir. Baş ağrısı ve halsizlikle başlayan hastalığın daha sonra bağırsak kanseri olduğu teşhis edilmiş, çok geçmeden haziran ayının ilk günü olan perşembe günü 1972 de dâr-ı bekaya irtihal etmiştir. Naaşı yaklaşık bir yıl kadar önce ikamet etmeye başladığı Adıyaman ili Kâhta ilçesine bağlı Menzil köyüne defnedilmiştir.²²⁵

Abdülhakim el-Hüseyinî'nin hayatında ön plana çıkan en önemli husus müşşidine olan teslimiyeti ve sadakati olmuştur. şeyhi Ahmet Haznevi Suriye topraklarında yer alan Hazne'de ikamet ettiği için yıllarca Türkiye'den Hazne'ye meşakkatli ve zorlu yolculuklar yapmıştır. Bu durum Abdülhakim el-Hüseyinî'nin hayatının anlatıldığı “*Gavs-ı Bilvanisî'nin Hayatı*” kitabında şu şekilde nakledilmiştir:

Eskiden araç yoktu. Biz gündüz eşkiyadan saklanır, geceleri yola yaya olarak devam ederdik. Keçi derisinden yapılmış çarıklarımız yürümekten aşındığı için ayaklarımız kan revan içinde kalırdı. Günlerce batan dikenleri çıkarmaya çalışırdık. Bir defasında gece vakti bir ırmaktan geçerken, ırmağın en derin yerinden geçmişiz ki, az kalsın boğuluyorduk. Allah kurtardı. Hazne'ye gideceğimiz zaman ev halkı ağlardı. Çünkü sınırdan geçenlerin çok azı geri dönmekteydi. Üstelik gidiş dönüşte çok uzun sürerdi. Bütün bunlara rağmen şu kararı verdik. Eğer bu yoldan vazgeçersek şeytan imanımızı çalar. Devam ettiğimiz takdirde olsa olsa canımız gider. İmanımızı kurtarmak için canımızdan vazgeçerdik. Takdiri ilahi ve şahı Hazne'nin himmetiyle iki kişi hariç bu yolda bize bir şey olmadı. şahı

²²³ Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e., ss.17-18.

²²⁴ A.g.e., s.13.

²²⁵ A.g.e., s.138.

*Hazne bize kaçakçılık yapmayın derdi; bizde yapmadık. Bu iki kişi kaçakçılık yaptığın için başlarına bela geldi. Sınırdan öldürüldüler.*²²⁶

Abdulkakim el-Hüseyinî tasavvuf yolunda mürid-mürşid ilişkisini çok iyi bilen bir kişidir. Mürşidine teslimiyeti bağlamında hatıralarında naklettiği şu hadise oldukça ilgi çekicidir:

*Şah-ı Hazne'nin dergâhında, hizmet ederken bir emir geldi. "Bütün sofiler pamuk çırpsı toplansın" ben niyet ettim, "Ya rabbi inşallah bende sofilerden sayılırım." Bu niyet ve düşüncelerle bende sofilerin içerisinde gittim. Ertesi gün tekrar emir geldi "Hocalar çalı çırpsı toplamaya gitsin" Ben de aynı niyetle; hocalardan sayılırız inşallah diyerek gittim. Başka bir günde " Talebeler çırpsı toplamaya gitsinler" diye emir geldi. Ben yine aynı niyet ile gittim. Başka bir gün "Köy halkı çalı çırpsı toplamaya gitsin" dendi. Ben inşallah Şah-ı Hazne'nin köy halkından sayılayım diye gittim. Bu çalışmalarından sonra parmağım yara olmuştu. Şiddetli acı duyuyordum. O akşam bir kilim birde hasır alıp, sofilerin ayakucuna yattım. Biraz sonra bir sofî gelip üzerimden hasır aldı. "Şah-ı Hazne'nin sofisidir, benden daha çok ihtiyacı vardır" deyip uyumaya çalıştım. Parmağımdaki acıdan uyuyamıyordum, bir zaman sonra bir sofî daha geldi. Hasır almaya çalışıyordu, bende " Şah-ı Hazne'nin sofisidir daha fazla ihtiyacı vardır düşüncesiyle kendimi uyuyormuş gibi yapıp, Vücûdumu döndürdüm. O da hasırı hemen çekip aldı. Kuru bir zeminin üzerinde 'Ben bu kapıya layık değilim' diyerek sabahu ettim.*²²⁷

Sağlığında yapmış olduğu sohbet ve nasihatler müridleri tarafından derlenmiş ve *Sohbetler* ismiyle kitaplaştırılmıştır. Kendisinden sonra tebliğ vazifesini yetine getirecek altı halife yetiştirmiştir. Bunlar;

- Molla Abdussamed Ferhendi
- Molla Ali Arınci
- Şeyh Lüfti Nurşinî
- Molla Vahdettin
- Şeyh Nasır Nurşinî

²²⁶ A.g.e., s.20.

²²⁷ A.g.e., ss.26-27.

- Muhammed Raşid efendidir.²²⁸

Molla Abdussamed Ferhendi, 1920'de Diyarbakır Silvan ilçesine bağlı Ferhend köyünde dünyaya gelmiştir. Abdulkakim el Hüseyini'den icazet aldıktan sonra hayatının geri kalan kısmını Medine-i Münevvere'de irşad vazifesi üzerine geçirmiştir. Hâce Yakup ve oğlu Zahid Efendi'yi halife olarak tayin etmiş ve 27.12.2013'te Medine'de vefat etmiştir.²²⁹

Molla Ali Arıncı Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Arınç köyünde doğmuştur. Babası Ömer Efendi Muhammed Diyauddin'e bağlı olması sebebiyle tasavvufî bir ailede büyümüştür. Babasından aldığı ilk eğitimden sonra Abdulkakim el Hüseyini'nin yanında yetişmiş ve halifelik almıştır. Doğduğu köyüne yakın bir yerde Tılfakir ismiyle bir dergâh kurarak vefat tarihi olan 1984'e kadar burada irşad vazifesine gerçekleştirmiştir. Edebiyat alanında şöhret olmuş M.Akif İnan'nın (ö. 2000) da şeyhi olarak bilinmektedir.²³⁰

Muhammed Diyauddin'in torunu olan Muhammed Lütfi Nurşinî, Abdulkakim el Hüseyini'den icazet almıştır. Ankara'da vefat etmiş olan Nurşinî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi edinilmemiştir.²³¹

Molla Vahdettin Batman'da doğmuş ve Abdulkakim el Hüseyini'den halifelik için icazet almıştır. Daha sonra yine batmanda irşad vazifesini sürdürmüştür.²³²

Halife Molla Muhammed Nasır hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır.

2.2.4. Dergâhın Banisi: Seyyid Muhammed Raşid Efendi

Muhammed Raşid Efendi,(ö.1993) 23.03.1930 yılında Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Siyanüs köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Seyyid Abdulkakim el-Hüseyinî ve dedeleri ilim ehli olup, seyitlerdendir. Muhammed Raşid Efendi sevenleri tarafından "Seyda" veya "Sultan Hazretleri" unvanlarıyla tanınmıştır. İlk dini eğitimini babası Abdulkakim el-Hüseyini'den almıştır. Daha sonra Güneydoğu'da meşhur olan molla Muhyiddin, molla Nâsır, molla Ramazan ve molla Abdalbâki'den sarf,

²²⁸ Muhammed Nakşibendî, a.g.e., s.491.

²²⁹ <http://rahiask.com/index.php/tetebbuat/126-naksibendiler/tahiler/648-es-seyh-el-hac-mustafa-hilmi-basar-efendi-ks> (Erişim Tarihi 14.05.2019).

²³⁰ İbrahim Baz, Şırnak üniv ilahiyat fakültesi dergisi, 2016/ 2 yıl cilt 7. Sayı 14 s.43.

²³¹ <http://www.rahiask.com/index.php/tetebbuat/126-naksibendiler/tahiler/628-es-seyh-muhammed-lutfi-norsini-k-s> (Erişim Tarihi 14.05.2019).

²³² <http://rahiask.com/index.php/tetebbuat/126-naksibendiler/tahiler/643-es-seyh-vahdettin-batmani-k-s>(Erişim Tarihi 14.05.2019).

nahiv, mantık, belagat gibi ilimlerinin yanında tefsir, hadis ve fıkıh derslerini de tahsil etmiştir.

Muhammed Raşit Efendi 1950 yılında seyyidelerden Sakine hanımefendi ile evlenmiştir. Bu evlilikten 5 erkek 8 kız evladı dünyaya gelmiştir. Erkek çocuklarının isimleri Seyyid Fevzettin, Abdulgani, Taceddin, Mazhar, Abdurrakib kız çocukları ise; Hasine, Muhsine, Hasibe, Rukiye, Münevver, Mukaddes, Mümine ve Hediye'dir.²³³

Menzil tarikatının kurucu şeyhi olan Abdulhakim el-Hüseyinî'nin oğlu olması münasebetiyle ilim öğrenip talebe yetiştirmenin yanında, tekke hizmetlerini de yürütmüştür. Muhammed Raşid Efendinin hayatın da otuzlu yaşlara kadar ilmi yoğunlaşması, sonrasında tasavvufî derinlik safhası ve tekke hizmetleri yer almıştır. 1972 de vefat eden babası aynı zamanda şeyhi Abdulhakim el-Hüseyinî'nin vefat etmesiyle irşat vazifesine başlamış ve vefatına kadar yirmi bir yıl süre ile Menzil dergâhın da şeyhlik yapmıştır.²³⁴

1968 yılında halifelik alan Muhammed Raşid Efendi'nin yıllar içerisinde bilinirliği artmış yurtiçinden ve yurtdışından kabileler halinde çokça ziyaretçisi gelmeye başlamıştır. Bu durum 18.7.1983 tarihinde Çanakkale'nin Gökçeada ilçesinde mecburi ikâmetine yol açmıştır. Önce Adıyaman'a akabinde Adana'ya daha sonra da Gökçeada'ya götürülen Muhammed Raşid Efendi çektiği sıkıntı ve adanın havası sıhhatini olumsuz etkilemesi sonucu 30.1.1985 tarihinde Ankara'ya nakledilmiştir. Ankara'da yaklaşık 16 ay müşahede altında tutulduktan sonra merkezi idarenin izni ile tekrar Menzil'e dönmüştür.²³⁵

İlk hac vazifesini halife olunca 1968 yılında yapmıştır. İkinci defa ise 1975 yılında kutsal topraklara gitmiştir.²³⁶ Tebliğ ve irşat hizmetine kaldığı yerden devam eden Muhammed Raşid Efendi 1991 yılında ramazan bayramı günü bayramlaşması sırasında, içerisinde zehirli böcek ilacı olan şırınga ile suikasta maruz kalmıştır. Zehir Muhammed Raşid Efendi'nin eline isabet etmesi sonucu ivedilikle hastaneye kaldırılmış, hayatı tehlikeyi atlattığı olmasına rağmen elinin üstündeki ve içindeki yaralar sebebiyle uzun süre sağlık sorunları yaşamıştır. Şeker, damar sertliği, tansiyon romatizma hastalıkları nedeniyle tedavi gören Muhammed Raşid Efendi, yaz aylarında şifa ümidi ile Afyon'daki

²³³ Sadiye Erol Aykaç, *Seyyid Muhammed Râşid Erol*, Akış Yayınları, İstanbul 2007, ss.30-32.

²³⁴ <http://biriz.biz/evliyalari/MuhammedRasid.htm> (Erişim Tarihi 20.03.2018).

²³⁵ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., ss.14-15.

²³⁶ A.g.e., s.23.

kaplıcalardan istifade etmiş tarikat mensuplarına tebliğ vazifesini buradan devam ettirmiştir. Ağrıları iyiden iyiye artan Muhammed Raşid Efendi, 22.10.1993'ü cuma günü cuma namazından 2 saat sonra 63 yaşında dar-ı bekaya irtihal etmiştir.²³⁷

Muhammed Raşid Efendi Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya farklı mânâlar yüklenildiği bir zaman diliminde uyguladığı irşad metoduyla doğulu ile batılıyı kaynaştırmış ve gönül birliği oluşturmuştur.²³⁸ Kavmiyetçiliği yeren üstünlüğün yalnızca takvada olduğunu ziyaretçilerine her daim vurgulayan Raşid Efendi böylece terör örgütlerinin planlarına da belirli ölçüde ket vurmuştur.²³⁹

Menzil dergâhına gelen kimi ziyaretçilerin içki, kumar, uyuşturucu gibi bağımlılık yapan kötü alışkanlıkları terk ettiklerine dair rivayetler halk tarafından yoğun ilgi görmüş ve yurt içi ve yurt dışında dergâha kabileler düzenlenmiştir.²⁴⁰

Muhammed Raşid Efendi ilim öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda son derece hassas davranmıştır. Kendisine halifelik verilmeden evvel yıllarca medresede talebelik ve hocalık yapmıştır. Çokça talebe yetiştirmiş olup ilim öğrenmenin sofi olmaktan önce geldiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Ey Allah Teâlâ'nın kulu! Bir talebe yetiştirmek bin kişiyi sofi yapmaktan efdaldir. Hele bu talebe varisu'l enbiya olursa...”*²⁴¹

Namaz ibadetine çok önem veren Raşid Efendi hiç kaza namazı borcu bırakmamıştır. Fakat Allah katında tam olmamış, noksan kalmış olabilir diyerek kaza namazı kılmıştır. Namazlarını mutlaka cemaatle kılan Raşid Efendi bir seferinde çok hastalandığı için cemaatle namaz kılamadığı onun haricinde tüm namazlarını cemaatle kılmaya özen gösterdiği rivayet edilmiştir.²⁴²

Muhammed Raşid Efendi yalnızca irşad ile meşgul olmuş, dolayısı ile yazılı herhangi bir eser bırakmamıştır. Kendisinden sonra irşad ve tebliğ ile görevli altı tane halife yetiştirmiştir. İsimleri ise şöyledir:

²³⁷ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.15.

²³⁸ Altınoluk Dergisi, Aralık 1993, sayı 94 s.21.

²³⁹ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.179.

²⁴⁰ DİA, *Muhammed Raşid Erol*, DİA, TDV Yayınları, XI, İstanbul 1995, s.305.

²⁴¹ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.20.

²⁴² Mehmet İldırar, *Mürşid ve Mürid Hukuku*, Semekand Yayınları, İstanbul 2008, s.584.

Seyyid Abdalbaki Bilvanisî

Seyda Muhammed Konyevî

Seyyid Yusuf Arvasî

Seyda Yahya Pakiş (Abbasî)

Seyda Ahmed Vanî

Seyyid Abdalbaki el-Hüseynî²⁴³

Abdalbaki Bilvanisî, Abdalbaki el-Hüseynî'nin dayısıdır. Aynı zamanda ilk hocalığını da kendisi yapmıştır. Abdalbaki Bilvanisî eğitiminin büyük bir bölümünü Abdulkakim el-Hüseynî'nin yanında almıştır. Ardından molla Muhyiddin'in derslerine devam etmiş, Muhammed Raşid Efendi'nin yanında seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra icazetle görevlendirilmiştir. Şanlıurfa'nın Uluhan köyünde ikamet eden Bilvanisî, burada hem irşad vazifesini hem de imam hatiplik yapmaktadır. Muhipleri tarafından Şah-ı Urfa olarak da bilinen Abdalbaki Bilvanisî Muhammed Raşid Efendi'nin oğlu olan Seyyid Fevzettin Erol'a hilafet vermiştir.²⁴⁴

Muhammed Konyevi, 1942 yılında Mardin iline bağlı Konaklı köyünde dünyaya gelmiştir. Babası hacı Hasan Efendi çiftçilikle meşgul olmuştur. İlk olarak Mardin'de molla Mahmud adında bir âlimden ders almıştır. Daha sonra Van'ın çeşitli bölgelerinde ilim tahsil etmiştir. Son olarak Abdulkakim el-Hüseynî'nin halifesi olan şeyh Abdussamed Ferhendi'den ders alan Muhammed Konyevi, medrese icazeti almıştır. Şeyh Abdussamed Ferhendi güzel ahlakından dolayı kızı ile Muhammed Konyevi'yi evlendirmiştir. Bir müddet doğduğu köyde imamlık yapan Muhammed Konyevi, Abdussamed Ferhendi'nin tavsiyesi ile Menzil'de Muhammed Raşid Efendinin yanında 20 yıla yakın müderrislik ve müezzinlik yaparak hizmet etmiş ve tasavvufî terbiyesini ikmal etmiştir. 1990 yılında halifelik icazeti alan Muhammed Konyevi şeyhinin vefatından sonra Konya'ya yerleşmiş ve halen orada irşadına devam etmektedir.²⁴⁵

²⁴³ Muhammed Nakşibendî, a.g.e., s.509.

²⁴⁴ R.Ormancı, kym. 05.05.2019; Salih Özcan, *Seyyid Muhammed Raşid Erol'un Hayatı ve Tasavvufi Etkisi*, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi Kasım-2016 Cilt:8 Sayı:2 (16) ,Mehmet Erol,22 Mart 2014 Tarihli Görüşme.

²⁴⁵ <http://konyevi.org/seйда-hazretleri/seйда-konyevi-hazretlerinin-hayati/13548/>(Erişim Tarihi 18.05.2019).

Molla Yusuf Efendi, 1921 yılında Ağrı'da doğmuştur. İlk medrese eğitimini amcası olan aynı zamanda şeyhi olan Mustafa efendiden almıştır. Şeyhinin vefatı üzerine seyr ü sülûkünü Abdülhakim el-Hüseyinî ile sürdüren Yusuf Efendi, Abdülhakim el-Hüseyinî 1972'de vefat edince halifesi Muhammed Raşid Efendi'ye intisap etmiştir. 1977'de ise halifelik icazeti alan Yusuf Efendi ardından Ağrı'da hem talebe yetiştirmiş hem de irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. 12 Nisan 2003'te vefat eden molla Yusuf Efendi, geriye birçok talebe ve Abdurrahman Arvasi ve Abdurrahim Arvasi adında irşad ile vazifeli iki halife bırakmıştır.²⁴⁶

Molla Yahya Pakişi, 1940'ta Batman ilinin Kozluk ilçesine bağlı Ulaşlı köyünde doğmuştur. Babası Abdurrahman Bey annesi Reyhan hanımdır. İlk eğitimini müderris ve imam hatip olan babası Abdurrahman efendiden almıştır. Ayrıca çeşitli hocaların ders halkalarına katılmıştır. Hocası Abdurrezzak Efendinin tavsiyesiyle Abdülhakim el-Hüseyinî'den ders alıp medrese icazeti almıştır. Kozluk, Doğubayazıt Silvan'ın çeşitli köylerinde altı yıl kadar imamlık yapmıştır. Daha sonraki yıllarda mürşidinin medresesinde muallimlik yapmıştır. Şeyhinin vefatı üzerine Muhammed Raşid Efendi'ye intisap eden Yahya Pakişi, kendisinden 1988'de halifelik almasına rağmen şeyhinin vefatına kadar yanında kalmıştır. 1993'ten sonra İstanbul'a yerleşmiş ve yüzlerde talebe yetiştirmiştir. 2002 yılında oğlu Hamid Efendi'ye hilafet vermiş 2008'de ise dar-ı bekaya göç etmiştir.²⁴⁷

Molla Ahmed Aykaç (Vani), 1948 yılında doğmuştur. Yaşı henüz 11-12 iken Abdülhakim el-Hüseyinî'nin dergâhına giren molla Ahmed'in çocukluğundan beri Abdülhakim el-Hüseyinî'nin yanında yetişmesi onun daha sonra damadı olmasına kapı aralamıştır. Muhammed Raşit Efendi ile taşınması 1957-1958 yıllarına rast gelmektedir. Şeyhinin vefatı üzerine Muhammed Raşid Efendi'ye intisap etmiş, seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra da irşad ile vazifelendirilmiştir. Molla Ahmed halen bu görevi sürdürmektedir.²⁴⁸

2.2.5. Kurumsallaşma: Abdülbaki el-Hüseyinî

Menzil şeyhi Abdülbaki el-Hüseyinî 02.05.1949 yılında dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini babası Abdülhakim el-Hüseyinî'den ve molla Derviş'ten almıştır. Çocukluk

²⁴⁶ Salih Özcan, *Muhammed Raşid Erol'un Tarikatı ve Tasavvufi Görüşleri*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniv. Y.Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2016, s.114.

²⁴⁷ Ömer Pakişi, *Yahya Pakişi*, DİA, Ek-2 TDV Yayınları, İstanbul 2016, ss.397-398.

²⁴⁸ <http://www.feyzdergisi.com> (Erişim Tarihi 06.06.2019).

yaşlarına rastlayan yıllarda verem hastalığına yakalanan Abdalbaki el-Hüseynî eğitimine Siirt ve Van'daki medreselerde bu şekilde devam etmiş, daha sonra babası tarafından Ankara'ya tedavi için gönderilmiştir.

Babası onu Van'a hem ilim tahsil etmesi hem de insanlara irşad etmesi için vazifelendirilmiştir. Kısa zamanda etrafında kalabalık gruplar oluşmaya başlayınca kendisini istemeyenler imza toplayıp yüzbaşına şikâyet etmişler ve Abdalbaki el-Hüseynî 30 gün hapis yatmak zorunda kalmıştır. Molla Ahmed bu haberi Abdalhakim el-Hüseynî'ye ulaştırmaya çekinmiş ve dayısı Sıtkı'ya söylemiştir. Dayı Sıtkı bu durumu Abdalhakim el-Hüseynî'ye bildirdiğinde el-Hüseynî: “Bundan daha büyük nimet ne olabilirdi ki? Kaldı ki bu kutlu yolda İmâm-ı Rabbânî, Şahı Nakşibend, Abdulkadir Geylani, Şah-ı Hazne gibi nice sadatlar çile çekmişler gelin şükredelim. Zaten bu hadiseyle sadatlara mutabaat olmuş. Nasıl ki başkaları suç işlediğinde tevkif edilip ceza yiyorsa, oğlum da Allah yolunda tevkiv edilip nezaret altına alınmıştır. Dolayısı ile ne kadar şükretsek azdır” diyerek üzülecek bir durum olmadığını ifade etmiştir.

Eşi Sohbet hanımefendi ile evliliğinden Muhammed Saki, Muhammed Fettah, Muhammed Mübarek, Muhsin ve Muhammed Emin adında 5 erkek evladı ve Suadet ve Mesude adında 2 kızı dünyaya gelmiştir.

Babası aynı zamanda şeyhi Abdalhakim el-Hüseynî 1972'de vefat edince büyük üzüntü duyan Abdalbaki el-Hüseynî uzun süre etkisinden kurtulamamıştır. Bu sebeple irşad vazifesini devralan Muhammed Raşid Efendi'ye intisap etmesi 21 gün gecikmiş, 21. günün sonunda Muhammed Raşid Efendi “Seyyid Abdalbaki otur” diyerek kendisine tarikat vermiştir. Abdalbaki el-Hüseynî evlatlarına hitaben “ Eğer benim evlatlarımsanız bana itaat etmeyin, bu zata itaat edin benden bir şey sormayın” diyerek evlatları ile mürşidi arasından kendisini çıkartmıştır. Abdalbaki el Hüseyni, üvey abisi olan Raşid Efendi'ye tam teslimiyet duymuş irşad vazifesinde en büyük destekçisi olmuştur. Menzil dergâhı her geçen gün daha fazla ziyaretçi gelmeye başlamış ve Muhammed Raşid Efendinin 1993 yılında vefatına kadar bu devam etmiştir.

Muhammed Raşid Efendi'nin vefat etmesiyle birlikte halifeleri çeşitli beldelerde irşad görevine başlamış Abdalbaki el-Hüseynî de Menzil dergâhında irşad halkasını devralmıştır. Pek azı hariç dergâhın mürid birlikteliği korunmuş ve yıllar içerisinde artarak

devam etmiştir. Abdülbaki el-Hüseyinî halen Adıyaman Menzil köyünde irşad vazifesini devam ettirmektedir.

Abdülbaki el-Hüseyinî Menzile her gün gelip giden binlerce insana tövbe-tarikat vermektedir. Özel görüşmek isteyenleri odasında dinleyen Abdülbaki el Hüseyini, cemaate vaaz-nasihah usulünde sohbet vermemektedir. Abdülbaki el Hüseyini'nin yazmış olduğu herhangi bir eseri bulunmamaktadır.²⁴⁹ Kendisine icazet verdiği sekiz halife yetiştirmiş, bu halifeler tasavvuf âdâbınca şeyhi hayatta iken irşad vazifesi yapmamaktadır. Bu isimler şu şekilde sıralanmıştır;

1. Seyda Molla Hıdır / Mardin
2. Seyda Molla İbrahim
3. Seyda Molla Seyyid Mustafa / Mersin
4. Seyda Molla Abdurrahman
5. Seyda Molla Nezir Hakkâri
6. Seyda Molla Seyyid Muhammed Saki/Menzil
7. Seyda Molla Seyyid Muhammed Fettah/Menzil
8. Seyda Molla Şeyhmus Ertekin/ Şanlıurfa²⁵⁰

Bunlardan molla Hıdır ve molla İbrahim vefat etmiştir. Muhammed Saki ve Muhammed ise Fettah kendi evlatlarıdır.

2.3.Menzil Nakşîliğinde Doktrin ve Pratik

2.3.1. Dini, İtikadi ve Tasavvufî Alt Yapı

2.3.1.1.Sünnet: Sünni Akideye ve Pratiğe Bağlılık ve Şeriat Vurgusu

Nakşibendî-Hâlidî tarikatının devamı niteliğinde ve günümüzdeki kollarından biri olan Menzil dergâhı Nakşibendîlikteki sünnete ittiba ve şeriat vurgusunu diri ve canlı tutmuş uygulamada ve söylemlerinde bu konunun önemine atıf yapılmıştır. Dergâhın sohbetlerinde ve yazılı eserlerinde iman vurgusu sıkça yapılmakta ve iman esasları sağlam temeller üzerine oturtulmaya çalışılmaktadır. Bunun sebeple ilim tahsiline ayrıca önem verilmektedir. Nitekim Abdülhakim el-Hüseyinî *Akidesi zayıf olan kimsenin imanı da*

²⁴⁹ Selim Gürbüzler, Telefon görüşmesi 10.06.2019; R. Ormancı mülakat 14.06.2019.

²⁵⁰ <http://www.naksibenditarikati.com/>(Erişim Tarihi,20.03.2018).

*zayıftır. Zayıf olan her iman tehlikededir. Dinin ayakta kalması ilim ile mümkündür. Şahî Hazne diyor ki: “Dünyayı isteyen ilim okusun, âhireti isteyende ilim okusun. Bakınız Allah Kur’an-ı Kerimde ise Allah’tan gereği gibi ancak âlimler kokar²⁵¹ buyuruyor. İnsan hayatının her anını sünneti seniyyeye göre ayarlamalıdır²⁵² diyerek ilim talep edilmesi ve sünni kaidelere bağlı kalınması vurgulanmıştır. Nitekim Muhammed Raşid Efendi’nin *Ey Allah Teâlâ’nın kulu! Bir talebe yetiştirmek bin kişiyi sofî yapmaktan efdaldır²⁵³* sözü şeriat ilminin, amel etmekten önce geldiği vurgulamak cihetiyle önem arz etmektedir.*

Muhammed Raşid Efendi’de Nakşibendî yolunun gayesinin Allah ve resulünün şeriatına ittiba olduğunu vurgulamıştır. O’na göre, Bu şeriat rıza-i ilahî’yi kazanmak için uygulanır. Maksat tarikat değil; Allah’ın dostluğudur.²⁵⁴ Muhammed Raşid Efendi dergâhın önemli simalarından Mehmet Ildırar ile sohbet ettiği sırada kendisine, ömrü hayatı boyunca hiçbir kaza namazı borcu olmadığını ve hiçbir namazını da münferit kıldığını sadece bir sefer çok hastalandığı için yalnız kılmak zorunda kaldığını ifade etmiştir.²⁵⁵

Menzil şeyhi Muhammed Raşid Efendi yaptığı sohbette dergâhın gerçek sofî vasfını, peygamberin emirlerine uyan ve sünneti seniyyeyi hayatında tatbik eden kimse olarak tanımlamıştır.²⁵⁶

Dergâha ait eserlerde Nakşibendî yolunun şeyhlerinin şeriat ilmine vakıf olduğu özellikle vurgulanmış ve bunun önemli olduğu ifade edilmiştir. Dergâha göre ümmî olan şeriat ilmini almadığı için şeriata muhalif hareket edebileceği endişesi taşımaktadır. Âlim bir şeyh ise Allah ve rasulünün taleplerini daha iyi kavramış demektir. Bu bakımdan genelde Nakşibendî özelde Menzil şeyhlerinin şeriat ilmini tahsil ettiği ve hayatında tatbik ettiği rivayet edilmiştir.²⁵⁷

2.3.1.2. Siyadet

Sözlükte “Efendi, bey, önder, sahip, faziletli, kerim” gibi manalara gelen seyyid kelimesi (çoğulu sadat) Kuran’ı Kerim’de “Toplumda seçkin kimse”²⁵⁸ anlamında

²⁵¹ Al-i İmran,102.

²⁵² Selahaddin Kınacı,2013,a.g.e., s.15.

²⁵³ Selahaddin Kınacı,2015,a.g.e., s.20.

²⁵⁴ Selahaddin Kınacı,2015,a.g.e., s.80.

²⁵⁵ Mehmet Ildırar,2008 a.g.e., s.584

²⁵⁶ Selahaddin Kınacı,2015,a.g.e., s.160.

²⁵⁷ Mehmet Ildırar,2008 a.g.e., s.113.

²⁵⁸ Al-i İmran, 3/39.

kullanılmıştır. Terim olarak ise Hz. Peygamberin Hz. Ali ve Fatıma'dan dünyaya gelen torunlarına ve onların neslinden gelenler için kullanılan bir unvandır.²⁵⁹ Ev halkı anlamına gelen “Ehl-i beyt” terkihi ise, ev sahibi, onun eşi, çocukları, torunları ve yakın akrabaları için kullanılmıştır. Bu iki terim zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da Hz. Peygamberin ehl-i beytine kimlerin dâhil olduğu hakkında muhtelif görüşler yer almaktadır.

Ehlisünnet ulemasına göre daha ziyade iki görüş ön plana çıkmıştır. Birinci görüşe göre ehl-i beyt kavramı sadece Hz. peygamberin hanımlarını kapsamaktadır. İkinci görüşe göre ise; öncelikle hanımları olmakla birlikte Hz. Peygamberin çocuklarını, torunlarını, amca ve çocuklarını, onların torunlarını kısaca Haşimoğullarını içine alan bir tanımlama yapılmıştır. Ehl-i beytin bu denli geniş kapsamlı olduğunu destekleyen kuvvetli rivayetlerin²⁶⁰ oluşu, ehli-sünnet âlimlerinin çoğunluğunun bu görüşü benimsemesine sebep olmuştur.²⁶¹

Kur'an-ı Kerimde *Rasülim de ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah'ta sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah esirgeyen ve bağışlayandır* ayetinde ifade edildiği gibi Allah'ın rızasının kazanılması Hz. Peygambere itaate bağlanmış, Hz. Peygamber ise kendisinde sonra iki emanet bıraktığını *Ey insanlar! Dikkat ediniz; bende beşerim. Rabbimin ölüm elçisinin gelmesi ve benim ona icabet edip aranızdan gitmem yakındır. Sizlere hukuku ağır iki emanet bırakıyorum. Birincisi insanı doğruya götüren bir rehber ve nur olan Allah'ın kitabı Kur'an'dır. Ona yapışın ve sınıksız sarılın! İkinci emanet ise ehl-i beytim'dir. Ehl-i beytime saygılı davranın! Ehl-i beytim hakkında Allah'tan korkmanızı hatırlatırım. Ehl-i beytim hakkında Allah'tan korkmanızı hatırlatırım. Ehl-i beytim hakkında Allah'tan korkmanızı hatırlatırım*²⁶² sözleri ile dile getirmiştir. Benzer rivayetlerde ise *Sizin en hayırlınız, benden sonra ehl-i beytime karşı en hayırlı olanınızdır*²⁶³ veya *kıyamet günü benim kendisine şefa'at etmemi isteyen bir kimse, ehl-i beytimle alakasını kesmesin ve onları sevindirsin*²⁶⁴ hadislerinden ehl-i beyte sahip çıkılması, onların hukukunun korunması ve sıkıntılarının giderilmesi gerektiği neticesi çıkarılmıştır. Sonuç olarak Allah'ı sevmek Rasulullah'a tâbi olmayı, Rasulullah'a tâbi

²⁵⁹ Mustafa Sabri Büyükaşçı, *Seyyid*, DİA, XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s.40.

²⁶⁰ Buhari, *Evliya*, 10.

²⁶¹ Mustafa Öz, *Ehl-i Beyt*, DİA, X, TDV Yayınları, İstanbul 1994, ss.498-501.

²⁶² Müslim, *Fezailüs Sahabe*, 4(nr.2408).

²⁶³ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/311.

²⁶⁴ Heysemi, *Mecmauz Zevait*, 9/258.

olmak ise ehl-i beyte karşı duyarlılık göstermeyi gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle ehl-i beyti sevip saymak dini bir vecibe olarak kabul edilmiştir.

Hz. peygamberin soyundan gelenlerin müslümanlar nazarında her zaman müstesna bir yeri olmuştur. Bu kimseler zekât ve sadaka almadıkları için Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde kendilerine fey gelirlerinden pay ayrılmıştır. Benzer durum Abbasiler, Eyyubiler, Selçuklular ve Osmanlıların hüküm sürdüğü yıllarda da görülmüş, nakibüleşraflık müesseseleri hayata geçirilmiştir. Böylece seyyidlerin nesepleri kayıt altına alınmış, oluşabilecek karışıklığın önlenmesi ve bir takım ayrıcalıkların verilmesi sağlanmıştır.²⁶⁵

İçerisinde sadatı kiramdan yani ehl-i beytten kişilerin bulunduğu silsileye silsiletü'z zeheb (altın zincir) denilmiştir.²⁶⁶ Bu yönüyle Menzil dergâhı şeyhleri merhum Abdülhakim el Hüseyini, merhum Muhammed Raşid Efendi ve Abdülbaki el Hüseyini'nin ehl-i beytten olması münasebetiyle dergâhın silsilesine 'altın silsile' denilmektedir.

Menzil şeyhinin ehl-i sünnet hassasiyetlerinin yanı sıra, ehl-i beytten olması müntesipler ve ulema tarafından derin saygı ve hürmetle karşılanmıştır. Nitekim menzil köyünün hergün yoğun ziyaretçi gruplarıyla dolup boşalması ve ilim ehlinin teveccühü bu durumu doğrular niteliktedir.

Menzil dergâhına göre Hz. Peygamberin gerçek varislerinin ehl-i beytin(seyyidlerin) ilmiyle amel eden âlimlerinin olduğu bu sebeple Hz. peygamberin emaneti olan sadatı kirama yardımcı olunması, canı gönülden sevilmesi ve kendi yakınlarımız ve akrabalarımızdan daha fazla ilgili olunması gerektiği ifade edilmiştir.²⁶⁷

Dergah kaynaklarına göre, günah işlemiş seyyidlere karşı kendilerine değil işledikleri günahlara kızılmasının ve günah işlemiş olan seyyidlerin uygun bir dil ile kırmadan ikaz edilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmiştir. Bunun yanın sıra seyyidlere hürmet sebebiyle yanlışlarına göz yumulmamasının, yanlışları uyarılırken ise seyyidliklerine kem söz söylenilmemesi gerektiği belirtilmiştir.²⁶⁸

Dergâhın seyyidlik silsilesi ise şöyledir: Hz. Muhammed Mustafa (sav), seyyid İmam Hüseyin, seyyid İmam Ali Zeynelabidin, seyyid Şerafettin, seyyid Muhammed El-Mağruf Ebu Firas, seyyid Maceddin, Seyyid Ebu Firas, seyyid Taceddin, seyyid Muhammed, seyyid Fellah, seyyid Ebu Firas, seyyid Kemaleddin, seyyid, Kasım, seyyid

²⁶⁵ Ş.Tufan Buzpınar, *Nakübüleşraf*, DİA, XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006, ss.322-324.

²⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s.439

²⁶⁷ Mübarek Erol, *Kurtuluş Gemisi Ehl-İ Beyt*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010, ss.15-19.

²⁶⁸ Mübarek Erol, 2010, a.g.e., s.33.

Cafer, seyyid İdris, seyyid Kasım, seyyid Taceddin, seyyid Ali, seyyid, Mahmud, seyyid Hasan, seyyid Halil, seyyid Ali, seyyid Sait Ebul-Hayr, seyyid Hace Ebu, Tahir, Şeyh seyyid Kal, seyyid Tahir, seyyid Maruf, seyyid Muhammed, seyyid Abdulkakim, seyyid Muhammed Raşid, seyyid Abdalbaki.²⁶⁹

2.3.1.3. Velayet: kutup/Gavs fikrine Bağlı Tasavvuf Anlayışı

Tasavvuf tarihinde Kutup/Gavs konusunu en tafsilatlı irdeleyen ibn Arabî ve onun takipçileri olmuştur. O'na göre, her eksen çevresinde dönen şeyin kutbudur. Kabile şefi kabilesinin, aşiret reisi de aşiretinin kutbudur.²⁷⁰ Bu bağlamda bir işin ustası veya topluluğun önderi onların kutbudur denilebilir.

Tasavvuf terminolojisinde kutup, veliler zümresinin başkanı ve manevi âlemin yöneticisi olarak kabul edilir. “Kutbun” altında ayrıca bir takım kutuplar da zikredilir dolayısı ile en uçtakini diğerlerinden ayırmak için Kutbü'l Aktab ismi geliştirilmiştir. Kutup makamına ulaşan ve kendisinden manevi yardım talep edilen büyük veliye Gavs da denilmektedir. Gavs-ı azam terimi kutbü'l aktab ile aynı anlamda kullanılmıştır.²⁷¹ Bu önermeye göre her Gavs veli iken; her veli Gavs/Kutup değildir.

Menzil dergâhının kaynaklarında velilik, peygamber yoluna tâbi olan onun emirlerinden ayrılmayanlara verilen isimdir. Allah'ın veli kullarının varlığı ayetle sabittir ve bu veli kullar Allah yolunda gitmek isteyen kimseleri dünya sevgisinden uzaklaştırırlar. Velayet makamı ne olursa olsun Gavs veya Kutup olması veli kimseyi Allah'ın emir ve yasaklarından berî kılmaz.²⁷²

Velayet sahibi kişi kendi veliliğini bilmesi şart değildir. Buna rağmen velayet sahibi kimi veliler velayetini bilirken, kimi veliler kendi velayetinden haberdar olmayabilir. Evliya dilediği zaman keramet gösteremez, kerametten önce haberi olmaz. Evliyaların en üstünü Hz. Ebubekir sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.²⁷³

Veli kullar günahsız masum ve yanılmaz değillerdir. Kesin olarak imanlı öldüğüne veyahut öleceğine kati hüküm verilemez. Nitekim Muhammed Raşid Efendi: “Kişi kutup,

²⁶⁹ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., ss.11-12.

²⁷⁰ Sümeymen Ateş, *Kutup*, DİA, XXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2002, ss.498-499.

²⁷¹ Sümeymen Ateş, a.g.e., ss.498-499.

²⁷² Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., ss.154-155.

²⁷³ A.g.e., s.157.

âlim, veli, gavs hatta kutbul arifin olsa bile imani tehlikeleri vardır”²⁷⁴ diyerek peygamberler haricinde tüm insanların yanılığa düşebileceğini belirtmiştir.

Menzil dergâhında “Gavs” kelimesi muhipler arasında sıkça kullanılmaktadır. Abdülhakim el-Hüseyinî için “Gavs” veya “Gavs-ı Bilvanisî” sıfatı telaffuz edilirken, Muhammed Raşid Efendi için “Seyda” sıfatı kullanılmaktadır. Abdülbaki el-Hüseyinî için ise “Gavs” veya “Gavs-ı Sani” sıfatları müridleri tarafından tercih edilmiştir. Dergâhın müridlerinden biri Abdülhakim el-Hüseyinî’ye kendisinin gavs olup olmadığını sorması üzerine tebessüm ederek: “Sofi, Allah evini mamur etsin. gavsların başlarında işaret mi var ki onları tanıyabilesin”²⁷⁵ diyerek Gavslığın bâtinî olduğuna işaret etmiştir.

Menzil dergâhının kaynaklarına göre gavs, zamanın en büyüğüdür. Kıyamet kopuncaya kadar tasarrufu sürecektir. Bu tasarrufu kimi şeyhler açıktan yaparken kimi şeyhlerde gizli yaparlar. Abdülhakim el-Hüseyinî’nin şeyhi olan Ahmet Haznevi için hem zahiri hem batini tasarrufta bulunduğu nakledilmiştir.²⁷⁶

2.3.2.Menzil Nakşîliğinin Pratikleri

2.3.2.1. Münferit Olarak Yapılan Pratikler

2.3.2.1.1.Günlük Yapılan Virdler (Zikir)

Vird, tasavvufta manevi olarak deruni duygular yaşamak isteyen müridanın dua, zikir, namaz gibi yapılan nafîle ibadetlere verilen isimdir. Vird, zikir ile aynı anlamda kullanılmıştır. Zikir ise sözlükte bir şeyi anmak, hatırlamak anlamlarına gelir. Dini literatürde ise Allah’ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten kurtuluş anlamlarına gelir.²⁷⁷

Menzil dergâhında zikir yerine kâhir ekseriyetle vird kelimesi tercih edilmiş ve günlük olarak yapılagelen bu zikirler müridin duruma göre belirli sayılarla sınırlandırılmıştır.

Zikirden maksatın Muhabbetullah’a erişebilmek için bir vesile olduğu ve bunun için vird tavsiye edildiğini Menzil şeyhlerinden merhum şeyh Seyyid Abdülhakim el-Hüseyinî şöyle dile getirmiştir “Cennette cennetten daha kıymetli olan bir şey vardır o da Allah Teâlâ’nın cemalidir. O olmazsa cennetin ne kıymeti olur? Avam cennetteki asıl

²⁷⁴ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., ss.155-156.

²⁷⁵ Selahaddin Kınacı, 2013,a.g.e., s.139.

²⁷⁶ Selahaddin Kınacı, 2013,a.g.e., ss.175-176.

²⁷⁷ Reşat Öngören, *Zikir, DİA*, XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss.409-412.

kıymetli olandan haberi olmayandır. Sufi ile avamın farkı işte burada görülür. Sufiye bunu fark etmesi için vird dersi tavsiye edilir. Vird/zikir tarikatın, tasavvufun bir şartı değildir. Tasavvufta asıl maksat, en kıymetli olanı kazanmaktır.”²⁷⁸

Menzil şeyhi Abdalbaki el-Hüseyinî zikrin mahiyeti hakkında bilgi vermiş ve zikirde muvaffakiyeti de haramlardan kaçınmakla olabileceğini şu şekilde beyan etmiştir: *Gönlün gıdası zikirdir. Günahlar, şeytanın gıdasıdır. Kalbini diriltmek ve beslemek isteyen kimse, yüce Allah'ın zikrine devam etmelidir. Günah işleyenler, kalplerini zayıflatıp şeytanı kuvvetlendirmiş oluyor. Şeytanı kuvvetli olanın dini zayıf oluyor. Onun için haramlardan uzak durmak lazımdır.*²⁷⁹

Menzil şeyhi Abdalbaki el-Hüseyinî zikrin önemini belirtmek için tarikat zikrini/virdini arabanın farına benzeterek karanlıkta farı olmayan aracın tepetaklak olacağını ifade etmiştir.²⁸⁰ Kalp zikrine özellikle vurgu yapan Abdalbaki el-Hüseyinî zikrin daimi ve gafletsiz olması gerektiği hatırlatarak: *Yüce Allah'ı zikre devam ediniz, zikir çekerken uyanık olunuz. Allah zikrini kalbinizin içine yerleştiriniz. Zikir kalbe yerleşince siz istemeseniz de kalp yüce Allah'ı zikreder. Midenizi düşünün; o, siz istemeseniz de kendi işini görür. Siz uyurken bile işine devam eder. İçine zikir yerleşen kalp de böyledir*²⁸¹ demiştir.

Menzil dergâhında zikir irşad ehli kimsenin müridine belirlediği kadarıyla gerçekleştirilir. Dergâha göre, Mürşid müridine tıpkı kuş yetiştiricisi gibi davranır. Ne kadar beslenilmesi gerektiği bilir. Ona kabiliyeti nisbetinde zikir tayin eder.²⁸² Bu sebeple müridanın çektiği zikir kişiden kişiye farklılık arz etmektedir. Şimdi ise dergâhın uyguladığı bu zikir çeşitlerinden bahsedilecektir.

a) Küçük Zikir

Bu zikir silsiledeki şeyhlerin isimlerini ezberlemeyenlere verilir. İhlâsı şerife okuması tavsiye edilir ve üst sınırı 700 dür. “Sübhanallahi vel hamdülillahi ve la ilehe illallahü vallahu ekber ve la havle ve la kuvvete illa billahil aliyyil azim” zikri tavsiye edilir üst sınırı 1000'dir. Salâvatı şerife üst sınırı 1000'dir. Başlangıçta zikirlerin her birinden 100'er adet verilir.” Sübhanallahi” ve salâvatı şerife 50'şer. İhlâsı şerife 30'ar

²⁷⁸ Ahmet Çağıl, *Yar ile Bayram*, Semerkand Yayınları, 2014 İstanbul, s.134.

²⁷⁹ Mehmet Ildırar, 2008, a.g.e., s.548

²⁸⁰ Mübarek El Hüseyinî, *Ehli Tasavvuf*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016, s.254.

²⁸¹ A.g.e., s.259.

²⁸² A.g.e., s.263.

arttırılır. Vird âdâbına uygun olarak kıbleye doğru abdestli oturulur. Başlangıç ve sonunda 25 kere estağfurullah denilir. Bu virdin tesbihatı dil ile yapılır. Başa örtü almak gerekmez.²⁸³

b)Lafza-i Celal Zikri

Bu zikirde abdestli olarak kıbleye dönülür. Başa bir örtü alınır. Adap üzere oturulur. Sonra şöyle tefekkür edilir: “Ya rabbi ben günahkârım. Bunun için senin zikrini yapmaya layık değilim” sonra gözler yumulur. Hafif bir sesle 25 defa estağfurullah denir. 8 adet Fatihâ’yı okuyup sekiz şart âdâbında yazılı olan zatlara hediye edilir. Ardından 3-5 dakika mürşide râbîta yapılır. Anlatıldığı şekilde 5.000 defa Allah zikri yapılır. Şöyle ki: Fatihalar hediye edilip, mürşide istimdat râbîtası yapıldıktan sonra; dudaklar kapalı, dil üst damağa yapıştırılmış bir şekilde, kalbi olarak zikre başlanır. Zikir tesbihi kalp üzerinde sağ elin baş ve orta parmakları arasına alınır. Baş ve orta parmak uçları bitleştirilip kalbin üstüne dokundurulur. Şahadet parmağı ile tesbih hareket ettirilir. Her 100’ün (tesbihin bir devri) sonunda ‘İlahi Ente Maksudi ve Rızake Matlubi’(Allah’ım maksadım sensin ve talep ettiğim de senin rızandır) denir.

Zikrin bitiminde veya herhangi bir gerekçeyle tesbihten kalkmak istenildiğinde; 25 defa estağfurullah denir ve şöyle tefekkür edilir. Ya rabbi senin zikrini yaptım ama gafletle yaptım. Sen kendi fazlın ve ihsanıyla benden kabul buyur, der ve gözler açılır.²⁸⁴ Böylece zikir tamamlanmış olur.

c)Letaif Zikri

Menzil dergâhının eserlerinde tarif edilen letaif zikri şöyle anlatılır:

“Lafza-i celal zikrini başarı ile tamamlayan müride letaif zikri verilir. Bu zikir 23.000 den başlar 101.000’e kadar devam eder. Bu süreç mürşid tarafından takip edilir. Letaif zikri altı latife üzerinde yapılır. Bu latifeler kalp, ruh, sır, hafi, ahfa ve nefis latifeleridir.”²⁸⁵ Bunların yerleri ise;

Kalp: sol memenin dört parmak altındadır. İlahi huzur ve tecelliyat mahallidir.

Ruh: sağ memenin dört parmak altındadır. İlahi aşk ve muhabbet mahallidir.

Sır: sol memenin iki parmak üstündedir.

²⁸³ Selahaddin Kınacı,2015, a.g.e., s.102.

²⁸⁴ Selahaddin Kınacı,2015, a.g.e., s104.

²⁸⁵ Muhammed Saki Haşimi, *Arifler Yolunun Edepleri*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s.104.

Hafi: sağ memenin iki parmak üstündedir. İlahi tecelli ve nurlar içinde kaybolma mahallidir. Buna istiğlak denir.

Ahfa: göğüs kafesinin üst ucundan yani gırtlak çukurundan iki parmak kadar aşağıdadır. İlahi sır mahallidir.

Nefs: iki kaşın ortasındadır.²⁸⁶

Mürid vird çekeceği zaman bu latifeler üzerinde çeker. Bundan gaye, her bir latifenin uyanması, harekete geçmesi ve zikretmesi kabul edilir. Kalpten başlayan zikir diğer bütün latifelerin üzerinde “Allah” lafzını zikrederek tesbih edilir. Tesbih her yüzlük devirde “İlahi ente maksudi ve rızake matlubi”(Allah’ım maksadım sensin ve talep ettiğim de senin rızandır) denilmesi istenir.²⁸⁷ Letaif virdinin çekimi ise şöyledir;

Fatihaların hediyesi ve istimdat talepleri lafza-i celal virdlerinin aynısıdır. Letaif virdi 23.000’ den başlar. Bu rakam 6 latifeye pay edilir her birisi için çekilecek rakam bulunur. Her latifede 1.000’er çekilir. Her bir turda 6.000 çekilmiş olur. 25.000 çekecek olan 4 turda 24.000 çeker geriye kalan 1000’i de her letaifte 100 çekerek tamamlar. Sonra kalan 400’ü her letaifin üzerinden 33 çekerek bir turda 200 iki turda 400 çekilerek tamamlanır. Letaif virdinde letaiflere virdin taksimi önce 1.000’er 1000’er yapılır. Kalan kurtarırsa 500’er taksim edilir. Kalan varsa 100’er 100 ‘er taksim edilir. Kalan olursa 33’er 33 ‘er taksim edilir. Önce 1000’ likler, sonra varsa 500’lükler, sonra 100’lükler sonra 33’lükler çekilir.²⁸⁸

d)Nefy ü İsbât Zikri

Letaif zikrini başarı ile tamamlayanlara verilen bu zikir “nefy ü isbât” zikri olarak tarif edilmiştir. Bu virde “La ilahe illallah” zikri de denilmiştir.

Menzil dergâhına göre bu zikirden edilecek sonuç zati zikir adı verilen bütün vücuda yayılan kalbini Allah aşkında toplamayı hedefleyen zikre denilmektedir. Bu zikirle müridanın Kur’an-ı Kerimde ifade edildiği üzere otururken ayakta iken ve yatarken²⁸⁹devamlı zikirle hemhal olacağı kabul edilir. Bu zikrin sonu ise müşahede makamına ulaşmaktır.²⁹⁰

²⁸⁶ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.107.

²⁸⁷ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., s.104.

²⁸⁸ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.108.

²⁸⁹ Al-i İmran/191.

²⁹⁰ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., s.105.

Beş letaifin bütün yerlerini kapsayacak ve birinden diğerine geçmekle meydana gelecek haz ve zevkler düşünülür. “La ilahe illallah” kelimesinin manası düşünülür ve benzeri olmayan Allah’ın zatından başka bir maksadın olmadığı tefekkür edilir. Zira maksut olan nefyetmek, mabud olanı nefyetmekten daha önemlidir. Çünkü her mabud aynı zamanda maksuttur. Fakat her maksut, mabud değildir. “La ilahe illallah” kelimesinin sonunda kalp ile “Muhammedün Rasulullah” denilir. Bununla Hz. Peygambere ittiba kastedilir.

Bu zikir nefesin kuvvet ve genişliğine göre tekrar edilir. Nefes bırakılırken tek sayıda bırakılır. Buna ‘vukufu adedi’ denir. İki nefes arasında da kalben, ilahi ente maksudi ve rızake matlubi (Allah’ım maksadım sensin ve talep ettiğim de senin rızandır) cümlesi tekrar edilir.²⁹¹

Netice olarak Nakşibendîliğin ilk dönemlerinde ifa edilen zikrin neyf ü isbât zikri olduğu, ismi zat zikrinin ise Baki Billâh(ö.1603) zamanında veyahut onu yakın bir zamanda yapılmaya başlandığı belirtilmiştir.²⁹² Bu zikirler İmâm-ı Rabbânî ’ye(ö.1624) kadar önce nefy ü isbât(La İlahe İllallah) ardından lafza-i celal/ism-i zat(Allah) zikri olarak yapılagelmiştir.²⁹³ Hâlid el-Bağdâdî döneminde ise önce lafza-i celal ardından nefy ü isbât zikri tavsiye edildiği nakledilmiştir.²⁹⁴ Bu cihetle Menzil dergâhı müntesiplerinden vird almak isteyen kişilere önce lafza-i celal zikri bunda başarılı olanlara da nefy ü isbât zikri telkin ederek Hâlidî çizgiyi sürdürdüğü görülmektedir.

2.3.2.1.2.Râbita

Hânî’ye göre râbita müşahede makamına ulaşmış, zati sıfatların hakikatine ermiş müşşidi kâmile kalbi rapdetmek, yanında veya gıyabında onun suretini tahayyül etmekten ibaret olarak tanımlanmıştır.²⁹⁵

Nakşibendî büyüklerinden seyyid Sibgatullah Arvasi’nin sohbetlerinin derlenmiş olduğu *Minah* isimli eserinde râbita vurgusu birçok yerde yapılmış, müridlerin râbitasına devam edip, ihmal etmemeleri hususunda uyarıda bulunulmuştur. 14. *Minha*’da ise kimi

²⁹¹ Hânî, a.g.e., s.210.

²⁹² Dihlevî, Şah Veliyyullah, el-Kavlü’l-Cemil fi Beyâni Sevâi’s-Sebil, Kahire, 2010, s. 69-70. Kuruluşundan Günümüze Hâlid el-Bağdâdî Dönemi İçinde Nakşilikte icra edilen Gizli Zikir vevatm-i Hâcegan, http://www.nakşibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri.

²⁹³ Muhammed Parsa, a.g.e., s.65.

²⁹⁴ Hâlid el-Bağdâdî, 2010, a.g.e., s.95.

²⁹⁵ Hânî, a.g.e., s.180.

şeyhlerin müridlerine ders olarak sadece râbita verdiklerini söylemiş ve bunun güzel bir terbiye metodu olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶

Menzil şeyhlerinden merhum Abdülhakim el-Hüseyinî: gerek *huzurdaki gerekse şeyhin gıyabındaki râbitaya çok dikkat etmek gerekir. Çünkü mürşid râbitasıyla önce fena fi'ş şeyh, sonra fena fi'r rasul makamı hâsıl olur*²⁹⁷ diyerek râbitanın tasavvuftaki önemi dikkatleri celbetmiş Seyyid sibgatullah Arvasi ise, *râbita olmadan fena fi'ş şeyh olunamaz. Fena fi'r rasul olmadan da fena fillaha ulaşamaz. Fena fillaha ulaşmadan da vusül olmaz*²⁹⁸ sözleri ile râbitanın nihai hedefini tayin etmiştir.

Merhum Menzil şeyhi Muhammed Raşid Efendi ise râbita yapmanın neticelerini şu şekilde açıklamıştır: “*Râbita Manevi bir hattır; talebeyi mürşidine ve geçmiş sadatlara bağlar. Râbitaya sınıksız sarılıp devam ettiriniz. İslami hizmetleri bırakmayız. virdlerinize devam ediniz. Sülûkünüzü ilerlediğiniz letâiflerinizin asıl makamlarına yükselmesi için gayret ediniz. O zaman, Allah'ın izniyle peygamberimizin manen size yardım ettiğini, geçmiş Sadatların size tasarrufta bulunduğunu görürsünüz. Bu nimetleri dünyada iken kazanmak isterseniz, tarikatı âliye'nin edeplerine uyunuz; O zaman halk içinde hak ile beraber olması sırrı tecelli eder, imanınız taklitten tahkike yükselir. İlmen yakın ise aynel yakın, aynen yakın ise hakkal yakın olur. Bunlar hepsi tarikatın temin ettiği nimetlerdir.*”²⁹⁹ Yine Muhammed Raşid Efendi *Râbita nefse karşı en büyük ilaçtır. Râbita kuvvetlendikçe insan hile ve azgınlıklardan kurtulur. Râbitaya devam ediniz Nakşibendî terbiye yolundaki bütün zikirlerden maksat, nefsin ıslahıdır*³⁰⁰ diyerek râbitanın nefse karşı bir kalkan olduğunu ifade etmiştir.

Menzil şeyhi Abdülbaki el-Hüseyinî'nin oğlu aynı zamanda *Arifler yolunun Edepleri* isimli eserin yazarı Muhammed Saki El-Hüseyinî, mürşidin huzurundaki Râbita hakkında, mürid râbita yaparken mürşidini yüksekçe bir taht üzerinde azametli bir halde görmesi gerektiğini ve kendisini ise boynu bükük bir fakir gibi telakki etmesi gerektiğini ifade etmiştir. O'na göre, mürid kalbini bir dilenci torbası gibi açmalı ve manevi feyze talip olmalıdır.³⁰¹

²⁹⁶ Sibgatullah Arvasi, a.g.e., ss.46-47.

²⁹⁷ Mübarek el Hüseyinî, 2016,a.g.e. s.295.

²⁹⁸ A.g.e. s.295.

²⁹⁹ Muzaffer Taşyürek, *Hatme-i Hâcegan Sultanları*, Hâcegan Yayınları, İstanbul 2003,s.243.

³⁰⁰ A.g.e., s.242.

³⁰¹ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., ss.80-81.

Aynı eserde mürşidin gıyabında günlük ders olarak ve hayatının her alanında yapılan râbitanın uygulanış biçimi açıklanmıştır. Menzil dergâhında günlük ders olarak yapılan râbita şu şekildedir, mürid, akşam namazından sonra abdestli bir şekilde kibleye karşı edep üzere oturur. Gözlerini kapatır ve yirmibeş defa estağfurullah der. Mürşinin, ilahi nûra ayna olan cemalini tahayyül eder. Onu gözünün önüne getirmeye ve ondaki nurlardan istifade etmeye çalışır. Bunun için mürşidinin iki kaşı arasından çıkan süt şeklinde nurun ve feyzin müridin ağzından girip kalbine aktığını veyahut doğrudan kalbine geldiğini ve tüm vücûduna yayıldığını düşünür. Bu halde 10-15 dakika kadar râbita yapılır. Râbita en az 5 dakika yapılmalıdır. Ramazan ayında öğle ile ikindi namazı arasında yapılması tavsiye edilir.³⁰² Hayatının her alanında yapılan râbita ise şöyle tarif edilmiştir; Bu râbitaya manevi veya hayali râbitada denilmektedir. Belli bir vakte ve saate bağlı değildir. Mürid bütün vaktini kalben uyanık geçirmeye çalışır. Mürşidini yanında bilip edebini muhafaza etmeye çalışmalıdır. Bu râbita müridin mürşide olan muhabbetini artırır. Bir yandan ayrılık hasreti çekmek, diğer yandan kavuşma özlemi ile mürşide bağlanmak gerektiği ifade edilmiştir.³⁰³

Sonuç olarak ilk dönem Nakşibendîlikten itibaren uygulanan râbita Ubeydullah Ahrar ile birlikte ilk defa ayrıntılı bir biçimde açıklanmıştır. Râbita Hâlid el-Bağdâdî tarafından günlük tarikat dersi haline getirilmiş, uzak yakın tüm halife ve müridlerinin kendisine râbita yapmasını istemiştir. Menzil dergâhında ise Hâlidî gelenek sürdürülmüş ve akşam namazına mütekip günlük tarikat dersi olarak devam ettirilmiştir.

2.3.2.1.3.Şeyhle Görüşme

Mürşid ziyaretinin önemi ve müride etkisini *Avariful Mearif*'in yazarı Şihabuddin Sühreverdi kitabında şu satırlarla dile getirmiştir:

Sadık ve samimi olan bir mürid, mürşidinin irade ve hükmü altına girip, sohbetiyle şereflenerek, onun edebiyatı ile edeplenirse; lambanın kandilinden ışık aldığı gibi, mürşidin batınından müride, manevi bir hal ve feyz geçer. Mürşidin sözleri müridinin batınına sirayet edip yerleşir ve müridinin batınında emanet edilmiş en güzel hallerden birisi olur. Böylece mürşidin hali, müridin onunla sohbeti ve sözlerini can kulağı ile dinlemesi sebebiyle müridine intikal eder. Bu da

³⁰² Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., ss.81-82.

³⁰³ A.g.e., ss.82-83.

*ancak mürşidinin emrine râm etmiş, kendi iradesinden sıyrılmış, ihtiyarını terkle mürşidinden fâni olmuş bir mürid için meydana gelir.*³⁰⁴

Mürşid, irşad eden doğru yolu gösteren, insanların fitratlarına en uygun yaşama şeklini bilen bunu da öğreten çeşitli sapkın ve çirkin düşünceden koruyan kimsedir. Tasavvufta ise mürşid, kemale ermiş, evlialık mertebesinin sonuna ulaşmış peygamber varisi, rehber kişidir.³⁰⁵ Bu sebeple şeyhin ziyaretine gidip onun sohbetine katılmak, nazarını celbetmek, onun manevi haliyle hâllenmek müridi gafletten uyandırıp, kendine çeki düzen vermesini sağladığı rivayet olunmaktadır. Zira Nakşibendilikte mürşidi kâmil manevi hastalıkların doktoru olarak kabul edilmektedir.³⁰⁶

Nakşibendilikte mürşid ziyareti ve bu bağlamda mürşidin nazarı nefis terbiyesi için elzem görülmektedir.³⁰⁷ Merhum Menzil şeyhlerinden Abdulhakim el-Hüseynî ise: *İnsan ne kadar abid olursa olsun, ne kadar ibadet ederse etsin, yaptığı ibadetler ve taat onun nefisini terbiye etmiyor bilakis zarar veriyor. Hayır ve hasenat sahibi de olsa bir şey değişmiyor. Mürşid olmadan, onların nazarı, sohbeti olmadan nefis terbiye olmuyor. İnsan sadatı Nakşibendiyye'nin nazarını aldığı zaman, nefis kuvvetini kaybediyor, felç oluyor. Kalbi, ruhu ve letaifleri bırakıyor. Bu nazar, sohbet devam ettikçe nefsin letaifleri saran ayakları büzülüyor, alında toplanıyor. Nefsi ancak bu şekilde terbiye oluyor*³⁰⁸ diyerek nefis terbiyesini mürşid ziyareti yani bir arada olmak, aynı atmosferi yaşamak, ilahi feyze ortak olmak ve nazarını almak ile ilişkilendirmiştir.

Menzil dergâhının önemli simalarından merhum Dr. Ahmed Çağıl *Yar ile Bayram* isimli kitabında mürşid ziyaretinin sevgi ve muhabbeti arttıracığı söyleyerek şöyle demiştir *“Bu yolda ilerlemek, mürşidini sevmeye bağlıdır. Mürşid sevgisinin artması için sık sık ziyaret, râbîta ve mürşid sohbeti yapması gerekir. Sevgi arttığı nisbette istifade artar. İnsanın mürşide sevgisi artmıyorsa yerinde sayıyor demektir.”*³⁰⁹

Bu bağlamda Türkiye'nin dört bir yanından ve yurtdışından Menzil köyüne kabileler düzenlenmekte ve müridler imkânlar dâhilinde belirli aralıklarla mürşid ziyaretleri gerçekleştirmektedir.

³⁰⁴Şihabuddin Sühreverdi, *Avarifül Mearif* (Gerçek Tasavvuf), (çev. Dilaver Selvi), Semerkand Yayınları, 2011 İstanbul, ss.119-220.

³⁰⁵ Mübarek el Hüseyini, 2016, a.g.e. s.88.

³⁰⁶ Mehmet Ildırar, 2008, a.g.e., s.202.

³⁰⁷ Ahmet Çağıl, 2014, a.g.e., ss.25-35.

³⁰⁸ A.g.e., s.27.

³⁰⁹ A.g.e., s.29.

2.3.2.2. Topluca Yapılan Pratikler

2.3.2.2.1. İntisap

İntisap tasavvufta mürid adayının (talip, muhib) şeyhe ve onun vereceği emirlere tam anlamıyla bağlı kalacağına dair söz vermesi anlamında kullanılmaktadır. Mübayaa, ahz-ı tarik, ahid, biat, intima, telkin-i zikr, inabe ve el almak, ikrar vermek gibi terimler de aynı anlama gelmektedir.³¹⁰

Kahir ekseriyetle tarikatlara girişi için belirli usul ve erkânlar vardır. Bu usul, tarikattan ve tarikatin şeyhi olan mürşitten manen istifade için gerekli görülen ritüellerdir. Menzil Nakşîliğinde de tarikata intisap için “sekiz şart” denilen ve müridi manen seyri ü sülûk yoluna hazırladığı kabul edilen şartlar konulmuştur.

Menzil dergâhında mürid olmak isteyen muhib, mürşidin karşında oturur musafaha yapar gibi mürşidi ile el ele tutuşur. Ardından mürid mürşidinin söylediklerini tekrar eder. Mürşid: *Ya rabbi bütün yapmış olduğum günahlardan ben pişmanım, keşke yapmasaydım. İnşallah bir daha ben yapmayacağım. Seyda hazretlerini kendime şeyh kabul ettim* der. Mürid de aynı şekilde bu sözleri tekrar eder. Böylece mürid pişmanlığını dile getirip nedamet duyduğunu, bir daha yapmamaya azmettiğini, şeyh efendiyi de kendisine mürşid olarak kabul ettiğini tefekkür eder. Böylece tövbe edilip intisap gerçekleşmiş olur. Bahsi geçen biat işlemi bir tek müridle olabildiği gibi topluca da yapılabilmektedir. Hâli hazırda Menzil köyüne hergün yüzlerce kişi gelmektedir. Bu sebeple bir ucu mürşidde diğer ucu müridde olmak kaydı ile sağ elinin avuç içine alacak şekilde uzun sarıklarla topluca biat/intisap edilmektedir.

Kadın müridler için biat/intisap genellikle şeyh efendinin vazifelendirdiği kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu kişiler kadın müridler tarafından *Anneler* diye bilinmektedir. Nadiren de olsa Menzil şeyhi Abdalbaki Efendi, kapı yahut perde arkasından ya da sırtı dönük bir şekilde sözlü olarak biat/intisap ritüelini gerçekleştirmektedir.

Menzil dergâhı kaynaklarında yukarıda bahsi geçen tarikata ait intisap etme usüllerinden “bez (sarık) parçasını tutarak”, “kapı arkasından” ve “vekil tayin ederek” biat alma sünneti seniyyeye uygun olduğu ifade edilmiş, Hz.Peygamberin kadınlar için sözlü biat³¹¹ , kaptaki suya el batırmak³¹² halife veya vekil kişi tayin etmek³¹³ kapı arkasından

³¹⁰ Osman Türer, *Biat*, DİA, VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992, ss.124-125.

³¹¹ Buhari, *Ahkâm*,49.

³¹⁴ bez parçasını uzatmak³¹⁵ erkeklerle musafaha ederek³¹⁶ ve vekil tayin etmek suretiyle³¹⁷ biat aldığı rivayetleri bu uygulamaya delil olarak getirilmiştir.

Hindistan'da hayatını Kur'an ve sünnete adanmış ve aynı zamanda İslam topraklarını işgal eden gayri müslimlere (İngiliz) karşı mücadele eden Nakşibendî şeyhi Seyyid Ahmed Şehit(ö.1831)³¹⁸ kendisine intisap eden müridlerinin çok olması sebebiyle bez(sarı) ile biat almış olması bu duruma emsal teşkil etmektedir.³¹⁹

Sonuç olarak biat, Hz.Peygamberin uygulamalarında yer alan inabe/teslimiyet göstergesidir. Muhtelif şekillerde yapılan bu usul tarikatlar vesilesi ile yüzyıllardır süregelmiştir. En yalın haliyle söz verme olan biat/intisap Menzil dergâhında kimi zaman kapı arkasından kimi zaman bez(sarı) kimi zaman ise musafaha şeklinde yapılmaktadır. Ancak bu usul hiçbir zaman dergâhın temel rükun ve asıl gayesinden biri olarak kabul edilmemiştir.³²⁰

Hâlidîlikte müridlerin tarikata intisabı için istihareye yatması, manen kendisine müsaade verilirse biat edebileceği müsaade edilmezse geri çevrildiği rivayet edilmiştir.³²¹ Nakşî-Hâlidî olan Menzil dergâhında ise bu uygulamanın terk edildiği dini duygularını pekiştirmek isteyen herkesin dâhil olabildiği, katı kural ve şartların olmadığı müşahede edilmiştir.

Bundan sonraki aşamada müridlerin yapması gereken 8 şart vardır. Tarikata mensup olmak isteyen ya da tarikat tazelemek isteyen her mürid bu şartları yerine getirmesi gerekmektedir Bu şartlar ise şöyledir.

1. Tövbe Niyetiyle Abdest almak
2. Tövbe Niyetiyle Gusül Abdesti Almak
3. Tövbe Niyetiyle İstihare Namazı Kılmak
4. Tövbe istiğfar Etmek

³¹² İbn sa'd *el-Tabakatü'l Kübra*, 8/11

³¹³ İbn sa'd *el-Tabakatü'l Kübra*, 8/7.

³¹⁴ İbn sa'd *el-Tabakatü'l Kübra*, 8/7.

³¹⁵ İbn sa'd *el-Tabakatü'l Kübra*, 8/6.

³¹⁶ İbni kesir *el-bidaye*, 3/160.

³¹⁷ Maverdi, *en-Nuketü ve'l Uyun*; 5/524.

³¹⁸ Rıza Kurtuluş, *Ahmed Şehit*, DİA,II.,TDV Yayınları, İstanbul 1989, ss.134-135.

³¹⁹ Dilaver Selvi, a.g.e,2012, s.357.

³²⁰ Dilaver Selvi, a.g.e,2012, s.357.

³²¹ Abdurrahman Memiş, *Hâlid el-Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Marmara üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.235.

5. Yirmi Beş Defa “Estağfurullah” Demek
6. Sekiz Adet Fatiha Okuyup Bağışlamak
7. Ölüm Râbitası Yapmak
8. Mürşid Râbitası Yapmak

Şimdi ise bunların Menzil dergâhı veçhesiyle ne anlam ifade ettiğine değinilecektir. Bu bölümde inceleyeceğimiz temel kaynağımız Menzil şeyhi Abdalbaki el-Hüseyni'nin oğlu olan Muhammed Mübarek el-Hüseyni'nin kaleme almış olduğu *Ehli Tasavvuf* isimli eseri olacaktır.

1. Tövbe niyetiyle abdest almak

Tövbe ederek tarikata ilk adımı atan müriden tövbesinde samimiyetini ifade etmek adına öncelikle abdest alıp temizlenmeyi tahayyül etmesi istenir. Abdest alırken: “Niyet ettim Allah rızası için tövbe niyetiyle abdest almaya” diyerek niyet eder ve her azasını yıkadığında, onlarla işlediği günahlardan tövbe edip nedamet duyması, bir daha da yapmamaya kararlı olması telkin edilir. Mesela yüzünü yıkarken: “Ya Rabbi ben bu temiz su ile yüzümün görünür kısmını yıkıyorum, sende fazlı ve kereminle içimi yıka, kalbimi de kalıbımı da temiz kıl” diye düşünmesi arzulanır. Böylece abdestini tamamlar.

2. Tövbe niyetiyle gusül abdesti almak

İkinci şart olan gusül abdesti, birinci şart olan namaz abdesti gibi ortak paydada buluşur ve arınmayı ifade eder. Mürid namaz abdestinden hemen sonra gusül abdesti için “Niyet ettim Allah rızası için tövbe niyeti ile gusül abdesti almaya” der ve gusül abdestini alır. Müridin baştan aşağı yıkanırken, “Allah’ım ben ancak vücûdun dış kısmını yıkayabildim sende nurun ile içimi yıka kalbimi temizle hata ve günahlarımı bağışla” diyerek tövbe istiğfarda bulunması tavsiye edilir.

3. Tövbe niyetiyle istihare namazı kılmak

Sözlükte “hayırlı olanı isteme” manasına gelen istihare, terim olarak “Bir iş ve davranışta Allah katında hayırlı olanı kılınan nafil bir namaz ve dua ile “talep etme” manasında kullanılır.³²² Sekiz şartın üçüncüsü olan bu madde tövbelerin kabulünü dilemek

³²² Salim Öğüt, İstihare, DİA, XXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2011, ss.333-334.

ve hayırlı sonuçlar temenni etmek için yapılmaktadır. Mürid hadis-i şerifte³²³ yer alan müjde üzerine iki rekât namaz kılıp manen arınmayı arzu ettiği ifade edilmiştir.

4. Tövbe istiğfar etmek

Mürid istihare namazını kıldıktan sonra yere adap üzere oturur ve ilahi huzurda olduğunu düşünür. Ardından kendi duyacağı şekilde peş peşe üç defa “Ya Rabbi! Bütün yapmış olduğum günahlardan ben pişmanım. Keşke yapmasaydım. İnşallah bir daha ben yapmayacağım” diyerek yalnızken de nedametini yinelemesi istenir.

5. Yirmi beş defa “estağfurullah” demek

Bu başlıkta ise mürid hiç oturuşunu bozmadan kendi duyacağı bir ses tonuyla “Allah’ın beni affetmeni istirham ediyorum” manasında “Estagfirullah” demek suretiyle 25 defa istiğfârını yeniler. Bu esnada gözler kapatılır ve ölüm râbitası ve mürşid râbitası yapılmadan evvel manen dinginlik sağlanmaya çalışılır.

6. Sekiz adet fatiha okuyup bağışlamak

Tövbe istiğfardan sonra mürid kendi tövbesine vesile olmuş mürşidinin ve Nakşibendî büyüklerinin ruhlarına Fatiha hediye ederek onların manevi tasarrufundan istifade etmek ister. Silsilede adı geçen her şeyhin ismini zikrederek himmet talep eder. Örneğin; “Yarabbi! Okumuş olduğum bu Fatihanın sevabını Hazreti Resulullah'ın ruhu saadetlerine, âl ve ashâbının ruhlarına, ayrıca Şah-ı Nakşibendî ve Seyyid Abdülkadir Geylani hazretlerinin ruhlarına hediye ettim. Sen kabul ve vasil eyle” ardından kendilerinden himmet istemek suretiyle şöyle der, “Ey sadatın kiramın ervahı! Ne olur, resulü ekreme ricada bulunun ki benim için şefaât etsin, duada bulunsun ki Allah Teâlâ tövbemi kabul buyursun, günahlarımı affetsin. Yine mürşidime emir buyurun ki; benim için himmet etsin, himmet ve bereketi benim üzerime eksik olmasın” bu temenni silsiledeki şeyhlerin ismi son bulana kadar devam eder. Fakat silsiledeki şeyhlerin isimlerini ezbere bilmeyen müridlerin ise Fatihaları okuyup tüm Nakşibendî büyüklerine hediye etmesi istenir.

7. Ölüm râbitası yapmak

Menzil dergâhında daha önceki 8 şart maddelerinde tövbe vurgusu yapılırken râbita-i mevt maddesi ile artık müridin kalbine yerleşmiş olan mal, mülk, evlat dünya

³²³ Ebu Davut, *Vitir*, 26; Tirmizi, *Salât*, 181(nr.406).

sevgisi gibi hasletlerden arındırmak amaçlanmaktadır. Çünkü bu hasletlerin Allah'a yaklaşma olan Muhabbetullahı engellediği düşünülmektedir. Bu râbîta ile müriden ölmek üzere olduğunu, hiç kimsenin ona fayda vermediğini, aciz kaldığı durumda kendisine müşşidinin himmette bulunduğunu böylece manen rahatladığını tefekkür etmesi istenir. Ardından ruhunu teslim ettiğini, kendisini kefenlediklerini, tabuta konulup kabre götürüldüğünü ve nihayet kabre konulup defnedildiğini, sevdiklerinin birer birer yanından ayrıldığını, kendine sadece amellerinin kaldığını râbîta etmesi istenir.

8. Müşşid râbîtası yapmak

İlk dönem Nakşibendî büyüklerinden itibaren günümüz kadar Nakşibendîlikte müşşid râbîtası uygulana gelmiştir. Hâlid el-Bağdâdî 'den sonra Nakşî-Hâlidî tarikatında râbîta günlük bir vird olarak kabul edilmiş ve belirli bir süre yapılması istenmiştir. Müşşid râbîtası, müridin müşşidini yüksekçe bir yerde heybetli bir şekilde düşünmesi ile başlar. Akabinde Allah'ın feyz ve nuru müşşidinin iki kaşu arasından süzülüp kalbine aktığını ve bütün vücûduna yayıldığını böylelikle müşşidi ile manen aynileşme yaşadığını tahayyül eder. Bu râbîta hâlinin yaklaşık 10-15 dakika sürmesi istenir. Mürid bu râbîtayı yapmasıyla birlikte yeniden 25 estağfurullah çekerek gözleri açar ve sekiz şart böylece tamamlamış olur. Zaruret olmadıkça yeme içme ve dünyalık konuşma olmadan sağ tarafının üzerine yatıp uyuması telkin edilir.³²⁴

2.3.2.2.2. Teveccüh

Teveccüh, Şeyhin irşad için müridine mânen yönelmesi, müridin de şeyhinden istifade için gönlünü ona bağlaması anlamında tasavvuf terimidir.³²⁵ Teveccüh terimi daha çok Nakşibendîlerin kullandığı bir ıstılahtır. Müridin müşşidine göstermiş olduğu teveccühe râbîta-i muhabbet denir. Bu muhabbet Hasan Kâmil Yılmaz'ın ifadesiyle: "Onun batnında feyz tecelli eder. Bu feyz, beşeri zaaf ve sıfatları izale ederek mürid, derece derece şeyhinin boyasına boyanır. Bu sevgi sonucu meydana gelen kalbi beraberlik, şahsiyet transferi ve aynileşme doğurur."³²⁶

Menzil dergâhının şeyhlerinden Abdülhakim el-Hüseynî rabbine yönelmede murad edilen teveccühten maksadın ne olduğunu şöyle izah etmiştir:

³²⁴ Hüseyini, 2016, a.g.e., ss.215-233.

³²⁵ Reşat Öngören, *Teveccüh, DİA*, XL, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.588.

³²⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010, s.157.

Teveccüh insanın kalben Allah'a yönelmesidir. Malum insanın vücûdunda Allah'ı bilmek için sultani bir kalp vardır. Bu kalp yönünü çevirdiği taraftaki olup bitenlere vâkıftır. Kalben vâkıf olduğu bilgiler böylece kalpte tecelli eder. Öyleyse kalbimizi Allah'a döndürmeliyiz. Bu vesile ile kalpte zikir ve fikir hâsıl olsun. Hâsıl olan bu zikir ve fikir sayesinde insan kalbini hayalden, vehimden, vesveseden ve şüpheden temizlesin. Mesela bir ev yapsanız o evin penceresi olmazsa güneş ışınları o eve giremez. Siz bu evin kapısını da kapatsanız içeride yaşayanlar için hayat çekilmez olur. Aynen bunun gibi insanın kalbi de beden haznesinin içindedir. Siz bu kalbe ilahi bir pencere açmaz iseniz, bedenın sultanı olan kalp sağ veziri durumunda bulunan akl-ı selim ile sol veziri durumunda bulunan nefsi mülhime ile beraber zikirsizlikten öleceklerdir. Eğer ki kalpte pencere açılırsa cenab-ı hakkın feyzinden payını alır. Değilse ilahi feyizden mahrum kalır.³²⁷

Menzil dergâhında teveccühe katılan bir müridle gerçekleştirdiğimiz mülakatta teveccühün uygulanışını şu şekilde açıklamıştır:

Teveccüh yapılacağı zaman akşam vakti sofilere haber verilir, teveccühe girecek olan sofiler sabaha kadar yeme içme yapmaz kendini ruhen ve bedenlen hazırlamaya çalışırdı. Tıpkı hastasını muayene edecek doktorun, hastalarına daha iyi bir teşhis ve tedavi uygulayabilmesi için sabah aç karnına gelmesini istediği gibi şeyh Efendi de sofilerinin teveccühten istifade edebilmesi için bir şey yeme içmesini istemezdi. Teveccühe giren sofiler tıpkı hatm-i hâcegan yapıyor gibi yan yana adap üzere oturur ve gözlerini kapatarak mürşidinin kendisine teveccüh etmesini beklerdi. Şeyh Efendi gelince başta Hz. Peygamberden başlamak suretiyle Nakşibendî silsilesindeki bütün meşayıhtan istimdat isterdi ve nefesinden üfleyip teveccüh yapardı. Teveccüh teke tek yapılırdı. Bazılarına teveccüh sırasında hikmet dolu şiirlerden okuyup nasihat ederdi³²⁸

Abdulahkim el-Hüseyni, Muhammed Raşid Efendi ve Abdalbaki el-Hüseyni'ye müridlik yapma imkânı bulan dergâhın eski sofilerinden Yarbay Mehmet Ildırar bir televizyon programında teveccüh ile ilgili hatıralarını şu şekilde dile getirmiştir:

13 sene Gavs seyyid Abdulahkim el-Hüseynî ile 20 küsur sene de Seyyid Muhammed Raşid Efendi hayatında tekkelerine gidip geldim. pazartesi ve perşembe günü teveccüh yaparlardı. Sofiler hatm-i hâcegan yapar gibi oturur, gözlerini kapatırdı. Seyyid Abdulahkim el-Hüseynî silsileyi okur, sonra teker teker

³²⁷ Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e., ss.43-44.

³²⁸ M.Fatı kendisi ile yapılan mülakat 02.04.2019.

sofileri dolaşır, teveccüh yapardı. 30 küsur sene teveccühe oturdum. Öyle ağlardım ki; inanın elbiselerim çamaşır makinesinde yıkanmış gibi ıslanırdı. Gölcükte Ali baba ismiyle maruf, Trabzonlu muhterem bir kardeşimiz vardı. Onun ilhan isminde bir oğlu vardı. Gölcükte 2. Sınıfı iki sene okumuş, anası babası yalvardı ne olur şu İlhan'ı yanına al diye. Bende Erzurum'daydım o sıra. Onu aldım Erzurum'a götürdüm. Onunla teveccühe giderdik. Kendisine sordum ilhan teveccühte ne gördüm? “ Kurban semada sadatı kiram kuşlar gibi iniyordu. Mürşidin istimedine göre müridlerin ıslahı için manen şifa talep ediyorlar “ dedi. Bunu tahkik ettim yaşlı sofiler buna benzer manevi haller çok tezahür ediyor diye söylediler.³²⁹

Menzil dergâhında kurucu şeyh Abdulhakim el-Hüseyinî ve halifesi Muhammed Raşid Efendi tarafından yapıldığı bilinmekle birlikte Menzil dergâhında şeyh Abdülbaki el-Hüseyinî ile birlikte teveccüh yapılmadığı gözlemlenmiştir. Uzun yıllar dergâhın müridi olan bir sufi ile yaptığımız mülakatta “teveccüh biz tarikata girene kadar vardı. Bize de bir defa girmek nasip oldu. Ardından mürşidimiz teveccühü hatmenin içine aldık diye buyurdu. O zamandan sonra ayrıca teveccüh yapılmadı”³³⁰ diyerek teveccühün uygulanış biçiminde tararrufta bulunulduğunu dile getirmiştir.

2.3.2.2.3.Sohbet

Dergâhın kaynaklarında sohbetin maksadı Allah'ın rızasını kazanmak, kalbini ilahi feyz ile doldurmak, âhîret hayatı için gerekli mâlumatları edinmek, güzel ahlak ve edep sahibi olabilmek gibi ulvi gayeleri barındırmak olarak tanımlanmıştır.³³¹ *Kul'un Yolculuğu Mirac ve Nefis Terbiyesi* adlı eserin müellifi Dilaver Selvi ise sohbetin mâhiyeti hakkında şu bilgileri nakletmiştir:

Sohbet dostu hatırlamaktır. Bu da kalbi uyandırmak için yapılmalıdır. Sohbetin konusu bütün salih ameller ve salih insanlar olabilir. Hepsi zikir sebebidir. Sohbet müridin günlük gıdası gibidir. Mümkünse her gün, değilse haftada bir gün sohbet gıdasını almalıdır. Yoksa kalp kurur, ilerleme durur. mürid için sohbet ağaç için su gibidir. Sohbet sevgiliye bir vefadır. Aşğın hiç dilinden hiç düşürmeden sürekli anacağı ve anlatacağı dostları, Allah Teâlâ, resulü ve salih müminlerdir. Sohbet dille olabileceği gibi gönülle de olur. Gönülle yapılan sohbet

³²⁹ Semarkand Tv, *Kasrikten Geçenler Programı*, <https://youtu.be/F9X4DRp6FRk>, (Erişim tarihi 05.05.2018).

³³⁰ M.Fatı kendisi ile yapılan mülakat 02.04.2019.

³³¹ Mübarek el Hüseyini, 2016, a.g.e. s.306.

ve beraberliğe tefekkür ve râbîta denir. Râbîta “Herkes sevdiği ile beraberdir” hadisini yaşamaktır. Sohbet sevgiyi ölçmek için bir aynadır. İnsan sevdiğinin sohbetini yapar.”³³²

Menzil dergâhının kaynaklarında Allah’a götürün yolların en yakını sohbet olarak görülmüştür. Müriden zahiren ve manen sohbetin haklarına, şartlarına ve edeplerine riayet etmesi istenilmektedir. Muhalefet etmekten sakınmayı yeğleyen dergâh, ilahi feyzden mahrum kalmaması için bunlara riayet etmesi istenilmektedir.³³³

Arifler Yolunun Edepleri’nde ise, Hz. Peygamberin varisleri kabul edilen müridlerin, Peygamberin kalplere nazar etme, feyz akıtma onları sevgi ile olgunlaştırma, uyandırma sıfatına da varis olduğu ifade edilmektedir. Eserde kâmil bir müridin sohbetine katılan kimselere konuşmadan da feyz akıtılabildiği ve böylece müriddeki kötü huy ve sıfatlarına etki ettiği rivayet edilmektedir.³³⁴

Merhum Menzil şeyhi Abdülhakim el-Hüseyînî bir hadisi şeriften alıntı yaparak sohbetin önemi hakkında: *bir yerde cemaat oldu mu melekler olarak gelir, eğer o kimseler mevladan bahsediyorsa melekler onlara duada bulunurlar. Şayet Allah’tan konuşulmuyorsa o topluluktan nefret eder (eğer siz ona kul olsaydınız onun bahsini yapardınız. Eğer Allah aşığı olsaydınız onun bahsini yapardınız) ve oradan uzaklaşırlar*³³⁵ diyerek Allah’ın anıldığı sohbet meclislerinin önemini vurgulamıştır.

Merhum Menzil şeyhi Muhammed Raşid Efendi’de sohbetin sadece vaazdan ibaret olmadığını vurgulayarak, *şayet irşad zahiri sohbetle olsaydı, binlerce vaiz, hatip ve nâtika sahibi kimselerin birer mürid olup irşad makamında oturmaları icap ederdi. Tam tersine, Gavs-ı Hizani gibi zatların çok az sohbetle çok geniş kitleleri irşad etmeleri irşadın zahiri sözle değil, bâtını olan manevi tasarrufla olduğunun işaretidir*³³⁶ demiştir.

Abdülbaki el Hüseyînî’nin halifesi Muhammed Saki El-Hüseyînî sohbetin gayesini şöyle açıklamıştır:

Kalp mütehavvil yapısıyla zaman içerisinde gördüğü duyduğu, temas ettiği şeylerden etkilenir ve hali değişebilir. Bu olumlu manada olabileceği gibi olumsuz manada da olabilir. Bu yüzden Nakşibendî tarikatında ve diğer tarikatlarda

³³² Dilaver Selvi, *Kul’un Yolculuğu Mirac ve Nefis Terbiyesi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009, s.108.

³³³ Mübarek el-Hüseyînî, 2016, a.g.e. s.311.

³³⁴ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., s.138.

³³⁵ Abdülhakim El-Hüseyînî, *Sohbetler*, Sey-Tac Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2007, s.25.

³³⁶ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.80.

*çoğunlukla sohbet meclisleri kurulmaya özen gösterilmiştir. Burada sözü edilen sohbet, dışarıdan bakıldığında herhangi bir sohbetten çok farklı gözükme de, önemli bazı özellikler taşır. Bu özelliklerin en başta geleni, yapılan sohbetin gayesidir. Sohbetten gaye, Cenab-ı Mevla'nın rızasını tahsil, kalbin ihyası, ebediyet yolunda gerekli bilgilere ulaşmak, güzel ahlak ve edep yolunda mesafe kat etmek, terakki etmektir.*³³⁷

2.3.2.2.4.Hizmet

Dergâhın bir diğer seyr ü sülûk usulu ise hizmettir. Hizmet, insanlara, hayvanlara ve tüm mahlûkata hizmet olarak çeşitlendirilebilmektedir. Abdulkhakim el-Hüseynî hizmeti birçok nafil ibadete tercih ettiğini belirtmiş ve ancak hizmetten arta kalan zamanlarında diğer nafil namaz ve vird gibi salih amelleri yaptığını ifade etmiştir.³³⁸ Abdulkhakim el-Hüseynî bir hatıratında hizmete verdiği değeri şöyle anlatmıştır:

*Şah-ı Hazne'nin dergâhında, hizmet ederken bir emir geldi. 'Bütün sofiler pamuk çırpsı toplansın' ben niyet ettim, 'Ya rabbi inşaallah bende sofilerden sayılırım.' Bu niyet ve düşüncelerle bende sofilerin içerisinde gittim. Ertesi gün tekrar emir geldi 'Hocalar çalı çırpsı toplamaya gitsin' Ben de aynı niyetle; hocalardan sayılırız inşaallah diyerek gittim. Başka bir günde ' Talebeler çırpsı toplamaya gitsinler' diye emir geldi. Ben yine aynı niyet ile gittim. Başka bir gün 'Köy halkı çalı çırpsı toplamaya gitsin' dendi. Ben inşaallah Şah-ı Hazne'nin köy halkından sayılayım diye gittim. Bu çalışmalarından sonra parmağım yara olmuştu. Şiddetli acı duyuyordum. O akşam bir kilim birde hasır alıp, sofilerin ayakucuna yattım. Biraz sonra bir sofi gelip üzerimden hasırını aldı. 'Şah-ı Hazne'nin sofidir, benden daha çok ihtiyacı vardır' deyip uyumaya çalıştım. Parmağımdaki acıdan uyuyamıyordum, bir zaman sonra bir sofi daha geldi. Hasırını almaya çalışıyordu, bende 'Şah-ı Hazne'nin sofidir daha fazla ihtiyacı vardır düşüncesiyle kendimi uyuyormuş gibi yapıp, vücûdumu döndürdüm. O da hasırını hemen çekip aldı. Kuru bir zeminin üzerinde ben bu kapıya layık değilim' diyerek sabahı ettim.*³³⁹

³³⁷ Muhammet Saki Erol, *Hayat Dengemiz*, Semerkand Yay., İstanbul 2004, s.194.

³³⁸ Abdulkhakim El-Hüseynî, *a.g.e.*,s.69.

³³⁹ Selahaddin Kınacı, 2013,*a.g.e.*, ss.26-27.

Muhammed Raşid Efendi çocukluğundan itibaren dergâha hizmet etmiş tekke ve tasavvuf kültürü ile yetişmiştir. Halife olduktan sonra da bu hizmet artarak devam etmiştir. Menzil dergâhına gelen binlere müridlere yardımcı olmaya çalışmış, onlara güler yüz ve samimiyetle yaklaşmıştır. Abdülhakim el-Hüseynî kalabalıkla baş edemediklerinden yakınan kişilere “Muhammed Raşid’e gidin. Çünkü onda şikâyet, sızlanmak ve bıkmak yoktur”³⁴⁰ diyerek hizmet ehli biri olduğunu vurgulamıştır.

Muhammed Raşid Efendi’nin halifelerinden molla Ahmet Aykaç şeyhinin, fırının nasıl çalıştığına, harmanın ne durumda olduğuna, misafirlere ikram edilecek ekmek ve çorbanın hazır olup olmadığına, hayvanların yeminin verilmesine kadar birçok tekke hizmetiyle bizzat kendisi ilgilendiğinden bahsetmiştir.³⁴¹ Raşid Efendi ise *Bu zamana kadar ne yapmışsam dünya ve âhiret niyetim Allah’ın rızasıdır*³⁴² diyerek hizmetin maksadının rıza-i ilahi olduğunu ifade etmiştir.

Menzil şeyhi Abdülbaki el Hüseyni’nin hizmetine tanık olmuş bir mürid şahit olduklarını şu şekilde dile getirmiştir:

Abdülbaki el-Hüseynî henüz halife iken dergâhın işleriyle bizzat kendisi ilgileniyordu. Yine harman zamanı sabah namazından sonra Muhammed Raşid Efendi harman yerine gelmişti. Mübareğe bir sandalye verdiler, oturdu. Abdülbaki el-Hüseynî de harman yerine Muhammed Raşid Efendi ile birlikte gelmişlerdi. Muhammed Raşid Efendi, ‘Seyyid Abdülbaki! Sofilerin çorbasını getir’ dedi. Bunun üzerine hemen çorba getirmeye gitti. Biraz sonra ekmek sepetini koluna takmış iki eliyle de çorba kabını tutmuş harman yerine geldi. ‘buyurun çorbayı için’ dedi. Bu esnada bir işi bırakıp çorba içmek için hazırlanıyorduk ki Abdülbaki el Hüseyni’nin çeşmeye bir hortum takıp sofilerin eline su tuttuğunu gördük. Sofiler onun bu tuttuğu suyla ellerini ve yüzlerini yıkıyorlardı. Sonra birde baktık ki Abdülbaki el-Hüseynî cübbesini çıkarmış harman işinde çalışmaya başlamıştı.³⁴³

Menzil tarikatında müridlerin mesleği ve meşrebine göre dergâha yapabileceği katkılarıyla hizmete ortak olması istenmiştir. Sadece Allah rızası için ve hiçbir dünyalık menfaat gözetmeden yapılması istenen bu hizmetler ile makam, mevki ve şöhret putunu kırmayı hedefledikleri belirtilmiştir. Nitekim merhum Menzil şeyhi Abdülhakim El-Hüseynî: *Hizmet için gittiğiniz yörelerde kesinlikle bir çorap dahi almayınız. Aldığınız*

³⁴⁰ Şener İlhan, *Seyda*, Feyz Yayınları Ankara 1997, s.108.

³⁴¹ Ahmet Aykaç, *Rasûlü Ekrem’e Tam Mutabaat Ederdi*, Feyz Dergisi, Ankara 1995, sayı 52, s.29.

³⁴² Ahmet Aykaç, a.g.e., s.29.

³⁴³ Muhammed Mübarek el-Hüseyni, *Ehli Hizmet*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017, s 77.

*takdirde sevabınızı peşin aldınız demektir. O zaman bize gelmeyiniz Allah'a ve halka hizmette, âhiret sevabından başka bir beklentiniz olmasın. Sadatlar halkı, sizin suretinizle irşad eder sakın halkta meydana gelen gelişmeyi kendinizden bilmeyiniz. Halkın hidayete olan talebini kendinizden bilerseniz o zaman tarikattan çıkmış olursunuz*³⁴⁴ demiştir.

Abdülbaki el-Hüseyinî hizmetin sadece dünyevi şeylerle olmadığı asıl hizmetin ahirete katkı sağlayacağı şeylerle olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *Hizmet, nefsinî ümmeti Muhammed'in menfaati için feda etmektir. Hizmet, insanların dünyevi fakirliklerini gidermek daha ziyade dini fakirliklerini giderme, onların ahiretlerini kurtarmaya yönelik çalışma ve çabalarıdır.*³⁴⁵ Hizmet faaliyetlerini kişisel çıkarları uğruna kullanmayı düşünen kimseler için ise: *Allah yolunda yapılan hizmette kendi çıkarını gözetken kimse, cehennemde yerini hazırlıyor demektir*³⁴⁶ diyerek bu kimseleri sert bir dille uyarmıştır.

2.3.2.2.5.Hatm-i hâcegan

Nakşibendiğin önemli ritüellerinden olan hatm-i hâcegan, Menzil dergâhında da günlük yapılan nafil ibadetlerden biridir. Merhum Menzil şeyhlerinden Abdülhakim el-Hüseyinî hatm-i hâceganın faziletini anlatırken şöyle demiştir: *İnsanlar bir araya gelip hatme yapmanın mükâfatını bileselelerdi, hasta ya da sakat olsalar bile yine de sürünerek hatmeye gelirlerdi. Çünkü hatmenin manevi reisi resulü erkemdir. O, bu meclislere manen teşrif buyurur ve oradakilerin dileklerini Allah Teâlâ'ya ulaştırır. Peygamber Efendimizin ilahi huzura arz ettiği şeyler geri çevrilir mi?*³⁴⁷ diyerek hatmenin tarikat nazarındaki önemine değinmiştir. Başka bir sohbetinde ise: *Şimdi resulü ekrem bize, ümmetime bir amel tavsiye et, öğret demiş olsaydı hatmi hâceganı tavsiye ederim*³⁴⁸ sözü ile hatmenin önemli bir nafil ibadet olduğunu ifade etmiştir.

Muhammed Raşid Efendi hatmeyi çamaşır makinesine benzeterek: *Çamaşır makinesinin elbiseleri temizlemesi gibi hatmede insanın kalbini temizler*³⁴⁹ demiştir. Muhammed Raşid Efendi ile birlikte kara yoluyla hacca giden müridleri kendisinin meşakkatli yolculukta dahî hatm-i hâceganı terk etmediğini nakletmiştir.³⁵⁰

³⁴⁴ Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e., s.75.

³⁴⁵ Mübarek Erol, *Yolumuzu Aydınlatan Kandil Semerkand*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013, s.42.

³⁴⁶ Muhammed Mübarek el-Hüseyinî, 2017, a.g.e., s.140.

³⁴⁷ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., s.75.

³⁴⁸ Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e., ss.41-42.

³⁴⁹ Ahmet Çağıl, 2014, a.g.e., s.267.

³⁵⁰ Mübarek el Hüseyinî, 2016, a.g.e. s.271.

Menzil dergâhında hatm-i hâcegan ikindi namazından veya yatsı namazından sonra yapılması uygun görülmüştür. Hatme günde sadece bir defa yapılabilir. Eğer hatm-i hâcegan ikindiden sonra yapılacaksa hatmeyi yaptıran imam hatme duasının bitirdikten sonra Nebe suresini (Amme suresi) okuması, yatsı namazından sonra yapılacaksa Mülk suresini (Tebareke suresi) okuması tavsiye edilmektedir. Bunları ezbere bilmiyorsa hatmeyi yaptıran müriden İnşirah suresini (Elemneşrahleke suresi) okuması istenmektedir.

Hatm-i hâcegan yapılması için özel mabed aranmaz evlerde, iş yerlerinde, mescidde her yerde yapılabilir. Hatm-i hâcegan küçük hatme ve büyük hatme olarak ikiye ayrılmıştır. Hatmeye katılacakların içerisinde inşirah suresini bilenlerin sayısı 11 ve 11 den fazla ise büyük hatme; inşirah suresini bilenlerin sayısı 11 den az ise küçük hatme yapılabilir. Büyük hatme diye tanımlanan hatm-i hâceganın yapılışı şu şekildedir:

Cemaat bir halkalar kurarak adap üzerine, hatmeyi yaptıracak olan imam, arkası kibleye gelecek şekilde, taş dağıtıcısı da halkanın içine imamın karşısına oturur ve sepetteki taşları yere boşaltır. 100 adet taştan 21 tanesini imama verir. Geri kalan 79 taş sonra dağıtmak üzere yere koyar. Ayrıca fatihalar için altı büyük taş ayırır.

Hatmeyi yaptıracak olan imam estağfurullah diyerek hatmeyi başlatır. Herkesin 25 defa estağfurullah der. Cemaat gözlerini kapatır ve hatme bitene kadar açmaz. “Elem neşrahleke” suresini bilenler taş almak için sağ elleriyle açıp beklerler. Taşları dağıtan görevli gözlerini açıp 79 taş sepete koyar, imamın sağa tarafından başlayarak eli açık olanlara dağıtır. Cemaatin çok kalabalık ise eli açık olanlara birer taş verir, normal durumlarda ikişer üçer dörder tek veya çift sayıda daha fazla taş dağıtır. Kendilerine taş verilmeyenler ellerini indirir ve bir şey okumazlar. İmam Fatiha-i şerife diye nida eder. Fatiha okuyacakları belirlemek için taş dağıtıcısı önünde hazır tuttuğu altı büyük taş imamın sağındaki altı kişiye dağıtır, İmama Fatiha taşı verilmez. İmam dâhil sağa taraftan yedi kişi euzu besmele ile Fatiha suresini okur sonra taş dağıtıcısı en son verdiği kişiden başlayarak Fatiha taşlarını geri alıp imamın önüne gelir. Ardından bu taşları diğer işaret taşları ile birleştirerek 10 tane büyük taş imamın sağ ön tarafına bırakır. İmam salâvat-ı şerife deyince elinde taş olanlar taş sayısınca salâvat okurlar. Cemaatin her salâvatla birlikte sağ elindeki taş birer birer sol eline aktarır. Bitirince taşların hepsini sağ eline aktarır yeni verilecek zikir işaretini bekler. İmam elindeki 21 taştan bir miktar salâvat okuduktan sonra elem neşrahleke-i şerife der. Cemaatten taş alanlar ilk başta euzu

besmele; sonrakilerde sadece besmele çekerek elindeki taş kadar inşirah suresini okur. İmam salâvatı okumaya devam eder, 21 salâvatı bitirir ve bir miktar taşı kendisine ayırarak diğer taşları dağıtıcıya verir. Taş dağıtıcısı gözlerini açar, imamın verdiği taşları sepete koyarak imamın sol tarafındakilere dağıtır. Taşları daha önce alınmayanlardan başlayarak yettiği kadar dağıtır. Sonra imam, ihlâs-ı şerife eder. Herkes elindeki taş sayısınca ihlâs suresini okur. Başta bir defa euzubillehimineşşeytanirracim demesi yeterlidir. Ondan sonrakilerde her sureden önce sadece besmele okur. İmam, işaret taşından birer birer ayırıp on defa İhlâs-ı şerife der. Herkes elindeki taş adedince ihlâs okur. Böylece 10*100: 1000 ihlâsı şerife okunmuş olur.

İmam, tekrar “Fatiha-i şerife” der Fatiha okuyacakları belirlemek için taş dağıtıcısı büyük taşlardan yedi taş alarak imam hariç soldan yedi kişiye dağıtır ve tekrar geri toplayıp imamın önüne bırakır. Eline taş verilen besmele çekip birer tane Fatiha okurlar, diğerleri bir şey okumazlar. İmam son kez salâvat şerife der. İmam ve cemaat ellerindeki taş adedi kadar salâvat okurlar. Sonra taş dağıtıcısı gözlerini açar, imamdan başlayarak sağdan sola doğru taşları toplayıp oturur. İmam, hatme duasını açıktan okur. Duanın peşinden tavsiye edilen sûrelerden birini okur ve sonunda estağfurullah der. Herkes 25 defa estağfurullah diyerek gözlerini açar. Böylece hatme tamamlanmış olur.

Küçük hatme büyük hatme de olduğu gibi halka oluşturulur. İmam 100 adet taşı halkadaki cemaate eşit olarak dağıtır. Kendisinin de kullanacağı 5 adet işaret taşını önüne bırakır. Hatme sırasında iki defa Fatiha suresi okunmaktadır. Bu sebeple imam birinci ve ikinci seferde kimin ne kadar Fatiha okuyacağını belirler. İlk Fatihayı imam dâhil sağ taraftan yedi kişi okur. İkinci Fatihayı imam hariç solundaki yedi kişi okur. Cemaat az olunca ikinci Fatiha imama da düşer. İmam estağfurullah demesiyle gözler kapanır 25 kere estağfurullah çekilir. İmam, Fatiha-i şerife deyince, kendisi önceden belirlenen sağındaki kişiler euzü besmele çekip kendilerine söylenen sayıda Fatiha okurlar. İmam salâvat-ı şerife deyince herkes elindeki taş kadar salâvat okur. İmam “Ya baki entel baki” dediğinde, herkes elindeki taş adedince zikri kendi duyacağı kadar bir sesle tekrar eder. İmam bu zikri beş kere tekrarlatır. Böylece toplam 500 defa okunmuş olur. İmam ikinci kez Fatiha-i şerife dediğinde önceden belirlenmiş olan imamın sol tarafındakiler euzü besmele çekip kendilerine taksim edilen kadar Fatiha okur. İmamın son olarak salâvatı şerife deyince herkes elindeki taş sayısınca salâvat okur imam elindeki taşları önündeki taş sepetine koyar ve sağa tarafındaki kişilerin önüne uzatır böylece herkes elindeki taşları

gözünü açmadan taş sepetine koyarak sağ yanındakinin önüne sürer ve sonunda imamın önüne gelir. İmam büyük hatmede olduğu gibi hatme duasını okur. Ardından tavsiye edilen surelerden birini okuyup estağfurullah diyerek hatmeyi bitirir. Herkes 25 defa estağfurullah diyerek gözlerini açar ve böylece hatme tamamlanmış olur.³⁵¹

Sonuç olarak Nakşibendî zikri olan hatmi hâcegan terkibi ilk dönemden bu güne birkaç farklı şekilde icra edilerek gelmiştir. Menzil dergâhında uygulanan büyük hatme Abdulhalik Gücdevani'ye, küçük hatme ise Baki Billah'a nisbet edilmiş şeklidir.³⁵² İlk dönem ihtiyaca binaen yapılan hatm-i hâcegan Hâlidîyye tarikatı ile birlikte sabah ve akşam olmak üzere iki defa yapılması uygun görülmüştür. Bu mümkün olmadığında salı ve cuma günleri olmak üzere haftada iki defa yapılması tavsiye edilmiştir.³⁵³ Menzil dergâhında ise hergün günde sadece bir defa ikinci namazı veya yatsı namazından sonra yapılarak daha sistematik bir hal aldığı göze çarpmaktadır.

2.3.2.3. *Menzil müntesiplerinin uyması gereken âdâb-erkân vb. kurallar*

Tarikatta belirlenmiş olan sekiz şart âdâbı şöyledir:

- Tövbe alan mutlaka sekiz şart talimatı dinlemelidir.
- Tarikat alan kişi sekiz şart yapmamış ise yapması için zorlanmaz.
- Şartlar yatsı namazı ve sabah namazı arasında yapılmalıdır.
- Şartları yapan mürid güneş doğuncaya kadar yeme içme ve konuşma yapmamalıdır.
- Şartlar tövbe alındıktan sonra üç gün içinde yapılmalıdır.
- Şartları yapanlar için bilmiyorlarsa hatme ve râbîta talimatı verilir.
- Şartları yapanlardan vird almak isteyenler sadatların isimlerini ezberlerler ve kendisine talimat verilir.
- Şartları tamamlamadan uyuyakalan müridler yeniden yapmalıdır.³⁵⁴

Tarikatta belirlenmiş olan hatmi hâcegan adabları şöyledir:

³⁵¹ Siracettin Önlüer, *15.asırda Hatme Duası ve Tövbe Adabı*, Hâcegan Yayınları, İstanbul 2013, ss.31-39.

³⁵² Necdet Tosun, 2012, a.g.e., s.321.

³⁵³ Abdurrahman Memiş, *Hâlid el-Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Marmara üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1998, s.244.

³⁵⁴ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., ss.97-98.

- Hatm-i hâcegana katılmak isteyen kişi 8 şart âdâbını yerine getirmiş olması gerekmektedir.
- Hatmeye katılacak kişi bir sefere mahsus hatme yapılışının talimatını dinlemelidir.
- Hatmeye katılacak olan kişi abdestli olmalıdır. Abdesti bozulan hatmeyi terk edip dua bölümü başlamadan yetişebilmişse hatmeye ikinci defa katılabilir.
- Kalben niyet etmek yeterli olup dil ile niyet şartı aranmaz.
- Hatmeden önce yapılması gereken farz ibadet varsa öncelikle farz ibadetler yapılmalıdır.
- Hatmeye mahremiyet çerçevesinde kadınlar ve erkekler birlikte katılabilir.
- Hatme yere halka şeklinde oturularak yapılır. İmam sırtını kibleye verecek şekilde oturur.
- Hatme ipe dizilmiş tesbih olmadan nohut, taş gibi şeylerle yapılabilir.
- Hatme esnasından gözler daima kapalı olmalı, yeme içme olmamalıdır.
- Hatme başlamadan mürşid râbitası yapılmalıdır.
- Hatmeyi yaptıracak kişi duayı ezbere bilmelidir. Ezbere bilen yoksa kitaptan bakarak okuyabilir.
- Hatme duasına geçildikten sonra Peygamber Efendimizin ismi geçtiğinde ‘Sallallahü aleyhi ve selem’ denir. Sahabelerin ismi geçtiğinde ‘radiyallahuanh’ (Allah ondan razı olsun) denir. Silsile de zikredilen Nakşibendî büyüklerinin ismi geçtiğinde ise ‘kaddesallahusırrahü’ (Allah onun sırrını kutlu etsin) denilmelidir.
- Günde yalnızca bir defa hatme yapılabilir. Unutarak ikinci defa katılan kişi hatmeyi terk etmelidir.
- Hatme ikindi veya yatsıdan sonra yapılmalıdır. Kerahet vakti aranmamaktadır.
- Nakşibendîliğin farklı kollarına mensup olan kişiler hatme talimatı alarak hatmeye katılabilirler. Hatme âdâbını bilen çocuklar akıl baliğ olmadan da katılabilirler.³⁵⁵

Tarikatta belirlenmiş olan vird âdâbı adaları şöyledir:

³⁵⁵ Siracettin Önlüer, 2013, a.g.e., ss.41-50.

- Vird talimatı almak isteyen ergenlik çağına gelmiş olması gerekir
 - Sadatı kiramın isimlerini bilen herkes 5000 kalp zikri alabilir.
 - Zikir çekmek isteyen mürid abdest alması, kibleye doğru adap üzere oturmalıdır.
 - Zikre yeni başlayan mürid çektiği zikrin sayısını belirlemek için sol eline tesbih alabilir.
 - Sorumlu olduğu zikri bir günde sadece bir sefer bitirebilir. Virde başlama bitirme saatleri kişiden kişiye değişebilir.
 - Kalp zikri 5000 ile başlar 21000 ile biter. Bundan sonra 23000 ile letaif zikri başlar 101000 ile biter.
 - Vakti müsait olan müridler tek seferde bitirmesi daha evladır. Vakti müsait olmayanlar vakti oldukça devam edebilirler.
 - Akşam ve yatsı arası öncelikli olarak râbîta yapılır. Râbîta yapılmışsa virdini çekebilir ancak sadatlar bunu hiç yapmamıştır.
 - Vird için sabah ve akşama giriş saatleri tavsiye edilmiştir.
 - Zikirde maksat Allah'ı birlemektir. Bu sebeple sayıya takılıp kalınmamalı, kalbe odaklanılmalıdır.
 - Başladıkları zikri arttırmak isteyen müridler, mürşidine veya görevlilere bildirmelidir.
 - Vird dört ay çekildikten sonra arttırılmazdır.
 - Hiçbir mürid kendi başına zikri azaltıp etsilmez.
 - Vird çekerken vucuda yanma, batma, ağrı, bayılma gibi haller meydana geldiğinde mürşidine bildirmez.
 - Gününde çekilmemiş virdler kaza edilmez.
 - Vird çekilirken başına örtü alınmalıdır.³⁵⁶
- Tarikatta belirlenmiş olan râbîta adabları şöyledir:
- Mürid, mürşidini Allah ile arasında güvenilir bir rehber olarak görmelidir.

³⁵⁶ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., ss.107-111.

- Mürşidin uzaktan fezy vermesi tasarrufta bulunması Allah'ın onlara verdiği özel yetkidir.
 - Mürid râbîta yaparken kendinden geçme gibi manevi haller olursa bunlara itibar etmemeli durumu şeyhine bildirmelidir.
 - Mürşidinin sağlığında ondan başkasına râbîta edilmez.³⁵⁷
 - Râbîta en az 5 en çok 30 dakika olmalıdır.
 - Râbîta ramazan ayında öğle ile ikindi arası yapılmalıdır.
 - Ders râbîtası akşam ve yatsı arasından başka bir vakitte yapılmaz.
 - Râbîtanın kazası olmaz.
 - Seyahatlerde râbîta terk edilebilir.³⁵⁸
- Tarikatta belirlenmiş olan sohbet adabları şöyledir:
- Mürşidin huzuruna giren mürid tevazu ve muhtac bir hal ile girmelidir.
 - Şeyhin huzuruna girerken ve çıkarken müsaade alınmalıdır.
 - Kalben bile olsa mürşidinin sözlerine ve fiillerine itiraz etmemelidir.
 - Şeyhinin sözünü kesmemeli ve sadakatle dinlemelidir.
 - Mürşidinin huzurunda malayani ve dünyevi şeyler konuşulmamalıdır.
 - Şeyhin huzurunda sert konuşmaktan kaçınmalı yumuşak bir üslup kullanılmalıdır.
 - Mürid, mürşidinin gönlüne girmeye yol aramalıdır.³⁵⁹

2.3.2.4. Menzil'in Doktrin ve Pratiğine Dair Literatür

Menzil dergâhının maruf müridlerinden olan Mehmet Ildırar yarbay rütbesiyle emekli olduktan sonra Almanya'ya yerleşmiş ve dergâhın müridlerine vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. 2012 yılında İstanbul'da vefat eden Mehmet Ildırar'ın sohbetleri daha sonra derlenip kitap haline getirilmiştir.³⁶⁰ Bu eserler dergâhın doktrin ve pratiğine dair bilgileri ihata etmektedir. Zikredilen kitapların isim ve mahiyeti ise şöyledir;

³⁵⁷ Muhammed Saki Haşimi, a.g.e., ss.91-93.

³⁵⁸ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.100.

³⁵⁹ Mübarek el Hüseyini, 2016, a.g.e., s.313.

³⁶⁰ <https://www.sha.com.tr/gundem/yarbay-mehmet-ildirar-vefat-etti-h5195.html> (Erişim tarihi 10.06.2019).

Risale-i Nur'da Tasavvuf, bu eserde Bediuzzaman Said Nursi'nin eseri olan *Risale-i Nur*'un tasavvufa bakış açısı incelenmiştir. Eserde tarikat, tasavvuf, nefis terbiyesi, insanın hakikati, nefsin dereceleri, nefsin ıslah çareleri ele alınmıştır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Mürşid ve Mürid Hukuku, Mehmet Ildırar'ın sohbetlerinden derlenerek hazırlanmış bu eserde tasavvuf, mürşidi kâmil, zikir, râbıta, teslimiyet gibi birçok tasavvufî konulara değinilmiştir. Mehmet Ildırar Menzil şeyhlerinin tümünün hayatına şahitlik etmiş ve sohbetlerine katılmıştır. Eserin son bölümünde ise Ildırar'ın Menzil şeyhlerinden işittikleri bu sözler kaleme alınmıştır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Tasavvuf ve Akıl, Mehmet Ildırar'ın sohbetlerinden derlenerek hazırlanmış olan bu eser içerik olarak akılı doğru kullanmak ve onun şehvetinden korunmak için neler yapılabileceğine değinilmiştir. Eserde aklın getirdiği fayda ve zararları ve bu konuda İslam büyüklerinin sözleri nakledilmiştir. Eserde ayrıca akıl çeşitlerinden, aklın şeytan, nefis, ruh ve kalp ile ilişkilerinden bahsedilmektedir. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Günah ve Tövbe, bu eserde Menzil Nakşîliğinin önemli riüellerinden biri olan tövbe etme bahsi anlatılmıştır. Ayrıca kitap günah ve günah çeşitleri, günahattan arınma yolları, velilerin bu konudaki himmeti ve istikamet başlıkları ele alınmıştır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Tasavvuf ve Tövbe, bu eser tasavvufî anlamda bireysel ve ictimai anlamda tövbeyi konu edinmiştir. Eserde tövbe konusu ayet ve hadisler çerçevesinde incelenmiş, islam büyüklerinin hayatından örnekler verilmiştir. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Veliler Nasıl Terbiye Eder, Mehmet Ildırar'ın mürşidi kâmil kimdir, velayet nedir, veliler nasıl terbiye eder gibi tasavvufta velilik kavramı etrafında ele aldığı sohbetlerinden derlenmiş olan cep kitabı hüviyetindeki bu eser Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Tasavvufî Hayat Nasıl Başladı, bu eserde tasavvufun tanımlaması, tasavvufî hayatın nasıl başladığı ve tasavvuf şeyhleri, Allah dostlarının hayatlarının bilmenin önemi anlatılmaktadır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Nefis Terbiyesi Ve İlahi Huzur, tasavvufun temel eğitim metotların biri de hiç şüphesiz nefis terbiyesidir. Bu kitapta ise tasavvuf yolundaki bir müridin nefsi terbiye etmedeki yolları ve nihayetinde ilahi huzura nasıl kavuşacağı hakkında öngörüler yer almaktadır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Görünmeyen Düşmanımız, bu eserde Ildırar'ın şeytanı konu alan sohbetleri bir araya getirilmiştir. Kitapta, insanın en büyük düşmanlarından biri olan şeytanın, insana kurduğu türlü tuzaklara ve hilelere değinmiştir. Kitabın son bölümünde ise şeytanın desise ve türlü oyunlarından buna mukabil kurtulma yollarından bahsedilmiştir. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

İlim ve Amel, bu eserde kulluk vazifesinin en önemli göstergesi olan ibadet hayatı anlatılmıştır. Eserde ayrıca ibadetin maksadı, ilmin amel ile ilişkisi ve bu bağlamda nefis ve şeytanın rolü anlatılmıştır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Tasavvuf ve Nefis Terbiyesi, bu eser tasavvufî bağlamda nefsi tanıma, nefsin çeşitleri ve nefisle cihat etme konularına değinilmiş, evliyaların hayatlarında nefisle yaptıkları cihatlardan kesitler sunulmuştur. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Tasavvuf Sohbetleri: Yaklaşık 750 sayfa olan bu hacimli eser iki cilt halinde tasarlanmıştır. Eserde tövbe, mürşidi kâmilin önemi, tasavvufî hayat ve edep gibi konular tasavvufî bir usulpla işlenmiş olup Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Dr.Ahmet Çağıl Menzil dergâhında hem meslek hayatında hem de emeklilik hayatında Menzil dergâhına hizmetleri ve derin bağlılığı ile bilinmektedir. Menzil dergâhının tüm şeyhlerini tanıma ve intisap etme imkânı bulan Çağıl, yaşadıklarını, duyduklarını ve tasavvufî tecrübelerini sohbetlerinde sevenleri ile paylaşmıştır. 2013 yılında çorumda vefat eden Çağıl'ın sohbetleri daha sonra kitap haline getirilmiştir.³⁶¹ Bu eserler dergâhın kitaplığında önemli bir yer edinmiştir. Eserlerin isim ve muhteviyatı ise şöyledir:

Yar ile Şimdi, Dr. Ahmet Çağıl'ın sohbetlerinden derlenen bu eser muhabbet, teslimiyet, mürşid nazarı, mürşidi kâmil, mürşid ziyareti, nefis terbiyesi ve hizmet başlıklarını ele almaktadır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Yar İle Bayram, Dr. Ahmet Çağıl'ın sohbetlerinden derlenen bu eser, tasavvufta mürşidi kâmilin önemi, tövbe, ihlâs ve Nakşibendîlik yolunun adapları, hatme ve zikir başlıklarına açıklık getirmiştir. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Ahmet Çağıl ve Mehmet Ildırar'ın sohbetlerin bir araya getirilerek yayınlanan kitaplar ise şöyledir;

³⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Dr. Ahmet Çağıl, *Yar ile Bayram*, (der. Bekir Nas), Semerkand Yayınları, 2014 istanbul.

Tasavvuf ve Tarikat Nedir, bu eserde tasavvufun, tarikatın ve Nakşibendîliğin ne olduğundan bahsedilmektedir. Bu minvalde gerekli görülen mürşid sohbetinin gerekliliğinden bahseden küçük cep kitapçısı şeklinde hazırlanmış bir eserdir. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Mürşidi Kâmil Kimdir, bu eserde mürşidi kâmilin tanımı, mürşidi kâmil özellikleri ve mürşide biat etmenin dinen hükmü anlatılmıştır. Eserde tasavvuf literatüründe şeyhlerin makamını ifade eden kutup, imam ve gavs tanımlaması yapılmıştır. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır

Keşif, Keramet, İstikamet, Mehmet Ildırar ve Dr. Ahmet Çağıl'ın sohbetlerinden derlenerek hazırlanan bu eserde keşif keramet ve istikamet ne olduğu anlatılmıştır. Keşif ve kerametın asıl gaye olmadığı vurgulanan kitapta istikametın esas olduğuna değinilmiştir. Eser Şadırvan Yayınlarından çıkmıştır.

Aşk Muhabbet Cezbe, bu eserde seyr ü sülûk halindeki müridin ihtiyaç duyduğu tasavvuftaki aşk, muhabbet ve cezbe konularına değinilmiştir. Kitap Şadırvan Yayınlarından çıkmıştır.

Râbita Hatme, Vird, Mehmet Ildırar ve Dr. Ahmet Çağıl'ın sohbetlerinden derlenerek hazırlanan bu eserde tasavvufun ve özellikle Nakşibendîliğin en önemli terimlerinden olan râbita, hatme, vird konuları işlenmiştir. Kitapta müriden günlük olarak yapılması istenen bu ritüellerin kaynakları ve usulleri anlatılmıştır. Eser Şadırvan Yayınlarından çıkmıştır.

Tasavvuf Yolunun Esasları Râbita, Hatme, Vird, bu eserde Nakşibendîliğin temel ritüellerinden olan râbita, hatme ve vird başlıkları ele alınmıştır. Eserde bu zikirlerin faziletlerinden, dergâhın uygulama şekillerinden ve müride kazandırdıklarından bahsedilmektedir. Kitap Şadırvan Yayınlarından çıkmıştır.

Dergâha ait diğer muhtelif eserler ve mahiyeti ise şöyledir;

Allah'ı Sevenlerin Yolu, Dr. Selahaddin Kınacı'nın kaleme aldığı Nakşibendî yolunun esaslarını özet haliyle anlatan cep boy halindeki bu eser Sey-Tac Yayınlarından çıkmıştır.

Sohbetler, Menzil dergâhının kurucu şeyhi Abdulhakim el Hüseyini'nin yaptığı sohbetlerinden derlenen bu eser, tasavvuf yolu, zikir, hatme, vird gibi müridlerin seyr ü sülûkünü ilgilendiren konuları ele almaktadır. Eser Sey-Tac Yayınlarından çıkmıştır.

Gavs-ı Bilvanisî'nin Hayatı, Selahaddin Kınacı'nın kaleme aldığı bu eserde Abdulhakim el Hüseyini'nin hayatı, tasavvufî görüşleri, hatıratları kaleme alınmıştır. Eser Sey-Tac Yayınlarından çıkmıştır.

Seyda Hazretleri'nin Hayatı, Selahaddin Kınacı'nın kaleme aldığı bu eserde merhum Menzil şeyhi Muhammed Raşid Efendinin hayatı, görüşleri ve toplum kanaat önderlerinin kendisi hakkında yazdığı yazılara yer verilmiştir. Eser Sey-Tac Yayınlarından çıkmıştır.

Âdâbı Şeyh Fethullah, Nakşî-Hâlidî şeyhlerinden Fethullah Verkanisî'nin yazmış olduğu bu eserde, tarikatın amacı, esasları, tarikata intisap adabları, teveccüh, letaif, nefy ü isbât, râbîta ve kalbin özelliklerine dair konuları ihtiva etmektedir. Kalbin özelliklerinden bahsederken betimlediği manevi mertebeler dikkat çekicidir. Şeyh Fethullah Verkanisî bu eserinde Bahaeddin Nakşibend ve İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî gibi Nakşibendî ulularına atıfta bulunmuştur. Eser Hacegan Yayınlarından çıkmıştır.

Râbitanın Hakikati, Mehmet Fevzi Efendinin bu eseri râbîta aleyhine yazılan eserlere verilen cevap niteliğindedir. Kitapta reddiye yazdığı kişilerin isimleri belirtilmeyip 'O zat' şeklinde telaffuz edilmiştir. Mehmet Fevzi Efendi râbîta hakkındaki iddialara ayet hadis ve kelam-ı kibar gibi deliller getirerek cevap vermiştir. Eser her seviyeden insanın kolayca anlayabileceği üslûpta hazırlanmış olup Şadırvan Yayınlarından çıkmıştır.

Ehli Hizmet, Nakşibendîliğin seyr ü sülûk esaslarından biri de hizmet prensibidir. Mübarek el-Hüseyini'nin yazmış olduğu bu eserde tasavvufun tarihi seyrinde evliyaların hizmet örneklerine yer verilmiş ve hizmet çeşitliliğinden bahsedilmiştir. Kitap Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Kasriken Geçenler, sufilerin tasavvuf yoluna intisap etmeden ve yolu Kasrik'e düşüp intisap ettikten sonraki hayat hikâyelerin anlatıldığı bu eser anomin olarak Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Ehli Tasavvuf, Mübarek El-Hüseyini'nin kaleme aldığı bu eserde Kur'an-ı Kerim ve sünneti seniyyeye göre iman, İslam, ihsan ve tasavvuf anlayış esasları ele alınmıştır. Eser Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Hacegan Sultanları, eserde Menzil dergâhının şeyhlerden merhum Muhammed Raşid Efendi'den geriye doğru Nakşibendî silsilesindeki şeyhlerinin bir önemli bir

kısımının hayatından kesitler sunulmuş ve nihayet Hz. Peygambere kadar ulaştırılmıştır. Eser Ali Yurtgezen tarafından kaleme alınıp, Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Arifler Yolunun Edepleri, Muhammed Saki Haşimi tarafından yazılan bu eser, beş bölüm halinde tertip edilmiştir. Bunlar, tasavvuf terbiyesi, mürşid terbiyesine giriş âdâbı, mürşide karşı vazife ve edepler, mürşidin himmet ve tasarrufu ve hizmette edep olarak sıralanmıştır. Tasavvuf yoluna başlangıç yapanlar için ideal olan bu kitap Müridan tarafından sıkça başvurulmuş eserlerin arasında yer almaktadır. Eser Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Hazret ve Şah-ı Hazne, Ahmet Haznevi'nin oğlu aladdin Haznevi tarafından derlenen bu kitap Muhammed Diyaüddin(Hazret) ve Ahmet Haznevi'nin(Şah-ı Hazne) menkıbeleri anlatılmaktadır. Arapça aslından Türkçe'ye çevirisi Abdullah Demiray tarafından yapılan bu eser Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Kalbin Hastalıkları, tasavvuf yolcusu için manen kalbin hastalıkları olarak kabul edilen kibir, gaflet, haset, riya gibi hastalıklar bu eserde incelenmiş bu hastalıkların nedenleri ve tedavi yöntemleri ayet, hadis ve velilerin sözlerinden derlenerek dört cilt halinde hazırlanmıştır. Siraceddin Önlüer'in kaleminden çıkan bu eser Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Hâlidiyye Risalesi, Hâlid el-Bağdâdî tarafından yazılan küçük hacimli bu kitap Nakşibendî yoluna giren ve mürşidi kâmil rehberliğinde ilerlemek isteyen müridin bilmesi gereken adap ve presipleri kapsamaktadır. Hâlid el-Bağdâdî'nin yolculuk esnasında yazdığı bu eserin asıl ismi *er-Risaletü'l Hâlidiyye fi âdâbi't Tarikati'n Nakşibendiyye'* dir. Tercümesi Abdullah Suat Demirtaş tarafından yapılan bu eser Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Kaynaklarıyla Tasavvuf, Doç.Dr. Dilâver Selvi'nin kaleme aldığı bu eser tasavvufun tanımını, tasavvuftaki terbiye metotlarını, tasavvuftaki niyet esasını, Kur'an ve sünnet bağlamında velayet kavramını, velilerin tasarrufunu, biat ve intisabı, tasavvufta teslimiyet ve tövbe kapısını ve son olarak da cemaat olma ve hizmet edeplerini konu edinmektedir. Eser tafsilatlı bir şekilde ele alınmış olup sade ve anlaşılır bir dil kullanılarak yazılmıştır. *Kaynaklarıyla Tasavvuf* kitabı Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

Altın Silsile, ilk bölümde Nakşibendî tarikatının seyr ü sülûk esaslarının yer aldığı ve Hz. Peygamberden başlayarak Nakşibendî büyüklerinin tanıtıldığı bu eser, Necmeddin

b.Muhammed Emin Kürdi'nin *Hulasatü'l Mevahü's Sermediyye fi Menakıbı'n Nakşibendiyye* adlı eserinden tercüme edilmiştir. Muhammed emin Kürdi'nin bu eseri ise kendinden önce Mevlânâ Şeyh Muhammed Emin Erbili tarafından yazılmış *Mevahü's Sermediyye fi Menakıbı'n Nakşibendiyye* adlı eserin özetlenmiş ve birtakım eklemeler yapılmış şeklidir. 1991 yılında basılan bu eser İbrahim Tozlu ile yeniden güncellenmiş ve günümüze kadar gelen Nakşî-Hadili kolunun büyükleri kaleme alınmıştır. Eser Menzil dergâhının şeyhlerinden Muhammed Raşid Efendi'nin hayatı ile son bulmaktadır. Bu hacimli kitap Semerkand Yayınları tarafından basılmıştır.

Bir Terbiye Metodu Olarak Râbita, Doç.Dr. Dilâver Selvi''nin kaleminden çıkan bu eser altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde râbitanın tanımları yapılmış ikinci bölümde Kur'an ve Sünnette râbitaya işaret eden deliller incelenmiş üçüncü bölümde râbitanın tarihi seyri ve tarikatlardaki râbita usullerinden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise râbitanın uygulama şekillerinden bahsedilmiş beşinci bölümde râbita ile ilgili sıkça sorulan sorulara cevaplar verilmiş ve son bölümde ise râbitayı konu olarak veya müstakil kitap olarak ele alan eserler incelenmiştir. *Bir Terbiye Metodu Olarak Râbita* kitabı Semerkand Yayınlarından çıkmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENZİL DERGÂHININ SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

3.1.Menzil Nakşîliği Kimliğinin Teşekkülü: Müntesip Yapıları İhvan Grupları

Herhangi bir grubu oluşturan kişilerin sosyal, kültürel, siyasal, eğitimsel ve ekonomik yapıları o grubun kimliği hakkında ipuçları vermesine imkân sunmaktadır. Bu bölümde zikredilen konu bağlamında Menzil dergâhının müridleri temel alınarak dergâhın kimliğini oluşturan öğeleri genel hatlarıyla irdelemeyi mülâhaza ediyoruz.

Tarih boyunca geniş kitleleri yöneten cemaat, cemiyet ve tarikatların toplumsal gücü oldukça fazla olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye’de tekke ve zaviyelerin kapatılması³⁶² tarikat faaliyetlerini sekteye uğratsa da, tarikatların birçoğu varlığını devam ettirmiştir. Bunlardan biri de Nakşibendî tarikatıdır. Kemal H. Karpat’a göre bugün Türkiye’de Nakşibendi tarikatına bağlı 8 ila 10 milyon arasında sempatizan bulunmaktadır. İrili ufaklı pek çok dini grup Nakşibendî kökenlidir.³⁶³ Bu sayının önemli bir kısmını ise Menzil Nakşibendîleri oluşturmaktadır.

Menzil Nakşîlerinin kurduğu ve yönettiği siyasi parti yoktur. Oy kullanmayı önemseyen dergâh müntesipleri genellikle fikir, düşünce ve dini yaşantılarına yatkın olan partilere oy verdikleri bilinmektedir. Ancak okuma evleri, çay ocakları ve toplantı merkezlerinde siyasi konular konuşulmamaktadır. Bir mürid bu konuda Menzil’in kesin talimatı olduğunu ve bu tür meclislerde siyasete yer verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Tez çalışmalarımız süresince mesleki görevi irca ettiğimiz Ege, Akdeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde müridlerin farklı siyasi partilere oy verdiğini ancak bu sebepten ötürü hiçbir kimsenin dışlanmadığını, baskı yapılmadığını ve zorlanmadığını müşahede ettik. Bu durum sahsımızda siyasi anlamda dergâh içi bir hoşgörünün olduğu kanaatini oluşturmuştur.

Menzil dergâhı devletçi bir politika izlemektedir. Onlara göre esas olan devletin bekası ve birliğidir. Uzun yıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerde yuvalanan PKK terör örgütüne net tavrını ortaya koyması, kavmiyetçi söylemlerden uzak durması bunun yanı

³⁶² Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, T.C. Resmi Gazete, 243, 13.12.1925.

³⁶³ Kemal H. Karpat, *İslamın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, ss.169-197.

sıra 15 Temmuz 2016 yılında FETÖ tarafından yapılmak istenen darbe girişimine karşı duruşu bu tezimizi destekler niteliktedir.

İktisadi açıdan değerlendirildiğinde müridlerin ekonomik durumları ekseriyetle orta ve ortanın altında seyretmektedir. Refah seviyesi yüksek olan müntesipler olsa da azınlıkta kalmaktadır. Menzil dergâhı müridlerine inzivaya çekilip münzevi bir tasavvufî yaşantıyı hoş görmemekte bilakis Nakşibendîliğin *Kelimât-ı Kudsiyye* olarak bilinen esaslardan halk içinde Hak ile birlikte olma (halvet der encümen) prensibini öğütlemektedir. Müntesiplerin dergâha ait ürünlerden ve dergâhın marketlerinden alışveriş yapmaya özen gösterdiği bunun yanı sıra ekonomik durumu iyi olan müridlerin zekât, sadaka ve bağışlarını ihtiyaç sahiplerine dergâhın yardım kuruluşları aracılığı ile ulaştırdığı gözlemlenmiştir.

Çoğunluğunu esnaf ve zanaatkârların oluşturduğu müntesiplerin yüksek eğitim seviyesine sahip olmadığı müşahede edilmiştir. Bu durum dergâha mensubiyette herhangi bir şart aranmamasının ve özellikle dini ve dünyevi çıkmaza giren kişilerin intisap etmiş olmasının doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Ancak Merhum şeyh Abdülhakim el-Hüseynî'nin: *Akidesi zayıf olanın imanı da zayıftır. Zayıf olan iman her zaman tehlikededir. Dinin ayakta kalması ilimlidir*³⁶⁴ sözü perspektifinde mahalli dergâhlarda müridlere temel fihhi, itikadi ve tasavvufî dersleri yaygın eğitim metodu ile verilmektedir. Muhammed Raşit Efendi'nin *Bir talebe yetiştirmek bin kişiyi sofi yapmaktan evladır*³⁶⁵ sözü ise talebelere ve eğitime verdiği ehemmiyet açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple müntesiplerin birçokları çocuklarını İslami ilimlerin yanında fen ilimlerin tahsil edildiği okul ve üniversitelere de göndermeye teşvik ettikleri gözlemlenmiştir.

Menzil dergâhında müridlerin giyim ve kuşamlarında tek tip kıyafet uygulaması veya tarikatın simgesi olan herhangi bir emare bulunmamaktadır. Dergâh içerisinde saç, sakal, bıyık uzatmanın yanı sıra cübbe, sarık, şalvar, aba, çarşaf giyilmesi zorunlu kılınmamıştır. Şeriata uygun olması kâfi görülmüştür. Özel kıyafetlerinin olmaması onları yaşadıkları toplumla bütünleştiren, tasavvuf terbiyesinin örnekliğini ve çağrısına dair bir alana hapsedmekten, çoğu zaman özü ihmale yol açan tefrişat düşkünlüğünden kurtaran bir diğer saik olarak kabul edilmiştir.³⁶⁶ Menzil Nakşîliği bu yönüyle diğer bazı Nakşî kollarından ayrılmıştır.

³⁶⁴ Selahaddin Kınacı,2013, a.g.e. s.15.

³⁶⁵ Selahaddin Kınacı,2015, a.g.e. s.20.

³⁶⁶ Ali Yurtgezen, *Tasavvuf ve Nakşibendilik*, Semerkand Aylık Tasavvufî Dergi 20. Yıla Özel, İstanbul 2018,s.44

Dergâhın müridlerinden çevresel faktörlerin getirebileceği zararlardan ötürü sosyal ilişkilerine dikkat etmesi istenmektedir. Şeriata aykırı olan meclislerde ve çeşitli törenlerde bulunulmaması, velilere ve tarikata nahoş sözler söyleyen kişilerle arkadaşlık kurulmaması istenmekte, gerekçesi ise genellikle “Kişi sevdiği ile beraberdir” hadisi ile açıklanmaktadır. Alkollü mekânlardan alışveriş yapılmaması, namaz kılmayan kişilerin yemeklerinden yenilmemesi vb. dergâhın titizlik duyulmasını istediği hususlardan birkaçıdır. Sonuç olarak dergâh, müntesiplerinden halktan kopuk olmadan tasavvufî hassasiyet içerisinde sosyal hayatını idame ettirilmesi istenmektedir.

3.2.Menzil Dergâhının Yapılanması

Menzil dergâhının yapılanması incelendiğinde tarikatın en üst konumundaki kişi şeyh efendidir. Tarikatın kendi tarifine göre müşid, silsile yoluyla Hz. Peygambere kadar uzanan zincirin son halkası aynı zamanda Hz. Peygamberin manevi mirasçısıdır.³⁶⁷ Müşid, kendisinden sonra gerekli şartları taşıyıp irşad vazifesini sürdürebilecek kişi ve yahut kişilere hilafet verebilme yetkisine sahiptir.

Halife, tarikat şeyhi adına müntesipleri idare eden, onların seyr ü sülûklerini gözetten, bu bağlamda müşidine vekâlet eden aynı zamanda onun yolunu takip eden kişidir.³⁶⁸ Dergâh kaynaklarına göre halifelik üç şekilde belirlenmektedir;

İlki, Allah Teâlâ’dan Hz. Peygambere ondan da silsiledeki sadata, oradan da hayattaki müşidine bildirilir. Müşid ise halifelik emrini bahsedilen kişiye tebliğ eder. Tebliğ edilen kişi bu vazifeyi reddedemez. İkincisi, müşid, dergâhta seyr ü sülûkünü tamamlamış kişiler içinden bazılarını kendi şeyhi veya silsiledeki diğer şeyhlerle istişare yaparak halifelik verebilir. Üçüncüsü ise müşid, uygun gördüğü bir müridini çileye tâbi tutar ve ona kısa zamanda vazifesini tamamlattırır veya kendi tasarrufuna göre halife tayin edebilmektedir.

Menzil şeyhi merhum Abdulkakim el-Hüseyni’nin hilafet alışı ise dergâh kaynaklarında şöyle anlatılır: Abdulkakim el-Hüseynî şer’i ilimleri ve seyr ü sülûkünü tamamladıktan sonra ramazan ayına denk gelen gecede rüya görür. Rüyasında Muhammed Diyaüddin³⁶⁹ kendisine seslenerek: “*Abdulkakim Şah-ı Hazne’ye söyle seni artık daha*

³⁶⁷ Muhammed Saki Haşimi, 2013, a.g.e., s.31.

³⁶⁸ Mübarek el-Hüseyni, 2016, a.g.e., s.106.

³⁶⁹ Muhammed Diyaüddin, Ahmet Haznevi’nin şeyhidir.

fazla yormasın. Sen halifelîği hakkı ile kazandın artık hakkını versin yeter” der. Abdülhakim el-Hüseyinî gördüğü rüyayı şeyhine anlatır bunun üzerine Ahmed Haznevi: *“Abdülhakim bende biliyorum ama Ramazan ayının feyz ve bereketinden daha fazla istifade edesin diye çağırımıyordum. Madem sadat böyle istiyor, hakkındır”*³⁷⁰ diyerek hilafet vermiştir.

Menzil dergâhında halifelik verilebilmesi için kişinin islami ilimleri tahsil etmiş ve tasavvufta seyr u sülûkünü tamamlamış olması gerekmektedir. Mürşidin şeyhlik verdiğini ifade eden belgeyi tabir-i diğerle icazet belgesini iki şahit huzurunda vermesi gerekmektedir.³⁷¹ İcazet almış olan halife özel olarak görevlendirilmediği müddetçe hürmeten şeyhinin vefatına kadar irşad vazifesi yapmamaktadır. Nitekim Menzil şeyhi Abdülbaki el-Hüseyinî'nin hâl-i hazırda halifelik verdiği kişiler dergâh hizmeti yahut müderrislik yapmaktadır.

Tarikat yapılanmasındaki bir diğer görevli ise vekillerdir. Mehmet Ildırar'a göre, vekillik, şeyh efendi tarafından izin verilmiş tasavvufun ve tarikatın bir takım edep ve âdâbını müntesiplere veya muhiplere anlatıp tanıtmakla görevli kişiler demektir. O'na göre vekil kişide manevi olgunluğu var ise kıvanç duyulur. Ancak günümüzde insan-ı kâmil bulmak pek mümkün olmadığını savunan Ildırar, şartları taşıyan herkese vekillik verilebildiğini ifade etmiştir. Menzil dergâhında müridlerin bulunduğu beldeye, şehirlerdeki dergâh ve mürid sayılarına göre ihtiyaca binaen vekil tayin edilmektedir. Yurtdışı da dâhil olmak üzere çok geniş bir coğrafyada etkinlik gösteren tarikatın, bilinirliği, tanıtılması ve doğru bilgilerin ulaştırılmasında vekillerin etkin rolü olduğu ifade edilmektedir. Vekil olmak kemâlâtın göstergesi kabul edilmediği için vekil bir meclise girdiğinde ayağa kalkılmaması tavsiye edilmiştir.³⁷² Dr. Ahmet Çağıl müridlerle vekiller arasındaki ilişki nasıl olması gerektiğini sorduğunda Menzil şeyhi Abdülbaki el-Hüseyinî: *“Vekillere bir miktar hürmet gösterilebilir. Ama bu mürşidi kâmile gösterilen adap gibi olmamalıdır. Çünkü haddi aşınca vekilinde nefsi kabarır ve zarar görür”*³⁷³ demiştir.

Dergâh yapılanmasının ilmî kanadını ise mollalar oluşturmaktadır. Mollalar, dergâha ait çeşitli eğitim kurumlarında İslam ilimleri tamamlayıp icazetini almış hocalara verilen isimdir. Mollalar yurtiçinde veyahut yurt dışında tarikat tarafından vazifelendirildikleri yere gönderilmektedir. Mollalar görevli olarak bulunduğu şehirdeki

³⁷⁰ Selahaddin Kınacı,2013, a.g.e., ss.32-34.

³⁷¹ Mehmet Ildırar, 2008, a.g.e., s.65.

³⁷² Mehmet Ildırar, 2008, a.g.e., s.64.

³⁷³ Ahmet Çağıl,2014, a.g.e., s.164.

müntesiplere dini, itikadi ve tasavvufî konularda rehberlik etmekte, onların dini eğitimlerine katkı sağlamaktadırlar. Yaptığımız mülakatlarda tarikata özellikle yeni mensup olmuş müridlerin dini ve tasavvufî bilgilerde eksiklikleri olduğu için mütehasşis mollalar ile telafi edilmek istendiği, şeyh efendinin de bu gerekçe ile ilim talebelerine çok önem verdiği ifade edilmiştir.

Dergâh yapılanmasında coşkun dini duygular ve ilahi muhabbetin devamlılığı vaaz ve nasihatlerle gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple dergâhın bünyesinde şehirlerin müntesip yoğunluklarına göre sohbet komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyon dini bilgisi, örnek kişiliği, hitabeti vb. kriterleri esas alarak sohbetçiler belirlemektedir. Sohbetçiler ise haftalık belirli günlerde çay ocağı diye tabir edilen dergâhın toplantı merkezlerinde müntesiplere dini ve tasavvufî bilgilendirmeler yapmaktadır.

Tarikat yapılanmasındaki en temel ve en önemli öğeyi müntesipler oluşturmaktadır. Üstte tanımlaması yapılan halife, vekil, molla, sohbetçi aynı zamanda müntesip halkasının bir parçasıdır. Bir diğer ifadeyle mürşidin haricindeki herkes bu grubun ortak paydasını oluşturmaktadır. Dergâh müntesiplerinin çoğunluğunu sistematik dini eğitim almamış/alamamış kimseler oluşturmaktadır. Müridiler dini yaşantısını tasavvuf vesilesiyle disipline etmek, dini en doğru bir şekilde öğrenmek, maddi manevi hastalıklarına şifa bulmak, kendini huzurlu hissetmek vb. sebeplerle intisap etmiş kişilerdir. İntisapları genellikle aile, çevre veya birtakım sıra dışı olaylar etkenleriyle gerçekleşmektedir. Kendisi ile görüştüğümüz bir mürid : *“Tarikata intisap etmeden önce ibadetlerimi yapıyordum ama düzenli değildi. Dini bilgim ise pek fazla yoktu. Hamdolsun bu kapıya intisap ettikten sonra ibadetlerime, dini ve dünyevi yaşantıma daha çok dikkat ediyorum. Dergâha gittiğimde her gün yeni şeyler öğreniyorum”* demiştir. Bu görüşmeden müntesiplerin dergâhtan yaygın bir din eğitimi hizmeti aldığı sonucu çıkartılabilmektedir.

3.3. Menzile Gidiş Nedenleri ve Popülerlik

Menzil dergâhına intisap etmiş müridlerle yaptığımız mülakat ve gözlemlerimizden edindiğimiz bilgiler çerçevesinde tarikata giriş nedenlerini şu beş ana başlık halinde ele almayı mülehaza ediyoruz.

1) Sosyal dayanışma talepleri: Yaşadığımız yüzyılda toplumların azımsanmayacak bir kısmı bireysellik ve yalnızlık tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Mekanikleşme ve Sanayileşme şehir kültürünü doğurmuş bu kültür ise insanları daha fazla tekillleşmeye itmiştir.³⁷⁴ Bu bağlamda tarikat çevresel uyum sorunu ve yalnızlık duygusu yaşayan ve aynı ortak duyguları taşıyan insanlarla bir araya gelmeyi temenni eden kişiler için önemli bir misyonu üstlenmiştir. Tarikatınhatm-i haccan ritüeli, dergâh toplantıları, çay ocaklarının yanı sıra sosyal aktiviteler ve çeşitli hizmet faaliyetleri müridlere yeni çevre ve yeni arkadaşlık imkânı sunmaktadır.

2) Dini daha güzel yaşama arzusu: Menzil dergâhı kısıtlı bir alanda irşad faaliyetlerini sürdürmek yerine temel dini ve ahlaki bilgilerin tüm kesimlere ulaşmasını hedeflemektedir. Menzil dergâhı bu yönüyle yeterli dini eğitim alamadığını düşünen, yaşadığı dini hayat kendisini tatmin etmeyen ve Allah ile arasındaki ilişkiyi enginleştirmek isteyenler kişiler için yaygın din eğitimi kurumu vazifesi görmektedir.

3) Ölüm ve ahiret etkeni: Ölüm herkes için kaçınılmaz bir gerçektir. Ölüm sonrası hayat düşüncesi ise bireyleri dini müesseselere yönlendiren sebeplerden biri olmuştur. Dergâhın müntesipleri nazarında son nefeste iman ile göç etme isteği, mürşidi kâmilin otoritesi altına girmek ve onun manevi tasarruf yetkilerinden istifade etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu birliktelik ölüm sonrası için ise “Kişi sevdiği ile beraberdir”³⁷⁵ hadisi şerifi perspektifinde değerlendirilmiştir.

4) Şifa ümidi: Tarikata intisabın önemli etkenlerinden biri de şifa arayışı olmuştur. Menzil dergâhı yakalandığı hastalıktan kurtulamayan kişilerin uğrak yeri haline gelmiştir. Mürşidin dua ve himmetiyle şifa bulduğunu söyleyenlerin sayısı ise oldukça fazladır. Bu tecrübî hâdiseler birinci ağızdan yahut duyanlardan aktarılarak veyahut kitaplardan nakledilerek anlatılmaktadır.

5) Kötü alışkanlıklardan uzaklaşma isteği: Menzil dergâhına gidiş nedenleri arasında başta alkol ve madde bağımlıları olmak üzere kötü alışkanlıkları olanların bu alışkanlıklarından kurtulmuş olmaları yer almaktadır. Bu inanış Menzil dergâhını yurtiçi ve yurtdışında yaygın bir şöhrete kavuşturmuştur. Hâli hazırda mensupları arasında önceden alkol, kumar ve uyuşturucu bağımlısı olup daha sonra bunlardan tövbe edip uzak duran müridler bulunmaktadır.

Bu saydığımız etkenlerin yanı sıra dergâha popülerlik kazandıran en önemli unsur şeyhlik kavramıdır. Buna göre, dergâhın otoritesinin en temel kaynağı, karizmatik lider

³⁷⁴ Filiz Gün, *Kent Kültüründe Yalnızlaşma Duygusu*, Ankara Üniv. Y.Lisans Tezi, Ankara 2016, s.51.

³⁷⁵ Buhari, *Edep*,96; Müslim, *Birr*, 165.

konumundaki şeyh efendidir. Tarikat şeyhinin peygamber soyundan geldiği inancı, müridlerinin zamanın en büyük evliyası anlamındaki “Gavs” anlayışları ve nihayetinde keramet sahibi olduğu kabulleri dergâha bağlılığı arttıran sebepler olmuştur. Müridler tarafından anlatılan keramet öykülerine yer vermeden önce tarikat şeyhinin keramet konusunda fikirlerine değinmek faydalı olacaktır.

Menzil dergâhında keramet kabul edilmekle birlikte bu övünç kaynağı olarak telakki edilmemektedir. Menzil dergâhına göre müridin büyüklüğü gösterdiği keramet ile değil şer’i hükümlere hassasiyeti ile ölçülebileceği vurgulanmıştır. Bu konuda merhum Menzil şeyhi Muhammed Raşid Efendi şunları söylemiştir:

Bu Nakşibendî tarikatında keramet yeni adet olmuş bir kız, nasıl adet gördüğünde annesinden, babasından ve etrafından saklıyorsa, aynen Nakşibendî tarikatının evliyalari da kerametlerini dışarıya çıkarmalarını ayıp telakki etmektedirler. Onlardan başkasının hidayetine vesile olabilmek için bazen Allah Teâlâ izhar edebilir. Bu yolda mecbur kalmadıkça keramet gösterilmez. Keramet olsa dahi, o zatın haber olmayabilir, bazen sofinin haberi olmayabilir. Bazen de sofinin haberi olabilir ama zâtın olmayabilir. Bazen de hiçbirinin haber olmadan tecelli edebilir. Bu tür kerametler onların büyüklüklerine ölçü değil, tek ölçü İslam uygun davranışlarıdır.³⁷⁶

Dergâh müridlerinin anlattığı keramet hikâyelerinden bir kısmı ise şöyledir:

Gavs Ğadir’de ikamet ederken o beldenin suyu yoktu. Suya kavuşmak için bir takım gayretler sarf edildi. Önce mühendis bir yerde karar kıldı. Gavs ise başka bir yer gösterdi. Âdâba binaen Gavsın arzu ettiği yer kazıldı ancak bir netice elde edilemedi. Mühendis sondaj aleti olması gerektiğini söyleyince Gavs: “Burası köydür o aleti bulamayız” dedi. Ardından Gavs hazretleri kıbleye dönük bir şekilde oturdu ve râbıta yapmaya başladı. Çok zaman geçmemişti ki bir araç yanımıza gelip durdu. Kendisine sondaj aleti olup olmadığını sorduk. Söför: evet 3 metrelik var dedi. Sondaj aletini kullandık ve nihayet suyu çıkardık. Yeniden şöföre sorduk: sen buraya nasıl geldin? O ise: inanın bende anlamadım. Silvan’dan benzin aldım, Diyarbakır’a gidecektim, aniden kendimi burada buldum. Bu sefer şöför bize burasının neresi olduğunu sorunca, kendisine durumu anlattık. O da tövbe alıp tarikata intisap etti.³⁷⁷

³⁷⁶ <http://www.bayburtpostasi.com.tr/seyda-hazretlerinin-anisina-makale.6868.html>.

³⁷⁷ Selahaddin Kınacı, 2003, a.g.e., s.87.

Bir gün Menzile bir hasta getirdiler Seyda hazretlerinin evini sordular, ben de camiye götürün oraya götürün dedim. Oldukça halsiz adeta cansız bir kişiyi arabadan çıkarıp camiye götürdüler ve yatırdılar. Seyda hazretleri geldi, namazını eda ettikten sonra hastanın yanına yaklaştı. Dua okuduktan sonra elini hastanın başına koydu ve ayağına kadar gezdirdi. Hasta refakatçilerine dönerek “Allah şifa versin, sağlık da Allah’tandır, hastalıkta. Biz dua ettik, gerisi Allah Teâlâ’nın bileceği iştir. Bizim elimizde bir şey yoktur” dedi. Bunun üzerine hasta yakınları bir şey demeden ve tövbe de almadan gittiler. İçimden kızdım, niçin böyle inançsız kişileri yolluyorlar mübareği rahatsız ediyorlar diye düşündüm.

Bu olaydan 2-3 gün sonra şöyle bir rüya gördüm. Camideyim aynı hasta yatıyor, fakat çenesi aşağı doğru hareket etti, kulağı uzadı ve büyüdü garip bir şekil aldı. Gavs (Abdulkhakim el Hüseyini) hazretleride ayakta kibleye karşı duruyordu. Birden Seyda (Muhammed Raşid) hazretleri geldi, hastaya nazar etti, hastanın şekli değişti ve siması çok güzel bir hale geldi. Uyanınca ferahladım, seydanın hoşuna gider düşüncesiyle anlatmak istedim. Ertesi sabah caminin önüne geldiğimde seyda hazretleri iki kişiyle konuşuyordu. Rüyamı anlatmak için yavaşça sağ tarafına yaklaştım, dönüp bana baktı ve konuştuğu iki kişiye şöyle hitap etti: “Bazı kişiler rüya görüyor sanki ne olmuş! Görmüş, gitmiş.” Bunun üzerine utanarak oradan uzaklaştım. Aradan 1-2 ay geçti köye bir araba geldi. İçinden 6-7 yaşlarında bir çocukla bir adam indi. Adamı görünce gözlerime inanamadım. Hasta olan şahısta tamamen iyileşmiş, sıhhat bulmuştu. Camiye gittiler, tövbe aldılar. Hastalık hidayete vesile olmuştu.³⁷⁸

Menzil dergâhının ileri gelen müridlerinden Dr. Ahmet Çağıl avukat bir müridin ağzından naklederek Almanya’da yaşanan şu menkıbeyi anlatmıştır:

Kayınpederimin ortağı kaynak yaparken gözüne metal parçası isabet etmiş ve gözü görmez olmuş. Hemen doktora götürmüşler. Alman doktor muayene ettikten sonra kendisine:

“Gözünüzde bir damar kopmuş uçları da tamamen birbirinden uzaklaşmış, tıbben yapabileceğimiz hiçbir şey yok” demiş.

Arkadaş çaresiz bir şekilde evine geliyor ve zaman içerisinde bu durumu kabullenmek zorunda kalıyor. İlerleyen zaman da tarikata intisap ediyor ve hatmelere katılmaya başlıyor. Yine bir gün hatmeye oturduğunda estagfirullah çekip gözlerini kapattıktan sonra, peygamber efendimiz (s.a.v) yanında Gavs-ı sani hazretleri elinde tıp

³⁷⁸ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., ss.34-35.

aletleri olduğu halde manen hatmeye teşrif ediyor ve kendisine: Sana göz ameliyatı yapacağız hiç korkma! Diyor. Hatme devam ettiği süre zarfında Mübarek kopan damarları birbirine bağladıktan sonra gözden kayboluyor. Adam yaşadıklarını şöyle anlatıyor:

Hatmeden sonra gözümü açtığımda her tarafı aydınlık gördüm. O gün hemen beni muayene eden doktorun yanına vardım. Gözlerine inanamayan Doktor: “Tıbben bu mümkün değil” dedikten sonra “ Bu bir müzice! Ben Katolik bir Hıristiyanım. Benim dinime göre böyle mucizeleri ancak İsa(a.s) yapabilir” dedi.

Bende bunun üzerine başıma gelen hadiseyi anlattım. Alman Doktor: “Kardeşim, sizin bağlanmış olduğunuz manevi büyüğünüz gerçekten çok büyük biriymiş. Sakın o büyük zattan ayrılmayın” dedi.

Avukat arkadaşım, “Ben bu hadiseyi duyunca pek inanmadım. Kayınpederimin ortağının yanına gittim. Bizzat kendisinden dinledim. Ancak o zaman kalbin mutmain oldu”³⁷⁹ dedi.

3.4. Şeyh-Mürîd İlişkisi

Tarih boyunca tarikatların yapısı incelendiğinde tümünün ritüelleri, uygulamaları ve eylemleri iki ana kavram etrafında cereyan ettiği görülür. Bunların ilki irşad eden anlamında “mürşid” ikincisi irşad olunan anlamında “mürîd” kavramıdır. Tasavvufta tarikatların en temel gayesi ise kâmil insan yetiştirebilmektir. Bunun için her biri farklı bir metot izlemiş ve irşadını belirlemiş olduğu usuller doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Bu bölümde ise mürîd-mürşid bağlamında Menzil dergâhının tasavvufî işleyişini ele almayı mülâhaza ediyoruz.

Menzil dergâhına göre, mürşidin asıl irşadı sohbet ve vaazla değil lisânî hâl ve mürşid nazarı ile gerçekleştiği kabul edilmektedir.³⁸⁰ Merhum şeyh Abdülhakim el Hüseyî'nin bu konuda şu sözü oldukça dikkat çekicidir : “*Sâdâtı kiramın bir nazarı, on yedi defa nafîle hac nisbetinde mürîdin makamını yükseltir*”.³⁸¹ Menzil köyünde bulunduğumuz sürede dergâha her gün gelip giden ve sayıları binlerle ifade edilen ziyaretçilerin farz olan ibadetleri, tarikata intisap etmeleri ve tövbe tarikat tazelemeleri sebebiyle vaaz ve nasihat yapılmamaktadır. Fakat özel görüşmek isteyenlere sohbet ve nasihatlerde bulunduğu bilinmektedir.

³⁷⁹ Ahmet Çağıl, 2014, a.g.e., ss.37-38.

³⁸⁰ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.25; Ahmet Çağıl, 2014, a.g.e., s.28.

³⁸¹ Ahmet Çağıl, 2009, a.g.e., s.87.

Dergâha göre günümüz şartlarında müşid, müridi âhir zamanın desiselerinden muhafaza edip, farz olan ibadetler, nâfileler ve tarikat ritüelleri ile imanını muhafaza etmeye çalışan bir çoban hükmündedir. Merhum Menzil şeyhi Muhammed Raşid Efendinin *Bu devirde bizler tarikat hizmetinden ziyade iman hizmeti görüyoruz. Eskilerden mürid adayı farz borçlarını kaza ve eda etmeden dergâha giremezdi. Ancak günümüzde böyle değildir*³⁸² diyerek müşidin rehberlik vazifesi gördüğünü ifade etmiştir.

Şeyhin müridler üzerindeki manevi otoritesi, müridleri ibadet alışkanlıklarında devamlılık, dünyevi ve uhrevi konularda iç huzur kazandırdığına inanılmaktadır. Nitekim Menzil dergâhının müridlerine yapılan ankette “dini yaşantınızda en etkili kimdir?” sorusuna müridlerin %66,4’ü “şeyhim” cevabını vermiştir.³⁸³

Menzil dergâhına göre, Mürid şeyhine sadakatle bağlanmalı huzurunda iken yüzüne bakmamalı ve kendi şeyhini diğer şeyhlerden daha üstün olduğuna inanmalıdır. Diğer türlü ihlâsının zayıflayacağı kabul edilir. Ancak diğer şeyhleri de inkâr etmemelidir. Onları şeyhleri hakkında da güzel ve latif sözler söylenmelidir.³⁸⁴

Dergâha göre, mürid nefsiyle daima savaş halinde olmalıdır. Amellerini görmemeli, günahlarına hatırda tutmalı ve kendinin bir şey olmadığını bilmelidir.³⁸⁵ Aynı şekilde bir şeylere muvaffak olmuşsa da nefsi kabarıp böbürlenmemesi için yaptıklarını kendinden bilmemeli müşidin himmeti yardımıyla olduğuna inanmalıdır.

Dergâha intisap eden müridin ise müşidin huzurunda veyahut gıyabında her vakit fiili kavli ve kalbi olarak edebini muhafaza etmesi gerektiği belirtilmektedir.³⁸⁶ Böylece tarikatın asıl gayesinin gerçekleşeceğine inanılır.

Tarikata göre, mürid müşidine muhabbet duymalı, tam teslimiyet göstermeli verdiği görevleri de layıkıyla yerine getirmelidir.³⁸⁷ Dergâhın müridleri bu konuda genellikle şu benzetmeyi yapmaktadırlar. “Müşid bir doktor gibidir. Çünkü o manevi hastalıkların tabibidir. Nasıl ki rahatsızlandığımızda doktora başvuruyor ve verdiği reçeteyi itiraz etmeden günü gününe uyguluyorsak, müşidinde müridine manevi hastalıklarından kurtulması için yazdığı reçeteyi samimiyet ve teslimiyetle uygulaması gerekmektedir.”

³⁸² Dilaver Selvi, Enbiya Yıldırım, Kemal Yıldız, Ömer Yıldız, *Kuran ve Sünnet Işığında Rabıta ve Tevessül*, Umran Yay., İstanbul 1994, s.350.

³⁸³ Ayşe Dede, *Menzil Nakşiliği Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Isparta Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2016, s.57.

³⁸⁴ Selahaddin Kınacı, 2013, a.g.e. ss.77-78.

³⁸⁵ Selahaddin Kınacı, 2015, a.g.e., s.57

³⁸⁶ Muhammed Saki Haşimi, 2013, a.g.e., s.29

³⁸⁷ A.g.e., ss.34-37.

Müridin şeyhini ziyarette bulunması şeyh-mürid ilişkisi bakımından önemsenen bir diğer konudur. mürid sıklıkla mürşidini ziyarete gitmesi, onun nazarından faydalanması, manevi feyzinden istifade edilmesi, üzerindeki ilahi nur ile Mevla Teâlâ'yı hatırlatması bağlamında kendisine fayda sağlayacağı kabul edilir.³⁸⁸ Bu sebeple olacak ki, dergâhın müntesipleri haftada, ayda, üç ayda, altı ayda ya da en geç senede bir sefer şeyhlerini ziyaret etmektedirler. Özellikle hafta sonları dergâhtaki doluluk oranının arttığı ayrıca akıl baliğ olmamış çocukların da bu ziyarete dâhil edildiği gözlemlenmiştir.

3.5. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

Dergâhın bünyesinde kurulmuş olan Semerkand vakfının, sosyal sorumluluk bilinci ile yardımlaşma ve dayanışma şuurunu geliştirerek sosyal, eğitim ve kültür faaliyetleriyle tüm insanlığa yardım ve hizmet götürmek için kurulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca kendilerini, kamu yararına hayır işleri yaparak insanların ilmi, ahlaki, dini ve sosyal, kültürel ve manevi yönden gelişmelerine yardımcı olmayı ve sağlıklı bir toplum oluşmasına katkıda bulunmayı amaç edinmiş bir vakıf olarak tanımlamaktadır.

Vakıf tebliğ ve irşat faaliyetlerinde bulunma, ehl-i sünnet çizgisinde yazılı görsel ve sesli yayıncılık yapma, hac ve umre organizasyonları düzenleme, yurtiçinde ve yurt dışında ırk renk ve din ayırmaksızın muhtaç insanları tespit edip yardım götürme idealleri doğrultusunda kurumsallaştığı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra okuma evleri ve gençlik merkezleri ile ilmi faaliyetler gerçekleştirmek, güvenilir ve helal gıda kültürünü geliştirmek ve temin etmek, kermes organizasyonları ile toplumu hayra teşvik etmek³⁸⁹ vakfın misyonu arasında zikredilmiştir. Bir çatı ve prensip vakfi olarak kurulmuş olan Semerkand, bu alandaki bütün faaliyetlerini kurumsal vakıf, dernek ve gönüllüler aracılığı ile yapmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen faaliyetlerinin yanı sıra Semerkand vakfının yurtdışı organizasyonları Uluslararası Kardeşlik Barış ve Ahlak (UKBA) derneği tarafından yürütülmektedir. Bütün kıtalarda 100'e yakın ülkede faaliyet gösteren UKBA Derneği tebliğ ve irşad başta olmak üzere, ilmi, sosyal, kültürel ve yardımlaşma çalışmaları sürdürülmektedir.³⁹⁰

Bu bölümde dergâhın vakıf çatısı altında gerçekleştirdiği muhtelif faaliyetler ise şöyledir:

³⁸⁸ Muhammed Saki Haşimi, 2013, a.g.e., s.135.

³⁸⁹ Mübarek Erol, 2010, a.g.e., s.43.

³⁹⁰ A.g.e., s.67.

3.5.1.İlmi Faaliyetler: Tedris ve Telif Faaliyetleri

Tebliğ ve irşad faaliyetlerinin ilimsiz olmayacağını dile getiren Menzil dergâhı ilimsiz inşa edilen binanın buzun üstüne inşa edilmiş binaya benzediğini ve yıkılıp yok olmaya mahkûm olacağını ifade etmiştir. Bu bağlamda dergâh, Haşemi Eğitim Kurumları ile tedris ve telif çalışmaları gerçekleştirmektedir.

İlmi peygamber mirası âlimi de peygamber varisi kabul eden Menzil dergâhının, tarihi medrese geleneğini uygun ehlişünnet çizgisinde ilim talebeleri yetiştirdiği ifade edilmiştir. Türkiye'nin dört bir yanında eğitim veren bu kurumların yanı sıra Rusya, Dağıstan, Kırgızistan, Açe, Somali, Ürdün, Fransa, Belçika ve Almanya gibi ülkelerde de tedris halkaları kurulmuştur.³⁹¹ Tekke ve medrese kaynaşmasına örnek olabilecek bu kurumlar ile Menzil dergâhı tasavvuf ve şer'i ilimlerini harmanlayıp bir arada yürüttüğü müşahede edilmiştir.

Dergâhın telif çalışmaları ise Haşemi yayınları ile gerçekleştirilmektedir. Tarih edebiyat, şiir, sosyal bilimler, fıkıh, tefsir, tasavvuf ve hadis gibi alanlarda klasik Arapça eserlerin telifini yapan Haşemi yayınları kısa zamanda uluslararası İslam dünyası kitap fuarlarında yerini almıştır.

3.5.2. Yardımlaşma Dernekleri

Dergâhın bünyesinde yer alan Beşir Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Türkiye'nin birçok ilinde şubeleriyle desteğe ve hizmete muhtaç, ihtiyaç sahibi kimselere el uzatan sosyal yardımlaşma derneği olarak kurulmuştur. Dernek gıda, giyim yakacak, doğal afet yardımları, sağlık yardımları, eğitim yardımları, sosyal ve kültürel yardımlar ve kurban bağıışı gibi faaliyet alanlarında aktif olarak hizmet vermektedir.

Beşir Derneği yurt içi ve yurt dışında kan bağıışı projeleri, su kuyuları projeleri, Somali yetimhane ve okul projeleri, Arakan ve Yemen'e yardım projeleri, toplu sünnet organizasyonları, mahkûmlara yönelik ıslah ve topluma kazandırma projeleri, meslek edindirme projeleri ile adından sıkça söz ettirmiştir.³⁹²

Bir diğer yardımlaşma organizasyonu ise kermeslerdir. Kermes faaliyetleriyle pasif durumda bulunan hayır ve istihdam güçlerini aktif hale getirmeye çalışan Semerkand vakfı,

³⁹¹ A.g.e. s.50.

³⁹² <https://www.besir.org.tr/Giris> (Erişim tarihi 09.06.2019); Mübarek Erol, 2013, a.g.e., s.61.

faaliyetlerini gönüllülük ve hizmet esasıyla gerçekleştirmeye çalıştığını ifade etmiştir.³⁹³ Ekseriyetle kadınların öncülük ettiği bu organizasyonlar il, ilçe, mahalle, köy gibi birçok yerleşim yerinde yıl içerisinde birkaç sefer gerçekleştirilmektedir.

3.5.3. Kültürel Etkinlikler

Dergâhın bünyesindeki bir diğer faaliyet alanı ise Semerşah turizmdir. 1993 yılından itibaren hizmet vermeye başlayan Şemerşah turizm hac ve umre turlarının yanında Kudüs, Özbekistan ve Saraybosna gibi kültür turları da düzenlemektedir.³⁹⁴

Dergâha ait eserlerde bu organizasyonların ticari kaygılardan öte hac ve umre ibadeti şuurunun yerleşmesi ve bu şuurla gerçekleştirilmesi temennisi ile kurulduğuna, bunun için ehl-i sünnet çizgisinde ve ilim ehli kimselerle çalışmalar yapıldığına yer verilmiştir.³⁹⁵ Dergâhın müridleri ve muhipleri genellikle kendilerine yakın hissettikleri için Semerşah turizmi tercih ettiği bilinmektedir.

3.5.4.Sosyal Etkinlikler

Menzil dergâhında bir takım sosyal etkinliklerle nihai hedef olan tebliğ ve irşad vazifeleri gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda yaş grupları göz önünde bulundurularak eğitimli bireyler yetiştirme gayesi güdülmüştür. Bunlar gençlik merkezleri, muhabbet petekleri ve okuma evleri olarak sıralanmıştır.

Gençlik merkezlerinin gençlerin yaş gruplarına göre dini ve dünyevi eğitimlerine katkı sağlamak düşüncesi ile kurulduğu ifade edilmiştir. Bu minvalde çocukları ve gençleri kötü örnek olabilecek mekân ve kişilerden, kişisel gelişimlerini olumsuz etkileyebilecek unsurlardan uzak tutma amaçlanmıştır. Bunun yerine çocukların ve gençlerin ahlâki ve sosyal yönlerinin gelişimlerine olanak sağlayan mekânlar oluşturulduğu, nihayetinde çocuklar ve gençlere hitap edecek aktivitelerle kültürel değerlerine bağlı gelecek için topluma faydalı nesiller yetiştirilmek hedeflendiği belirtilmiştir.³⁹⁶

Muhabbet petekleri ve okuma evleri ise daha çok yetişkin müntesiplere yönelik olduğu gözlemlenmiştir. Bu meclisler ile müridlerin kötü arkadaş ve çevrenin etkisinden uzaklaştırılıp, aynı duyguların paylaşıldığı dini ve ahlâki, hissiyatların ön planda tutulmaya ayrıca manevi değerlerin benimsenmesi ve gelişmesini sağlamaya çalışıldığı ifade

³⁹³ Mübarek Erol, 2013. a.g.e., s.70.

³⁹⁴ <https://www.semersahturizm.com/> (Erişim Tarihi 08.06.2019).

³⁹⁵ Mübarek Erol, 2013, a.g.e., s.63.

³⁹⁶ Mübarek Erol, 2013. a.g.e., s.65.

edilmiştir. Böylece kardeşlik bağının güçlendirilmesi ve nihayetinde yapılacak olan hizmetlerin temelini oluşturacağına değinilmiştir.³⁹⁷

Sonuç olarak gençlik merkezleri ile gençlere hitap edebilme, muhabbet petekleri ile grup bilinci ve ekip ruhu tesis edebilme, okuma evleri ile dini ve tasavvufî hassasiyeti kazandırma faaliyetleri gerçekleştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Böylece mekân zarureti hissetmeksizin insanları çağırarak yerine bu tür hizmetleri daha ulaşılabilir hale getirilmeye çalışıldığı müşahede edilmiştir.

3.5.5. Helal Gıda

Dergâh kaynaklarında helali aramak her mümin üzerine farz olduğu dile getirilmiş, yediği içtiği ve kullandığı şeylerin temiz olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda "Ey peygamberler! Temiz şeylerden yiyin ve faydalı işler yapın"³⁹⁸ ve "Ey insanlar yeryüzünde bulunan maddelerin helal ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşinden gitmeyin, çünkü o apaçık düşmanınızdır" ayetlerinin yanı sıra "Helalinden yiyen, sünnete göre yaşayan ve kötülüğünden insanların emin olduğu kişi cennete girer"³⁹⁹ hadisi şerifi esas alınmıştır.

Dergâh müntesiplerinin yemesi ve içmesine dikkat etmesi gerektiği, helal olanın aranması ve çabalanması gerektiği vurgulanmıştır. Haram lokmanın kalbi kararttığı helal lokmanın ise kalbi, gönlü arındırdığı ifade edilmiştir. Nihayetinde mideye giden her lokmanın manevi haline sirayet ettiği kabul edilmiştir. Bu konuda merhum menzil şeyhi Abdülhakim el-Hüseyni: *Eskiden haram yememeye dikkat edilirdi. İnsan haram mal yerse kendisinde gaflet meydana gelir. Hatta hamile bir kadın haram yese, yalnız kendi kalbini değil çocuğunun da kalbini zulmetle kaplar. Eğer öyle olmasaydı, dünyaya gelen çocuk keşif ve keramet sahibi olarak doğardı. Bir evliya olarak dünyaya gelirdi. Analarının yedikleri haram lokma sebebiyle, kalplerini zulmet kaplamış olarak doğdukları için daha doğar doğmaz zarara uğramaktadırlar*⁴⁰⁰ demiştir.

Bu sebeple Semerkand Vakfı, güvenilir ve helal gıda kültürünü geliştirmek, üretmek ve temin etmek için çalışmalar yapmaktadır. Et, süt, kuru gıda gibi alanlarda muhtelif ürün imali ve tedariki gerçekleştirmektedir. Her yıl yapılan kurban kesim

³⁹⁷ Mübarek Erol, a.g.e., s.65.

³⁹⁸ Mü'minun, 23/51.

³⁹⁹ Timizi, nr.2520.

⁴⁰⁰ Mübarek Erol, *Ehlullahın Sofrası Helal Lokma*, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2013, ss.48-49

faaliyetleri çerçevesinde kurban temini, kesimi ve teslimi bu duruma örnek olarak verilebilir.⁴⁰¹

3.5.6. Medya ve Menzil

Dergâhın sosyal ve kültürel faaliyetlerini gerçekleştirdiği kuruluş Semerkand'dır. 1997 yılında limited şirketi olarak kurulan Semerkand, kısa zamanda bünyesine kattığı diğer şirketlerle girdiği sektörde büyüyerek şirketler grubu haline gelmiştir. İlk olarak Semerkand Dergisi ile Yayıncılık sektörüne adım atan Semerkand Şirketler Grubu, sonraki yıllarda Mostar ve Semerkand Aile dergileri ile sektörde kısa sürede kendine yer edinmiştir.

Semerkand şirketler Grubu bünyesine bağlı olan birçok Yayınevi altında dini-tasavvufî, kültürel, edebi, tarihi ve çocuk edebiyatı türlerinde 500'den fazla eser yayımlanmıştır. Her sene basılan Semerkand takvimi muhipler tarafından tercih edilmektedir. Türkiye ve Dünya'da 200'e yakın noktada yer alan Semerkand iletişim Merkezleri ile toplumla doğrudan temas kurabilme imkânı sağlanmaktadır.⁴⁰²

Dergâhın bahsi geçen görsel ve işitsel medya organlarının mahiyeti ise şöyledir:

Süresiz Yayınlar

Semerkand Şirketler Grubu bünyesinde birçok Yayınevi bulunmaktadır. Bu Yayınevleri ile yazılan yazılar kategorize edilmiş ve basılmıştır. Bu yayınevleri ve yayınlanan içerikler ise kısaca şöyledir;

Semerkand Yayınevi, dini-tasavvufî klasikleri hem tercüme etmekte hem de temel klasiklerden bugünün okuyucu taleplerine göre yeni eserler derlemektedir.

Semerkand Çocuk Yayınları, dini hayat ve değerler eğitimi ilgili bilgileri çocukların seviyesine uygun bir biçimde anlatmaya çalışan yayınevi konumundadır.

Mostar Yayınevi, akademik hüviyetli düşünce kültür ve edebi metinleri yayınlamaktadır.

Eşik Yayınevi, eğitim, kültür, edebi ve tarihi kitapları neşretmektedir.

Haşimi Yayınevi, ilmi gelenekteki temel eserleri Arapça orijinal halleriyle ulusal ve uluslararası sahada okurlarına sunan yayınevidir.

⁴⁰¹ Mübarek Erol, *a.g.e.*, s.65

⁴⁰² <http://www.semekand.com.tr> (Erişim Tarihi 08.06.2019).

Hacegan Yayınevi, her düzeydeki okurun anlayabileceği ve rahatlıkla okuyabileceği dini kitapları yayınlamaktadır.

Şadırvan Yayınevi, kültür geleneğimizde Namaz Hocası, temel ilmihal bilgileri gibi popülerleşmiş dini kitapları yayınlamaktadır.⁴⁰³

Genç Okur Yayınları, 15-20'li yaşlardaki gençlere hitap etmektedir. Gençlerin kişilik gelişime ve kültürel birikimlerine katkı sağlayacak eserler yayınlamaktadır.

Nizamiye Akademi Yayınları, alanında uzman yazarların akademik çalışmalarını ve bilgi birikimlerini okuyucu ile buluşturup telif edebildikleri yayınevidir.

Semer kand Aile Yayınları, toplumun temel taşı olan aileyi merkeze alarak sosyolojik, psikolojik ve dini bağlamda yayınlar yapmaktadır.

Akide Şekeri Yayınları, okul çağına henüz yeni adım atacak olan çocukların zihinsel ve bedensel gelişimlerine katkı sağlayacak boyama türü içerikler yayınlamaktadır.

Fidan Yayınları, çocuklar için hazırlanmış görsel içerikli iman, ibadet ve ahlak gibi konular barındıran ilk ilmihal bilgisi serileri yayınlamaktadır.

Mavi Uçurtma Yayınları, beş yaş ve üzeri çocukların araştırarak, deneyerek ve düşünerek öğrenmelerine imkân sunan kitap, dergi ve eğitim setlerini yayınlamaktadır.⁴⁰⁴

Sürelî Yayınlar

Semer kand Şirketler Grubunun 1999 da Semer kand dergisi ile başlayan dergi faaliyetleri 2005 yılında Mostar dergisi ve Semer kand Aile dergisi, 2013 yılına gelindiğinde de Genç Okur dergisi aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bu dergilerin içerikleri ise şu şekildedir;

Semer kand Dergisi, dini ahlaki ve tasavvufî konuların işlemektedir ayrıca Boşnakça, Almanca ve Arapça dillerinde de aylık olarak yayınlanmaktadır. Semer kand Aile, manevi değerler perspektifinden aile ve toplumsal konuları, dini esaslarla sentezleyen bir bakış açısıyla ele almaktadır. Mostar dergisi, ilim kültür, sanat edebiyat, tarih ve güncel konuları okuyucularıyla aylık olarak paylaşmaktadır. Genç Okur dergisi, genç yazarların derlediği bilim, din, teknoloji, kültür, edebiyat, tarih, sağlık, psikoloji, giyim-kuşam gibi hayata ve insana dair birçok konuyu ele almaktadır. Semer kand Çocuk dergisi ise 2017

⁴⁰³ <http://www.semerkand.com.tr/kitap/> (Erişim Tarihi 08.06.2019).

⁴⁰⁴ R.Ormancı k.y.m.05.05.2019.

yılına kadar Semerkand dergisinin yanında ek olarak çıkarken daha sonra müstakil bir çocuk dergisi olarak yayınlanmaya başlamıştır.⁴⁰⁵

Görsel ve İşitsel Medya

2003 yılında radyoculuk hayatına başlayan Semerkand Şirketler Grubu, 2012 yılında Semerkand Radyo olarak isim değişikliğine gitmiştir. Semerkand radyo misyonunu “Müzik ve eğlenceye indirgenmiş radyoculuk anlayışına karşı yeni bir alternatif olarak” tanımlamaktadır. Radyo, dini-tasavvufî sohbet, eğitim, kültür, sanat, tarih, aile gençlik çocuk ve haber programları ile yayın akışını sürdürmektedir.

Semerkand Şirketler Grubu, radyoculuğun ardından Semerkand Tv ile de televizyonculuk sahasına adım atmıştır. 2010 yılında yayın hayatına başlayan Semerkand Tv çocuk kuşağı, kadın kuşağı, dini programlar ve kültürel programlar ana başlığında manevi hassasiyeti ön planda tutarak yayın yapmaktadır.⁴⁰⁶

⁴⁰⁵ <http://www.semerkand.com.tr/dergi/> (Erişim Tarihi 08.06.2019).

⁴⁰⁶ <http://www.semerkand.com.tr/semerkand-tv/> (Erişim Tarihi 08.06.2019).

SONUÇ

Türkiye’de son çeyrek asırda tasavvufa ilgi ve alaka her geçen gün daha da arttığı görülmektedir. Çeşitli tasavvuf kuruluşlarının düzenlediği toplumsal, dini, kültürel faaliyetler toplumda merak uyandırmış ve bu ilgi ve alakanın gerekçesini oluşturmuştur. Mevzu bahis kuruluşlardan biri de Menzil Nakşibendiliğidir.

Menzil dergahı hakkında son yıllarda sosyolojik ve tasavvufî çalışmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Ancak yapılan çalışmalar bu alandaki boşluğu doldurmuş değildir. Üzerinde çalıştığımız “Menzil Nakşiliğinde Tasavvufî Ritüeller” isimli çalışma bu boşluğu bir nebze doldurmak için hazırlanmıştır.

Menzil Nakşiliğinde Tasavvufî Ritüeller isimli bu çalışma ile ilk dönem nakşi ulularını konu edinen seyr ü sülûklerine dair, uygulama ve açıklamalarına yer verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü ile birlikte nakşibendiğinin günümüz temsilcilerin ve hatırı sayılır bir mürid kitlesi olan Menzil dergâhının tasavvuf anlayışına, uygulayışlarına ve akaid konusudaki söylem ve eylemlerine yer verilmiştir.

Son bölümde ise dergâhın yaşadığımız çağın ihtiyaçlarına ne şekilde cevap verebildiği sosyolojik bir analizle ele alınmıştır. Böylece dergahın sosyo-kültürel yapısı ile tasavvufî yaşantısı bir arada verilerek daha geniş bir perspektiften bakma imkanı sunmuştur. Menzil nakşibendiliğinin dine bakış açıları, tasavvufî ritüelleri ve sosyal yaşamlarını disipline edilmiş bir halde ele alan bu çalışmanın sonraki araştırmalara kaynaklık etmesini ümid ederim.

KAYNAKÇA

- Abdulahkim El Hüseyini, *Sohbetler*, Sey-Tac Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2007.
- Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, Semerkand Yayınları, çev. Dilaver Selvi, İstanbul 2009.
- Abdurrahmani Cami, *Nefehâtü'l Üns (Evliya Menkıbeleri)* çev. Lamii Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınevi, İstanbul 2008.
- Abdurrahman-i Tahi, Muhammed Diyaüddin, *İşaretler*, Sey-Tac Yayınları, hazırlayan Mehmet Ildırar, İstanbul 2003.
- Ahmed Siddiki, *Şah-ı Nakşibend*, (çev.Yasin Demirkıran) Semerkand Yayınları, İstanbul 2011.
- Algar Hamid, *Nakşibendilik*, İnsan Yayınları, Haz. Cüneyd Köksal, İstanbul, 2007.
- Aykaç Sadiye Erol, *Seyyid Muhammed Râşid Erol*, Akış Yayınları, İstanbul 2007
- Cebecioğlu Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2014.
- Çağıl Ahmet, *Yar İle Bayram*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2014.
- Ebu Nasr Es-Serrâc Tûsî, *El-Lüma,(İslam Tasavvufu)*,Erkam Yayınları (Çev. Hasan Kamil Yılmaz), İstanbul 2012.
- Efe Adem, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, Dönem Yayınları, İstanbul 2013.
- Eraydın Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İfav, İstanbul, 1997.
- Erol Muhammed Saki, *Hayat Dengemiz*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2004.
- Erol Mübarek, *Yolumuzu Aydınlatan Kandil Semerkand*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2013.
- Erol Mübarek, *Ehlullahın Sofrası Helal Lokma*, Şadırvan Yayınları, İstanbul 2013.
- Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2000.
- Dede Ayşe, *Menzil Nakşîliği Kadın Cemaati Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Isparta Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2016.
- Ildırar Mehmet, *Mürşid ve Mürid Hukuku*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2008.

- İlhan Şener, *Seyda*, Feyz Yayınları, Ankara 1997.
- İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, (çev. Hüseyin Hilmi Işık) Hakikat Kitapevi, İstanbul 2008.
- Kara Mustafa, *Cumhuriyet Türkiyesinde Tarikatlar*, İsam Yayınları, İstanbul 2015.
- Kara Mustafa, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- Karpat Kemal Haşim, *İslamın Siyasallaşması*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- Kılıç Rüya, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sufî Geleneğin Taşıyıcıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- Kınacı Selahaddin, *Gavsı Bilvanisî'nin Hayatı*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2013.
- Kınacı Selahaddin, *Seyda Hazretlerinin Hayatı*, Sey-Tac Yayınları, İstanbul 2015.
- Mevlânâ Hâlid, *Risale-i Hâlidiyye*, trc. A. Suat Demirtaş, Semerkand Yayınları, İstanbul 2010.
- Memiş Abdurrahman, *Hâlid el-Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidilik*, Marmara üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- Muhammed B. Abdullah Hânî, *Behcetü's Seniyye*, *Semerkand Yayınları*, (çev. Siraceddin Önlüer), İstanbul 2011.
- Muhammed Mübarek El-Hüseyini, *Ehli Tasavvuf*, Semerkand Yayınları. İstanbul 2016.
- Muhammed Parsa, *Risale-İ Kudsiyye (Şah-ı Nakşinbend'den Sözler)*, (çev. Dr. Hasan Almaz) Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.
- Muhammed Parsa, *Risale-İ Kudsiyye*, Semerkand Yayınları, Dr Hasan Almaz, İstanbul 2012.
- Muhammed Saki Haşimi, *Arifler Yolunun Edepleri*, Semerkand Yayınları, 30.baskı, İstanbul 2013.
- Necmeddin B. Muhammed Nakşibendî, *Altın Silsile (Hülasatül Mevahib)*, Hazırlayan İbrahim Tozlu, Semerkand 2015.
- Necmeddin Bin. Muhammed Nakşibendî, *Atın Silsile*, Semerkand, çev. İbrahim Tozlu, İstanbul 2005.
- Ocak Ahmet Yaşar, *Türkler, Türkiye ve İslam, İletişim Yayınları*, İstanbul 2009.

- Önlüer Siracettin, *15.Asırda Hatme Duası ve Tövbe Âdâbı*, Hacegan Yayınları, İstanbul 2013.
- Özcan Salih, *Muhammed Raşid Erol'un Tarikatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniv. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2016.
- Safi, *Reşahât*, Semekand Yayınları, 6.Baskı, sadeleştiren Mustafa Özsaray, İstanbul 2012.
- Selvi Dilaver, *Kaynaklarıyla Tasavvuf*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2012.
- Selvi Dilaver, *Kul'un Yolculuğu Mirac ve Nefis Terbiyesi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2009.
- Selvi Dilaver, Enbiya Yıldırım, Kemal Yıldız, Ömer Yıldız, *Kuran ve Sünnet Işığında Râbita Ve Tevessül*, Umran Yayınları, İstanbul 1994.
- Seyyid Mübarek el-Hüseyni, *Ehli Tasavvuf*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016.
- Sibgatullah Arvasi, *Minah*, Derleyen, Hâlidî Şirvani Öleki, (çev. Siraceddin Önlüer), Hüseyin Okur, Semerkand Yayınları 2015.
- Şihabuddin Sühreverdi, *Avariful Maarif (Gerçek Tasavvuf)* Semerkand Yayınları, (çev. Dilaver Selvi), İstanbul 2011.
- Topbaş Osman Nuri, *İmandan İhsana Tasavvuf*, Erkam Yayınları, İstanbul 2009.
- Tosun Necdet, *Bahâeddin Nakşibendî Hayatı Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları. İstanbul 2012.
- Weismann Itzchak, *Nakşibendîlik*, Litera Yayınları, İstanbul 2015.
- Yavuz Hakan, *Modernleşen Müslümanlar (Nurcular, Nakşîler, Milli Görüş Ve Ak Parti)* Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.
- Yılmaz Hasan Kâmil, *300 Soruda Tasavvufî Hayat*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010.
- Yılmaz Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.
- Yurtgezen Ali, *Hacegan Sultanları*, Semerkand Yayınları. İstanbul 2013.

Makaleler

Altınoluk Dergisi, sayı 94 s.21, Aralık 1993.

Aykaç Ahmet, *Rasülü Ekrem'e Tam Mutabaat Ederdi*, Feyz dergisi, s.52, Ankara 1995.

Baz İbrahim, Şırnak üniv ilahiyat fakültesi dergisi, 2016/ 2 yıl cilt 7. s.14.

Buehler Arthur, *Tecdid anlatıları: Müceddid-i elf-i Sani olarak Ahmed Sirhindî*, çev. Mehmet Atalay, Çanakkale Onsekiz Mart Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi 2014.

Çelik İsa, *İmam-ı Rabbani'ye Göre Vahdet-i Vucud ve Vahdet-i Şuhud*, *Tasavvuf ilmi ve akademik araştırmalar dergisi (ibnül Arabî özel sayısı-2)*, s.23, yıl 2009.

e-şarkiyat ilmi araştırmalar dergisi cilt:8 sayı:2 (16), Kasım 2016.

Kara Mustafa, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Tarikatlar*, Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür/ Semih Ceyhan (ed.). İstanbul 2015, İSAM Yayınları.

Kartal Abdullah, *İmâm-ı Rabbânî 'nin Vahdet-i vücûd Eleştirisi ve Tarihsel Arka Planı*, Uludağ Üniversitesi ilahiyat Fakültesi Dergisi, cild XIV, sayı 2, Bursa 2005.

Kavak Abdulcebbar, *Müceddidi Şeyhi Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî 'nin Ortadoğudaki Misyonu* Ağrı İslami İlimler Dergisi, cild 1 sayı 1, Ağrı 2017.

Kırman Mehmet Ali, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Dini Cemaatler*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, tarih yıl 1, sayı 2, güz 2004.

Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, T.C. Resmi Gazete, 243, 13.12.1925.

Tasavvuf Ve Nakşibendilik, Semerkand Aylık Tasavvufî Dergi, 20.Yıla Özel İstanbul 2018.

Tosun Necdet, *İmam-ı Rabbani'ye Göre Vahdet-i Vucud ve Vahdet-i Şuhud*, *Tasavvuf ilmi ve akademik araştırmalar dergisi (ibnül Arabî özel sayısı-2)*, sayı 23, 2009.

Yılmaz Hasan Kâmil, *Altınoluk Dergisi*, sayı 91, s.32 Eylül Ayı yıl 1993.

Ansiklopedi Maddeleri

Algar Hamid, “Baba Haydar”, DİA, IV, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

Algar Hamid, “Müceddidiyye”, DİA, TDV Yayınları, XXXII, İstanbul 2006.

Ateş Sümeymen, Kutup, DİA, XXVI, TDV Yayınları, İstanbul 2002.

- Buzpınar Ş.Tufan, *Nakübüleşraf*, DİA, XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006.
- Büyükaşçı Mustafa Sabri, Seyyid, DİA, XXXVII, TDV Yayınları, İstanbul 2009.
- Demirli Ekrem, “Vahdeti Vücut”, DİA, XLII, TDV Yayınları, İstanbul 2012,
- DİA, Muhammed Raşid Erol, DİA, TDV Yayınları, XI, İstanbul 1995.
- Dia,”Hoca”, DİA, XVIII, TDV Yayınları, İstanbul 1998.
- Eraslan Kemal, “Ahmet Yesevî”, DİA, II, TDV Yayınları, İstanbul 1989.
- Kara Mustafa, Algar Hamid, “Abdullah-ı İlahi”, DİA, I, TDV Yayınları, İstanbul 1988.
- Kara Mustafa, Algar Hamid, Abdullah-ı İlahi, DİA, I, TDV Yayınları, İstanbul 1998.
- Memduhoğlu Adnan, Abdurrahman-ı Tahî, DİA, Ek-2, TDV Yayınları, İstanbul 2016.
- Öğüt Salim, “İstihare” DİA, XXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2011.
- Öngören Reşat, hatm-i hâcegan DİA, TDV Yayınları XVI, İstanbul 1997.
- Öngören Reşat, “Teveccüh” DİA, XL, TDV Yayınları, İstanbul 2010.
- Öngören Reşat,”Zikir ”DİA, XLIV, TDV Yayınları, İstanbul 2013.
- Öz Mustafa, Ehl-i Beyt, DİA, X, TDV Yayınları, İstanbul 1994.
- Pakiş Ömer,”Yahya Pakiş”, DİA, Ek-2 TDV Yayınları, İstanbul 2016.
- Rıza Kurtuluş, *Ahmed Şehit*, DİA, II, TDV Yayınları, İstanbul 1989.
- Tanman M. Baha, “Hindiler tekkesi”, DİA XVIII., İstanbul 1998.
- Tanman, “Gümüşhanevi Tekkesi,” DİA, XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996.
- Tosun Necdet, Nakşibendîlik, DİA, XXXII, TDV Yayınları, İstanbul 2006.
- Tosun Necdet, Râbita, DİA, TDV Yayınları XXXIV, İstanbul 2007.
- Türer Osman, “Biat” DİA, VI, TDV Yayınları, İstanbul 1992.
- Uludağ Süleyman, “Murakabe”, DİA, XXXI, TDV Yayınları, İstanbul 2006.
- Uludağ Süleyman, Sohbet, DİA, TDV Yayınları XXXVII, İstanbul 2009.
- Uludağ Sümeyman, “Vukuf”, DİA, XLIII, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

Elektronik Kaynaklar

http://www.naksibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri

http://www.naksibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri

<http://www.abdulkadirturan.com/bir-mutasavvif-olarak-seyh-ahmed-el-Haznev-ve-naks-bend-yye-i-Hâlid-yye-tarikatinin-Haznev-derg-hi.html>

<http://www.islamveihsan.com/>

<http://www.naksibenditarikati.com/>

<http://rahiask.com/index.php/tetebbuat/126-naksibendiler/tahiler/648-es-seyh-el-hac-mustafa-hilmi-basar-Efendi-ks>

<http://www.rahiask.com/index.php/tetebbuat/126-naksibendiler/tahiler/628-es-seyh-muhammed-lutfi-norsini-k-s>

<http://rahiask.com/index.php/tetebbuat/126-naksibendiler/tahiler/643-es-seyh-vahdettin-batmani-k-s>

<http://biriz.biz/evliyalari/MuhammedRasid.htm>

<http://konyevi.org/seyda-hazretleri/seyda-konyevi-hazretlerinin-hayati/13548/>

<http://www.feyzdergisi.com>

<http://www.naksibenditarikati.com/>

<https://youtu.be/F9X4DRp6FRk>

<https://www.sha.com.tr/gundem/yarbay-mehmet-ildirar-vefat-etti-h5195.html>

<https://www.besir.org.tr/Giris>

<https://www.semersaturizm.com/>

<http://www.semerkand.com.tr>

<http://www.semerkand.com.tr/kitap/>

<http://www.semerkand.com.tr/dergi/>

<http://www.semerkand.com.tr/semerkand-tv/>

<https://www.internethaber.com/Menzil-tarikati-naksibendi-seyhi>

http://www.bayburtpostasi.com.tr/seyda-hazretlerinin-anisina-makale_6868.html